

56

1975

létünk

**társadalom
tudomány
kultúra**

létünk

TÁRSADALOM, TUDOMÁNY, KULTÚRA

V. évfolyam, 5–6. szám, 1975. szeptember–december

*„Nem az emberek tudata az amely létüket,
hanem megfordítva, társadalmi létük az,
amely tudatukat meghatározza.”*

Karl Marx: A politikai gazdaságtan bírálatahoz;
Előszó. 1859

Forum Lap- és Könyvkiadó Vállalat, Újvidék

Szerkesztői bizottság

Bacsi Sándor
Josip Buljovčić
Dobó Illés
Fehér Kálmán
Dr. Györe Kornél főszerkesztő helyettes
Illés Lajos műszaki szerkesztő
Dr. Matkovic József
Dr. Rehák László fő- és felelős szerkesztő
Sági András
Szilágyi Gábor
Szórád György
Dr. Tóth Lajos
Dr. Várady Tibor

Szerkesztői tanács

Dr. Bori Imre

Dévícs Imre

Stjepan Han
Dr. Kis Sándor
Dr. Božidar Kovaček
Dr. Aleksandar Magarašević
Borivoj Martin
Dr. Mirnic József
Molcer Mátyás
Dr. Rehák László
Szilágyi Gábor
Szórád György
Đura Stipić
Dr. Teleki György
Tóth Anna
Tripolszky Géza
Saffer Pál
Dr. Vajda József

A szerkesztőség titkára

Csonka Júlia

A fedőlapot tervezte

Sáfrány Imre, Szilágyi Gábor

Készült a Forum Lap- és Könyvkiadó Vállalat nyomdájában
Újvidéken 1976. június 20-án

TARTALOM

<i>Jovan Đorđević</i>	A JSZSZK új alkotmányának alapvető jellegzetességei	7
<i>Laki László</i>	A munkásosztály fogalma	15
<i>Neca Jovanov</i>	Az öngazgatási munkásellenőrzésről	34
<i>Branislav Vranešević</i>	Svetozar Marković szocialista eszméi és a szocialista mozgalom csirái Vajdaságban	56
<i>Bodroguári Ferenc</i>	Lukács György a válaszolva kérdező filozófus	73
<i>Kasztori Rudolf</i>	A modern biológia fejlődésének irányzata	91
<i>Kasza Bálint</i>	A világi színészet kezdetei Szabadkán	100

Műhely

<i>Rehák László — Tot Ana</i>	Szociológiai témák Adam Smith A nemzetek gazdasága című művében	113
-------------------------------	---	-----

Dokumentum

<i>Tihomir Vlaškalić</i>	Elnöki beszámoló a Szerb KSZ központi bizottságának ünnepi ülésén a pártalapítás 30. évfordulóján	123
--------------------------	---	-----

Jelen és múlt

<i>Jovan Veselinov-Žarko</i>	Az autonóm Vajdaság születése	141
------------------------------	-------------------------------	-----

Szimpozium

<i>Holló Ferenc</i>	A Thessaloniki XX. Állatorvos-világkongresszusról	149
---------------------	---	-----

Szemle

<i>Molnár Verona</i>	Tomislav Popović tanulmánya a marxista árelméletről a szocialista öngazgatásban	155
<i>Borza Gyöngyi</i>	A. Zdravomiszlov könyve: A szociológiai kutatások módszertana	161
<i>Molnár Irén</i>	A. Rahitov: A tudományos ismeret anatómiája	166
<i>Rehák László</i>	Új folyóiratunk az oktatás osztályjellegéről, Marksizam u svetu, II. évfolyam, 1975., 1. szám	173
<i>Molnár Verona</i>	A probléma megfogalmazásától a kutatásban szerzett eredmények értékeléséig	180

A JUGOSZLÁV SZOCIALISTA SZÖVETSÉGI KÖZTÁRSASÁG ÚJ ALKOTMÁNYÁNAK ALAPVETŐ JELLEGZETESSÉGEI

1. A második világháború befejezésétől a mai napig eltelt időszakban (1945—1975) az összes többi szocialista országtól eltérően egyedül Jugoszláviában hoztak négy alkotmányt. Ez az időszak nem olyan hosszú, hogy igazolhatná alkotmányaink nagy számát, különösen, ha tekintetbe vesszük az évszázad elején uralkodó álláspontot, mely szerint az alkotmány viszonylag nem változó, majdhogynem állandó okmány. Igaz viszont, hogy a politikai gyakorlat megcáfolta az ember által alkotott intézmények örökkévalóságát hirdető eszméket. Másrészt, egy bizonyos történelmi tapasztalat alapján – különösen a francia politikai történelemnek a nagy francia forradalom (1792) alatti és az utána következő időszakából – azt a következtetést lehet levonni, hogy a forradalmi átalakulások és az alkotmányok száma között bizonyos összefüggés van; ez utóbbi az előbbi következménye.

Tágabb értelemben a jugoszláv alkotmányok megerősítik azt a tételt, hogy az alkotmányok változása összefüggésben van az objektív valóságban végbemenő változásokkal, valamint azt a felfogást is, mely szerint a forradalmi átalakulások és az alkotmányok megváltoztatása között megfelelő pozitív viszony áll fenn.

Azonban a viszonylag gyakori alkotmányváltozások igazi magyarázata Jugoszlávia fejlődése lényegének és különleges társadalmi-politikai, meg eszmei megnyilvánulásainak felismerésében rejlik. Jugoszláviában, éppen úgy mint valamennyi eddigi szocialista rendszerben, a forradalom bizonyos értelemben intézményesített. Ez az intézményesítés azonban nem volt bezárt, befagyasztott, hanem „funkcionális és így nyitva állt azoknak a változásoknak a befogadására, amelyek a munkásosztály és „avantgarde”-jának erőfeszítéseiből eredtek, hogy megvalósítsák a társadalmi-politikai átalakulások céljait és lehetőségeit a szocializmus fejlődése irányában. Emellett a jugoszláv szocialista forradalom egyik jellegzetessége a jogi nihilizmussal szembeni negatív álláspont. Már a forradalom kezdetétől fogva a

szocializmust nem úgy értelmeztük és nem úgy építettük, mintha nélkülözhetné a szervezettséget és az önszabályozást, tehát a jogot. A forradalom hajnalán, de különösen az 1943-ban és 1944-ben alkotott – tehát jóval az 1946-os forradalmi alkotmány meghozatala előtt – számtalan politikai és jogi okmány alapján teljes bizonyossággal meg lehet állapítani, hogy a jugoszláv forradalom nem tette magáévá a joggal szembeni nihilizmust, hanem azon igyekezett, hogy fenntartsion és továbbvigyen egy bizonyos szimbiózist, sőt szintézist az empirizmus és a szabályozás, a munkásosztály hatalma és az alkotmányosság, a szocializmus és a jog között.

Ezek lennének az egyenkénti és sajátos tények, amelyek megvilágítják a viszonylag rövid időközökben végbemenő alkotmányváltozások jelenségét Európa egyik szocialista országában.

2. Az új alkotmány, azaz Jugoszlávia alkotmánya, amelyet a múlt évben hirdettek ki, nem teljesen új abban az értelemben, hogy lényegesen megváltoztatta volna a korábbi társadalmi-politikai és jogi berendezést és gyökeresen újat hozott volna. Ez az alkotmány elsősorban az alkotmányos reform és kodifikálás aktusa. Helyet kaptak benne azok az elvek és intézmények, amelyek az előző alkotmányokat – különösen az 1963. évit – jellemezték; ezenkívül az új alkotmánynak szerves részei lettek az 1967 és 1971 között hozott alkotmánymódosítások.

Az új alkotmány e jogi jellegzetességei egy még fontosabb jellemző vonásra mutatnak rá és ez a szocialista forradalom fejlődésének és megvalósulásának, illetve állandósultságának kérdése. Az 1974-es alkotmány a szocialista forradalom folytonosságának aktusa, kifejezője, meg igazolása azoknak az intézményeknek és értékeknek, amelyek ezt a forradalmat jellemzik, biztosítják és ugyanakkor bírálják és felülműlják. Ezek a következők: a termelőeszközök társadalmi tulajdona; az állami és gazdasági apparátus decentralizálása és demokratizálása (ami fokozatosan a munkásönigazgatás szintjére emelkedik); a föderalizmus mint a nemzetek és nemzetiségek együttes és egyenjogú életének kerete, illetve több még ennél is.

Az új értékek közül külön kiemelhetők: a munkásosztály vezető társadalmi és politikai helyzete – szövetségben más munkacsoportokkal; az a törekvés, hogy minden intézmény az emberből induljon ki és az ember szolgálataiban álljon; az emberi és polgári jogok széles skáláján alapuló aktív és realiztikus humanizmus; a törvény ismeretére támaszkodó társadalmi fejlődés és ezzel együtt a marxizmus és a modern kultúrának alkalmazása és térhódítása mind többek számára.

Az emberiség történelmének és sorsának futóhomokján megtett minden lépés fejlődéséhez vezethet, de ugyanakkor „félrecsúszást”, sőt visszaesést is jelenthet, ezért a forradalom folytonossága létének és megvalósításának egyik törvénye. E folytonosság biztosítása érdekében Jugoszlávia állandó-

an új kereteket és eszközöket, új biztosítékokat és utakat keres. Az alkotmány a forradalom folytonossága biztosításának alapvető eszköze.

3. Az új alkotmány koncepciója nem tér el lényegesen az 1963-ban meghozott alkotmányban első ízben elfogadott és megvalósított koncepciótól. Ez bizonyos értelemben dialektikus koncepció. Egyik alkotmány sem a fennálló állapot egyszerű regisztrálója, sem pedig a jövőben várható változások munkaterve. Az új alkotmány, éppen úgy mint az előző, egyidejűleg a szocializmus kiépítésének jogi vetülete és a szabályok és az intézmények összessége, amelyek irányítják és jelzik e program megvalósításának lehetőségét.

Ezzel összhangban az új alkotmánynak két szerves része van:

a) az első rész Jugoszlávia társadalmi és politikai berendezésének megpolitikájának alapelveit tartalmazza a szocializmusból a kommunizmusba való áttérés víziójával;

b) a második, úgynevezett normatív rész a tulajdon – és a társadalmi-gazdasági viszonyok, a hatalom és az igazgatás intézményeinek alkotmányjogi meghatározását tartalmazza a dolgozó és általában az ember öngazgatásának, sérthetetlen helyzetének és demokratikus szabadságainak alapján.

Az új alkotmány mélyebb dialektikus értelme abban van, hogy nem választja el a mostanit, a fennállót a következőtől, a jövőtől, hanem már az első történelmi pillanattól kezdve kutatja, keresi és felleli az utóbbi feltételeit. A jövőt az alkotmány nem úgy határozza meg, mint elkerülhetlent, előre meghatározottan és végzetszerűt, hanem mint feltételeset és lehető. Ennek megfelelően az alkotmány aktív szerepet irányoz elő a társadalmi-politikai szervezetek, a Kommunista Szövetség, a Szocialista Szövetség és a Szakszervezeti Szövetség számára, a társult munkában szervezett dolgozók részére, a többi, politikai síkon szervezett és osztály- vagy hivatásos szervezetbe társult és meghatározott közös vállalkozás és együttműködés által integrált dolgozókkal együtt, nemcsak a gazdaságban, hanem a kultúra területén is.

A múlt valamennyi forradalmi alkotmányában, de némely gyökeresen új alkotmányban is, megtalálhatók a dialektikus alkotmány koncepciójának elemei, mint például az 1919-es weimari vagy az 1931-es spanyol, avagy elődjük az 1793-as montagnard-i alkotmányban. Így a szocialista országok körében hozott legújabb alkotmány is, a szocialista Kínai Népköztársaság alkotmánya, két alapvető részből áll: az egyik, a bevezető, amely Kínában a szocializmus kiépítésének elméletét és ideológiáját tartalmazza, és a másik, amely a politikai intézmények jogi megfogalmazását adja.

Ha nem is lehet teljes bizonyossággal állítani, hogy a jugoszláv alkotmány koncepciójának inspiratív hatása van, az biztos, hogy a mai napig a legnagyobb következetességgel és jogi-elméleti ambícióval valósult meg, ami

nem jelenti azt, hogy az 1974-es alkotmány mindenben megtalálta az elvek és a jogi normák közötti határvonalat, amennyiben ezt a határvonalat egyáltalán meg lehet állapítani.

4. A JSZSZK alkotmányának ez a szerkezeti felépítése abból a koncepcióból ered, amely először Jugoszlávia 1963. évi alkotmányában jutott kifejezésre. A hagyományos elmélet és a gyakorlat szerint az alkotmány kizárólag a politikai hatalom aktusa és ezáltal olyan okmány, amely ezt a hatalmat intézményesíti és szabályozza. Amikor a liberalista demokratikus – majd később a szociáldemokrata – alkotmányok szövegében helyet kaptak a polgárok jogai, a gazdasági és szociális rendelkezések, ezeket a hatalom intézményeiben vagy rajtuk keresztül juttatták kifejezésre. Ezt a tényt megerősítik azok az alkotmányok, amelyek az összes történelmi alkotmányok közül a legkevésbé etatisták, mint a francia forradalom alkotmányai, különösen a montaguard-i, továbbá a weimari és az 1931. évi spanyol köztársasági alkotmány.

Az első jugoszláv alkotmány lényegében nem tért el ettől a hagyományos koncepciótól. Azonban az öngazgatás kialakulásának hatása alatt már az 1953. évi alkotmánytörvény egy szociális-gazdasági dimenziót nyert. A korszerű alkotmányok, így az 1963. évi alkotmány is, tagadják és túlhaladják az alkotmány etatista-formalista koncepcióját. Ezek az alkotmányok olyan aktusok, amelyek intézményesítik a politikai rendszert, a hatalom szerveit és az alapvető társadalmi viszonyokat a mikrotársadalomban meg ennek mikroszervezeteiben, főleg a társult munka alapszervezeteiben. Az 1974. évi alkotmány egyben a hatalom helyzetének, felépítésének és a társadalom uralkodó öngazgatási viszonyainak, rajtuk keresztül pedig a hatalom szerkezetében kiépült öngazgatási viszonyoknak alaptörvénye.

Az első alkotmánytól eltérően az új alkotmány, minthogy magáévá tette azt a koncepciót, hogy az alkotmány alapvető társadalmi okmány, továbbment a politikai hatalom és az öngazgatás hatáskörének eszmei és jogi elhatárolása terén. E tekintetben az 1963. évi alkotmány még magában hordja a szervezeti-jogi dualizmus elemeit; az új alkotmány már túlhaladja ezt a kettősséget, megállapítva az öngazgatás elsőbbségét minden téren: a társult munka szervezeteitől, az érdek- és helyi közösségektől valamennyi társadalmi-politikai közösség képviselő-testületéig, a községtől a föderációig. Ennek értelmében lehetne azt állítani, hogy ez az első alkotmány, amely egy demokratikus öngazgatási társadalmi-politikai rendszer formáit és szerkezetét alapozta meg.

5. Az új alkotmány szerkezetének és koncepciójának a már eddig ismertett alapvető jellegzetességei is világosan rámutatnak arra a tényre, hogy az nem csak alkotmányi kodifikációs aktus, hanem olyan okmány, amely jelentős újításokat tartalmaz. A sajátos elméleti és jogi újítások közül ki-
tűnnek a következők:

a/ a „politikai állam” túlhaladása a munkásosztálynak mint politikai szubjektumnak megszilárdítása révén és az öngazgatású szocialista társadalom eszméjének vezető szerephez jutása és intézményesítése által, annak a feltüntetésével hogy az „abszolút politika” és a klasszikus államiság elhalásával a munkásokat és más dolgozókat, valamint a polgárokat nem lehet megfosztani az állam meghatározott szerepétől és eszközeitől, de azzal a feltétellel, hogy ezek társadalmi, öngazgatási felügyelet alatt álljanak;

b/ a decentralizált öngazgatású föderalizmus, amely a köztársaságokon és tartományokon mint a nemzetek és nemzetiségek szuverén, illetve autonóm politikai alakzatain alapszik, ennek az alapnak szerves részét képezi az összes alkotmány-politikai szubjektumok aktív és egyenjogú szerepe a föderáció hatáskörében és részvétele a döntéshozatalban, ideértve a köztársaságok és tartományok felelősségét is ebben a döntéshozatalban;

c/ a munka, a termelés és a döntéshozatal szervezetei egész sorának alkotmányos kialakítása, amelyekben keresztül nemcsak az öngazgatás, hanem maga a társadalmi-politikai berendezés alapja is kifejezésre jut; ezek a viszonylag új szervezetek: a társult munka alapszervezetei és más szervezetei, az öngazgatási szervezetek és közösségek, valamint az öngazgatású kommuna;

d/ annak a meghatározása, hogy az öngazgatás összetett társadalmi-politikai, kulturális és erkölcsi viszony, ami azt jelenti, hogy magában foglalja nemcsak a jogot és az autonómiát, hanem a kötelezettségeket, a felelősséget, a szolidáris döntéshozatalt és az integrációs folyamatokat is;

e/ az a tény, hogy egy alkotmányba először kerülnek ökológiai elvek – különösképpen néhány alapvető „környezetjog” – amelyek az új alkotmány modernségét és társadalmi hatékonyságát fejezik ki.

6. Az alkotmányok meghozatalának módját tekintve a társadalomtörténetben több változatot különböztethetünk meg: ajándékozott és eltulajdonított alkotmányok; a megosztott hatalom és a társadalmi osztályok képviselői meg a politikai tényezők kompromisszumának alkotmányai; az alkotmány mint döntőbíró a hatalom és a polgárok között, elsősorban a hatalom, illetve az uralkodó társadalmi osztály javára, ami jellemzője a burzsoá-demokratikus rendszereknek.

Jugoszlávia új alkotmánya egy új időszakot nyit meg, amelyben az alkotmány a munkások és a dolgozók, valamint a polgárok öntézményesítésének aktusa. Ez az öntézményesítés nemcsak és nem is elsősorban az alkotmány meghozatalának módjában mutatkozik meg. Hasonlóan az eddigiekhez, Jugoszlávia új alkotmányai is előzőleg közvitán voltak a legszélesebb nyilvánosság előtt. Mind az 1963. évi alkotmány, mind az új alkotmányok esetében is a közvita nem pusztán plebiszcitáris eljárás volt. Ellenkezőleg ez mindinkább részvételt, sőt tágabb értelemben vett alkotó hozzájárulást jelentett, mivel a polgárok hatalmas tömege vett részt az elő-

terjesztett megoldások felülvizsgálásában, amelyeket bíráltak is. Ebből a nyilvános, demokratikus és kritikai vitából – amelyben Marx, ahogy azt Engels állítja, a szocializmus és a demokratizmus lényegét látta – fakadtak azok az álláspontok és sugalmazások, amelyek jelentős számban helyet kaptak az új alkotmány szövegében.

Emellett az öntézményesítés kifejezésre jutott azon alkotmányos elvek és rendelkezések többségében, amelyek az öngazgatás és intézményeinek kialakítására vonatkoznak. Az öngazgatás, az alkotmány tételes normái szerint, nem egyes társadalmi csoportok érdekében kialakult hatalmi részterületek delegációja, hanem a dolgozó és a polgár szuverenitásának helyreállítása olyan intézmények és viszonyok által, amelyeket ő maga teremt meg és ellenőriz.

Az öntézményesítés e két jellemzője megerősíti Marx tételét, hogy az alkotmány, amennyiben demokratikus és szocialista, a népek önmeghatározásának aktusa.

Rezime

Osnovne karakteristike novog ustava SFRJ;

Jugoslavija je jedina od svih socijalističkih zemalja koja je u periodu od svršetka drugog svetskog rata do danas donela četiri ustava. Ovaj veliki broj ustava u ovom relativno kratkom periodu je odraz njene stvarnosti u pokretu i njenih specifičnih društveno-političkih i idejnih manifestacija, a ujedno potvrđuje shvatanje da između revolucionarnih preobražaja i broja ustava postoji uzajamni međusobni odnos, jer ovo drugo je posledica prvog.

U Jugoslaviji revolucija je u određenom smislu institucionalizovana, ali ova institucionalizovanost nije bila zatvorena, već je bila „funkcionalna” i time otvorena prema promenama koje su nastale naporima radničke klase i njene avangarde, da ostvari ciljeve društveno-političkih preobražaja u pravcu socijalizma. Pored toga, za jugoslovensku socijalističku revoluciju karakterističan je negativni stav prema pravnom nihilizmu.

Ustav od 1974. godine je akt i izraz kontinuiteta socijalističke revolucije i potvrde onih institucija i vrednosti koje tu revoluciju odlikuju, garantuju je i istovremeno kritikuju i prevazilaze. Od ovih institucija možemo istaći: društvenu svojinu na sredstvima za proizvodnju; decentralizaciju i demokratizaciju državnog i privrednog aparata, koja se postepeno podiže na nivo radničkog samoupravljanja; federalizam kao okvir zajedničkog i ravnopravnog života naroda i narodnosti A između novih vrednosti naročito se ističu: vodeći društveni i politički položaj radničke klase; nastojanje da sve institucije polaze od čoveka i služe mu; aktivistički i realistički humanizam.

Novi Ustav je istovremeno pravni izraz jedne projekcije izgradnje socijalizma i skup pravila i institucija koji usmeravaju i beleže mogućnost ostvarivanja tog programa. Shodno tome Ustav ima dva osnovna strukturalna dela: deo, posvećen osnovnim načelima društveno-političkog uređenja Jugoslavije, uz viziju prelaska iz socijalizma u komu-

nizam; i normativni deo, koji sadrži ustavno-pravno određivanje svojine i društveno-ekonomskih odnosa institucija vlasti i upravljanja, na osnovama samoupravljanja i neprikosnovenog položaja i demokratskih sloboda radnog čoveka i čoveka uopšte.

Ovakva struktura Ustava proizlazi iz njegove koncepcije koja je prvi put izražena u Ustavu od 1963. godine. Ali dok taj Ustav nosi u sebi elemente organizaciono-pravnog dualizma, dotle novi Ustav prevazilazi ovaj dualizam i utvrđuje originalnost i primat samoupravljanja i njegovih razvijenih oblika, od organizacije udruženog rada, interesnih i mesnih zajednica do skupštine svih društveno-političkih zajednica, od opštine do federacije.

Novi Ustav nije samo akt ustavne kodifikacije, već je i ustavni akt koji sadrži značajne teorijske i pravne inovacije.

Pre svega, novi Ustav izražava prevazilaženje „političke države” utvrđivanjem i institucionalizovanjem radničke klase kao političkog subjekta i ideološkog hegemonu samoupravnog socijalističkog društva. Utvrđuje decentralizovani i samoupravni federalizam koji se zasniva na republikama i pokrajinama kao suverenim, odnosno autonomnim političkim formacijama naroda i narodnosti. Konstituiše nove organizme rada, proizvodnje, života i odlučivanja, kao što su osnovne i druge organizacije udruženog rada, samoupravne organizacije i zajednice, samoupravna komuna. Određuje samoupravljanje kao kompleksni društveno-politički, kulturni i moralni odnos. Unosi prvi put u jedan ustav pojedine ekološke principe.

Sa gledišta stvaranja ustava, novi Ustav otvara jednu novu fazu istorije ljudskog društva, a to je faza ustava kao akta samoinstitucionalizovanja radničke klase, radnih ljudi i građana. Nacrt Ustava je bio na javnoj diskusiji u kojoj su učestvovali mase građana, koje su verifikovale ili kritikovale predložena rešenja ili davale nove predloge, od kojih mnoge su i usvojene. Prema Engelsu, Marx je u ovome video suštinu socijalizma i njegovog demokratizma.

Prema izričitim ustavnim normama samoupravljanje je uspostavljanje suvereniteta radnog čoveka i građanina putem institucija i odnosa koje on sam stvara i kontroliše.

Summary

The basic features of the new constitution

Yugoslavia is the only socialist country to promulgate two constitutions in the period elapsed from the second world war. Such a number of constitutions' in a comparatively short period' reflects the ever changing reality as well as the specific socio-political and ideological proceedings, at the same time it confirms the conception that between the revolutionary changes and the number of constitutions there is a mutual interrelation, since the latter is the direct result of the former.

In Yugoslavia the revolution is, in a sense, institutionalised, however this institutionalism is „functional”, that is to say, open to the changes created by the efforts of the working class and its vanguard aiming to realize the socio-political changes required in the interest of socialism. Besides the Yugoslav revolution has always had a characteristically disapproving attitude towards judicial nihilism.

The Constitution of 1974 is an act and expression of the continuity of the socialist revolution and the reaffirmation of those institutions and values that characterize that revolution, safeguarding, criticising and surpassing it at the same time. Among these institutions we can single out the public ownership over the means of production, the

decentralization and democratization of the economy and the state apparatus aiming to achieve the level of workers' selfmanagement, federalism providing room for the undivided life of all Yugoslav peoples and nationalities, enjoying full equality of rights. Amongst the new values, particularly worth noting, is the leading role of the working class in the socio-political life, the efforts aiming to make the individual the starting point of those institutions which have the sole objective of serving his interests; the active and realistic humanism.

The new Constitution is at the same time a judicial expression of a project, promoting the development of socialism, and a cluster of rules and institutions safeguarding and recording the possibilities of the fulfilment of this project. In keeping with this the Constitution has two basic constituents: the one dedicated to the basic principles of the socio-political order, having in constant view the transfer of socialism into communism; the other, legislative portion, containing the determination of property and the socio-economic relations of government and management, according to the principles of self management and the inviolable status and democratic freedoms of the working man and men in general.

Such structure of the Constitution is originating from the conception formulated in the Constitution of 1963. While that Constitution still had elements of organizational and judicial dualism, this new Constitution overcomes this dualism and confirms the priority of selfmanagement, and its fully developed forms starting from the organizations of associated work, communities of common interest and local communities to the assemblies of the socio-political communities based on territorial units, from municipalities to the federation.

The new Constitution is not only an act of constitutional codification, but also a constitutional act containing significant theoretical and judicial innovations.

Above all the new Constitution shows that the phase of a „political state” is over and done with, by the establishment and confirmation of the working class as a political agent and highest ideological authority in social selfgovernment. It confirms the decentralized and selfmanaging federalism based on republics and provinces as sovereign, autonomous units of Yugoslav peoples and nationalities. It constituted new organs of work, like the basic organizations of associated work, selfmanaging organizations and communities, and the selfmanaging municipality. It defines selfmanagement as a complex socio-political, cultural and moral interrelation. For the first time it makes provision for certain environmental principles.

The creation of the new Constitution opens a new phase in the history of mankind the phase of selfinstitutionalized working class, working people and citizens. The draft text of the constitution was submitted for public discussion. It had been widely discussed, criticized and examined, new solutions and suggestions had been put forward, most of which were later approved. According to Engels, this is exactly the way Marx had seen the essential qualities of socialism and social democracy.

According to the explicit constitutional provisions selfmanagement is the reestablishment of the sovereignty of the working man and citizen by means of institutions and relations created and controlled by himself.

A MUNKÁSOSZTÁLY FOGALMA

A munkásosztály fogalmának meghatározása igen bonyolult feladat még magában a tudományos marxizmuson alapuló szocialista értelmezésben is.

Legáltalánosabban így fogalmazhatnánk: „A munkásosztály a kapitalista társadalom alapvető kizsákmányolt osztálya, amelynek tagjai termelőerőkkel nem rendelkeznek. Léte az iparhoz, felszabadulása a tőkés rendszer megdöntéséhez van kötve s ezáltal a szocialista rend megteremtésében a legkövetkezetesebben érdekelt, leghaladóbb, legforradalmibb osztály. A szocialista társadalomban a proletariátus diktatúrájának vezető ereje, mely a dolgozó parasztsággal szoros szövetségben gyakorolja a hatalmat; létszáma az ipari fejlődéssel egyre nő, helyzete mind kedvezőbb.”¹

A tudományos marxizmus adott ugyan egy bizonyos meghatározást, de felvetődik a kérdés, hogy az alkalmazható-e a mai szocialista társadalmi viszonyokra, mert ezek természetesen megváltozott körülményeket is jelentenek.

A kérdéssel foglalkozó szakemberek a fogalmat különböző megközelítésből magyarázzák. Egyesek például a tulajdonviszonyban keresik a meghatározás kiindulópontját, noha a szocializmus körülményei között ez a kritérium sem olyan egyértelmű, mint volt a tőkés viszonyokban. „Amíg a társadalom a termelőeszközök magántulajdona alapján kizsákmányolókra és kizsákmányoltakra oszlott, addig lényegében egyszerű volt választ adni arra a kérdésre, hogy kik tartoznak a munkásosztályhoz; a nagyüzemi proletariátus, mely erejét eladni kényszerült, tagjait kizsákmányolták, mely elsősorban a kizsákmányolás megszüntetésében volt érdekelt és ehhez a legnagyobb erővel rendelkezett. A szocializmus győzelmével, a termelőeszközök magántulajdonának megszüntetésével azonban megszűnt a munkásosztály leglényegesebb megkülönböztető jele.”²

Így jelentkezik egy másik irányzat, amely a munkásosztályt azonosítja a fizikai dolgozók tömegével. A gyáripari nagyüzemi dolgozók tulajdon-

képpen a marxi megfogalmazás szerint körülhatárolt proletariátus mai történelmi örökösei, akik érzékenységnél fogva a társadalmi fejlődés fő hordozói. A felfogás támogatói elismerik, hogy jelentős mértékben kibővült az ily módon értelmezett munkásosztály fogalma, de szem elől tévesztik azt a napjaink egyre inkább térthódító jelenségét, hogy a modern automatizáció idejében a gépi erő mindinkább kiszorítja a tisztán fizikai dolgozót a termelési folyamatból. Más szóval ez azt is jelentené, hogy a gépesítés fokozásával egyre inkább csökken a munkásosztály létszáma.

Talán mondhatnánk azt is, hogy az imént említett álláspont hiányosságait mintegy pótolni szeretné az a nézet, amely a munkásosztály soraiba a termelők rétegét sorolja. Az elmélet hívei egyre azt hangoztatják, hogy a termelőmunkának a szocializmusban játszott osztálymeghatározó szerepét vizsgálva megállapítható, mennyire megnőtt a termelőmunka marxista értelmezésének jelentősége. E nézet képviselői között azonban akadnak olyanok is, akik szerint a termelőmunka fogalma csupán azt a célt szolgálja, hogy kiemelhessük a munkásokat a lakosság, a bérből és fizetésből élő dolgozók közül. Ide soroljuk mindazokat, akik termelőmunkát végeznek mint közvetlen termelők és azokat, akiknek munkája elengedhetetlenül szükséges az újatermelési folyamathoz. Termelő azonban a fizikai munkásokon kívül az igazgató, a mérnök, a műszaki személyzet is.³

Ezek a nézetek azon a marxi tételen alapulnak, miszerint „amint a munka felszabadul, minden ember munkás lesz és a termelőmunka nem lesz többé osztálysajátság.”

Mindezek után megemlíthetjük azt a nézetet is, amely szerint az új, szocialista társadalom viszonyai között nem is beszélhetünk a lenini megfogalmazás szerinti osztályokról, mert ismeretes az a tény – melyet már Marx is felismert – hogy az élharcos osztály először megszünteti az antagonisztikus osztályjellegét és utána az osztályjellegét is. Eszerint tehát leghelyesebb lenne társadalmi rétegekről beszélni vagy legalábbis az osztály kifejezést idézőjelben használni – ahogy azt Farkas István ajánlja. (Bővebben lásd Farkas István: Társadalmunk rétegződése és a munkásosztály, Társadalmi Szemle 2/72. sz.)

A tisztán közgazdaságtudományi megvilágítás szerint: „A munkásosztály a legnagyobb tömegű, s egyre inkább progresszív igényeket támaztó fogyasztói csoportja a társadalomnak. Vásárlóereje tömegmértű fogyasztópiacot, tartós, biztos realizálási lehetőséget jelenthet a termelés számára.”⁴

A munkásosztály fogalmának tudományos meghatározásában a legújabb és legkifejlettebb elméletet az önigazgatású szocializmus adta meg. Eszerint a munkásosztály fogalma alatt néha csak a fizikai munkát végző munkásokat értjük, néha pedig mindazokat, akik a termelési folyamatban dolgoznak (mérnökök, technikusok stb.) A munkásosztályhoz való tartozás szempontjából nem az a lényeges, hogy mérnök vagy munkás-e valaki,

hanem az, hogy milyen helyzete van a termelési viszonyokban. A műszaki és egyéb értelmiség, amely részt vesz a termelési folyamatban, az öngazgatási viszonyok közt a munkásosztály része lesz – ha máris nem az. De fennáll a veszély, hogy abban a mértékben, ahogyan a technokrata és bürokrata réteg uralkodik, az értelmiség hozzájuk csatlakozzon, a technokrata és bürokrata csoportosulás részévé váljon.⁵

Ez azonban közel sem jelenti azt, hogy tudományos köreinkben kialakult a fogalom meghatározásának végleges formája. Még ma is léteznek különböző nézetek ezen a téren. Egyesek szerint, mivel nálunk megszűnt a munkásosztály „ellenosztálya”, a burzsoázia, teljesen felesleges ily módon felvetni és értelmezni a kérdést. Mivel megszűnt a munkát bérebe vevő és kizsákmányoló osztály, munkásaink a „munkásnépet” alkotják és közösségünk „alapjában véve osztály nélküli társadalom”, noha a munkásság még megoszlik fizikai és szellemi dolgozókra. Más felfogás szerint a szocializmusban a munkásosztály klasszikus fogalma szintén veszíti eredeti jelentését, mely szerint a munkásosztály a bérmunkások kategóriája volt. Amilyen mértékben a szocializmusban megszűnik a bérmunka, olyan mértékben hal ki a munkásosztály is mint társadalmi kategória és megmarad a „munkásnép” vagy „munkás” kifejezés, mint az aktív lakosság szinonimája. Ismét mások szerint a tudományos-technikai haladás eredményeként megújult munkastruktúra, továbbá a munkásság forradalmi mozgalma és megváltozott társadalmi viszonyok nyomán a szocializmusban kiszélesedik maga a munkásosztály fogalma is. Eszerint munkásosztályunkat három alapvető réteg alkotja:

1. a fizikai dolgozók illetve a közvetlen termelők,
2. a tudósok és a kultúrmunkások, illetve az értelmiség, és
3. a szervezők és irányítók illetve a „bürokrácia” a szó pozitív értelmében.

Végezetül a termelőmunka különféle értelmezése szűkíti illetve bővíti öngazgatású szocializmusunk munkásosztályának határait. (Lásd erről bővebben Vojin Hadžistević: Néhány ellentmondás a munkásosztály lényegéről a szocializmusban „Sociologija” 3/72 szám 355—390. old.)

Ahogyan a társadalom- és egyéb tudományok fejlődésével változott a munkásosztály meghatározása, úgy változtak a nézetek a munkásosztálynak a szocialista társadalmi átalakulásban betöltött szerepéről és magában a munkásosztályban végbemenő változásokról. „Van olyan vélemény... hogy a munkásosztály „eltűnik”, átadja helyét mindenféle egymással versengő munkamegoszlási rétegnek és csoportnak, amelyeknek közös érdekük egy-egy program megvalósítása, de nem osztályerő vezeti őket, hanem a „hatalom és tudás elitje”. Mások úgy vélik, hogy a társadalom bármilyen átalakítása nem változtatja meg a munkásosztályt, amely – míg a tudományos-technikai forradalom következtében el nem tűnik – mindig megmarad „nagyzemeli fizikai munkásnak” s ebből a pozícióból tölti be a társadalom

vezető erejének szerepét. Ismét mások úgy gondolják, hogy a munkásosztály máris azonos a „bérből és fizetésből élőkkel”, s ennek következtében a vezető osztály már ma az aktív keresők 72%-át öleli fel. A statisztika szerint a „nem mezőgazdasági fizikai dolgozók” a munkásosztály, s ebből az következik, hogy a tudományos-technikai haladás következtében ez az arány, és ennek megfelelően az osztály társadalmi súlya, szerepe is csökkenni fog. Mindezekkel szemben – véleményem szerint – az a helyes felfogás, amely számot vet azzal, hogy a társadalmi valóság megváltoztatása során a munkásosztály önmagát is megváltoztatja, de úgy, hogy azért önmagával is azonos marad (mert törzsét továbbra is a nagyüzemi munkások alkotják).”⁶

A fogalom megértésének és fejlődési perspektíváinak meghatározása érdekében Kovács Ferenc a későbbiekben ezt írja: „Szerintem a munkásosztályt, csak mint univerzálissá vált partikularitást lehet megérteni, amely munkája, termelőmunkája révén létezik és válik univerzálissá: először mindenkit dolgozóvá tesz, majd mindenki munkáját a termelőmunka mozzanatává. Ezzel a maga lét- és munkafeltételeihez teszi hasonlatossá a társadalom lét- és munkafeltételeit, oly módon, hogy maga is részesedik belőlük (jövedelem, lakás, alkotómunka, műveltség stb.), amelyektől az ő feltételei még elmaradnak... Az egész szocialista korszak főszereplője a munkásosztály, s a korszak végére mindenki munkássá válik, vagy ha úgy tetszik, senki sem lesz *csak* munkás. Ezzel és így szűnnek meg az osztálykülönbségek, illetve az osztályok. A mai munkásosztályt ebben a történelmi perspektívában lehet megérteni.”⁷

Ez az értelmezés szinte előzetesen megalapozza politikai és társadalmi elméletünk egyik öngazgatási tételét. Eszerint a dolgozó meghatározás alatt azt az embert értjük, aki részt vesz a társadalmi munkában és munkájával jövedelmet valósít meg. Hazánkban az a törekvés uralkodik, hogy minden dolgozó helyzete fokozatosan kiegyenlítődjék a munkásosztályéval. Ezt oly módon érjük el, hogy fokozatosan megszüntetjük a gazdaságon kívüli tevékenységek költségvetésből való pénzelését. Ehelyett a társadalmi tevékenységek pénzügye a munkacsere elvén alapszik, így az e téren dolgozók helyzete kiegyenlítődik a termelők társadalmi és gazdasági helyzetével, tehát jövedelmüket a társadalmi újratermelés folyamatában való részvételük, a társadalom termelőerőihez és a munka társadalmi termelőkenységéhez való hozzájárulásuk arányában valósítják meg. A dolgozók ezáltal fokozatosan beolvadnak a munkásosztályba, azután pedig megszűnik maga a munkásosztály is abban a mértékben, amennyire ez a társadalom általános törvényszerűségévé válik.⁸

Ezt a nézetet kiegészíti, teljessé teszi az öngazgatású szocializmusban kialakult elmélet. „A munkásosztály tehát az öngazgatási szocialista termelési viszonyok erősödése folytán új sajátosságokra tesz szert és új feladato-

kat tűz ki, amelyek még inkább hangsúlyozzák történelmi küldetését. A munkásosztály a gyakorlatban már megkezdte az elidegenítés problémáinak rendezését, mindenekelőtt a termelőeszközökkel és az egész gazdasági tevékenységgel, valamint az egész politikával kapcsolatban. Máris eredményes történelmi harcot folytat az elidegenítés ellen. A küzdelem folyamán a társadalmi tulajdonból egyre inkább eltűnnek az osztálytulajdonosi viszonyok maradványai, és fokról fokra megszűnnek azok a feltételek, amelyekből a társadalmi tudat kettőssége ered. Azok a társadalmi viszonyok lesznek uralkodóvá, melyek tömegesebben reprodukálják a szocialista öngazgatási viszonyokat, s velük együtt a szocialista tudatot is. A társadalmi tulajdon társadalmisításának magasabb foka a munkásosztály újabb sikereit fogja jelenteni az egész társadalom osztályellentétek elől való felszabadításáért vívott harcban.

A társadalmi fejlődés jelenlegi szakaszában is a munkásosztály a társadalom vezető ereje – ennek is kell lennie – tehát a társadalmi és gazdasági viszonyok közt döntő tényezővé válik és irányítja a társadalom és a társadalmi újratermelés valamennyi folyamatát. A munkásosztály vezető társadalmi szerepe egészen a kommunista társadalom kialakulásáig pótolhatatlan marad.”⁹

Mint már az előbbieken megemlítettük, a tudományos-technikai forradalom napjainkban lejátszódó folyamatában egyrészt mindinkább kibővülnek a munkásosztály fogalmának határai, másrészt pedig mindinkább elmosódik a választóvonal a munkások és a szellemi dolgozók, az értelmiségiek között.

Az értelmiség fogalmának meghatározása éppen olyan nehéz feladat, mint az előbbie, a munkásosztályé volt. Habár itt mindenekelőtt egyértelműben állíthatjuk, hogy a szellemi munkát végzők tábora ebbe a kategóriába sorolható. A nagyobb kérdést itt inkább talán a munkásosztályba való tömegesebb beolvadás folyamata és ennek elméleti magyarázata és megindoklása képezi, márcsak azért is, mert igen nagy számban vannak azok az alacsonyképzettségű értelmiségiek, akik munkásokká váltak, a másik oldalon pedig egyre nő a munkásokból értelmiségivé váló műszakiak száma. Ezek az irányzatok az osztályok közötti közeledés kezdetét jelentik.

A fogalom meghatározását illetően leszögezhetjük: „Értelmiség a társadalomnak az a rétege, amely hivatásszerűen szellemi munkával foglalkozókból áll. Soraiba tartoznak a tudósok, írók, művészek, pedagógusok, mérnökök, agronómusok, ügyvédek, műszaki dolgozók, valamint az alkalmazottaknak szellemi munkával foglalkozó része. Nem önálló társadalmi osztály, met nincs önálló helye a társadalmi termelés rendszerében.

Tagjai különböző osztályból kerülnek ki: az osztálytársadalomban az uralkodó osztály elsősorban saját soraiból és a vele szövetséges rétegekből neveli ki értelmiségét. Magatartását, tevékenységét az adott társadalomban

az uralkodó osztály érdekei döntő mértékben befolyásolják. A szellemi és fizikai munka különválása már a rabszolgotartó társadalomban kezdődik, de nagyobb méreteket csak a kapitalizmusban ölt. Az osztálytársadalomban – különösen a polgári társadalomban – az értelmiség elsősorban a vagyonos osztályok tagjaiból toborozódik, és csak nagyon csekély mértékben a dolgozó osztályok soraiból. A kapitalizmusban az értelmiség nagyobbik része elsősorban származása és neveltetése folytán támogatja a burzsoázia uralmát. Ugyanakkor a kapitalista társadalomban elkerülhetetlenül érvényesül az a tendencia, amely az értelmiség képviselőit többségükben szellemi bérrabszolgákká teszi. Ilyen körülmények között az értelmiség egy kisebb, legelőrelátóbb és legbátrabb képviselőiből álló része a munkásosztály álláspontjára helyezkedik, és vele együtt harcol a kizsákmányolás és az imperia-lizmus rendszere ellen (forradalmi értelmiség). A szocialista társadalom átneveli és a nép szolgálatába állítja a régi polgári értelmiség értékes tag-jait, ugyanakkor kineveli főként a munkásosztály és a dolgozó parasztság soraiból az új, szocialista értelmiséget, amelynek fontos szerepe van a gazdasági, tudományos és kulturális haladásban, a kommunista nevelésben, a kulturális forradalom eredményes végrehajtásában.”¹⁰

A szocializmus kiépítésének folyamatában megváltozik az értelmiség társadalmi szerepe, mert többé nem az uralkodó tőkés osztály érdekeinek képviselője, hanem a tudományos-technikai forradalom vívmányait a szocialista társadalomban az egész nép jobblétéért ésszerűen hasznosítja. Ezenkívül szociális összetétele is gyökeresen megváltozik, mivel soraiban egyre több a munkás származású, de általában a munkásság iskolázottságának, szakképzettségének és kulturális-műveltségi színvonalának emelkedése folytán egyre csökken a szakadék a fizikai és szellemi dolgozók között.

Az értelmiségről elmondható: „... igen heterogén rétege a társadalomnak. Döntő rétegei mellett, amelyek az iparban és a mezőgazdaságban dolgoznak és termelőmunkát végeznek, az értelmiséghez sorolandók a szocialista állam és társadalom vezető posztján dolgozók, a kultúra, oktatás, tudomány, egészségügy területén dolgozók, továbbá az ún. „szabad értelmiség” is, mely nem tartozik a bérből és fizetésből élők kategóriájába.”¹¹

Az értelmiség elméleti meghatározását Tito elvtársnak a Belgrádi Egyetem díszdoktorává avatásakor tartott beszéde egy részével zárom. Ezt mondta: „Értelmiségünk azzal, hogy mindinkább tényezőjévé válik a termelőmunkának és az öngazgatási viszonyok fejlesztésének, maga is átalakul. E folyamat során fokozatosan csökken a különbség a szellemi és testi munka, az értelmiségi és a kétkezi munka között. A klasszikus munkás pedig azért, hogy mind nagyobb szakértelemre tesz szert és cselekvően közreműködik a szocialista öngazgatási viszonyok fejlesztésében, magasan szakképzett résztvevőjévé válik a korszerű termelésnek. És nemcsak azzá, ha-

nem olyan funkciókat is vállal, amelyek régebben kizárólag az értelmiséget illették meg.

A fentiek miatt már többször hangsúlyoztam, hogy az értelmiséget a fejlettebb öngazgatás körülményei közt nem választom külön a munkásosztálytól, a termelőktől. Mert minden értelmiségi akár tanít, akát kutat, vagy termel – dolgozó. Érdekei lényegében azonosak a többi dolgozóéval, úgyhogy szembefordításuk, vagy elkülönítésük – bárhol történjék is – mindenkinek kárára van, árt az emberek közti igazságos szocialista viszonynak, az egész társadalomnak.”¹²

2.

Hazánk történelmében az utolsó osztálytársadalmi állam az SZHSZ királyság volt, vagyis a háború előtti burzsoá Jugoszlávia. Az ország akkori fő politikai és gazdasági jellemvonásai közismertek: a soknemzetiség, számos pattanásig feszült problémával és a nagyszerb burzsoázia hegemonista törekvéseivel; a politikai terror és a nyílt diktatúra a haladó munkásmozgalom és a néptömegek demokratikus törekvései ellen irányuló belpolitikával; s végül az európai reakciós erőkhez kapcsolódó külpolitika. Gazdasági téren az országot mint viszonylag elmaradott agrárországot jellemezhetjük. Igen jelentősek a különbségek az ország egyes területeinek gazdasági fejlettsége között, amik az évszázados különböző történelmi és gazdasági behatások következményei. Noha az ország nyersanyagokban rendkívül gazdag, gyáripara mégsem fejlődik eléggé, elsősorban a fejletlen hazai burzsoázia tehetetlensége, másrészt pedig a külföldi tőkeérdekek diktálta egyoldalú gazdaságfejlesztési politika káros hatása miatt.

A fejletlen gyáripar következtében a munkásosztály is igen kisszámú és meglehetősen alacsony képzettségű. A kislétszámú munkásság abból is következtethető, hogy 1938-ban a bányászatban, a kohó- és fémiparban dolgozók száma – amely kategória a foglalkoztatottak legtömegesebb részét alkotta – az összlakosságnak mindössze a 2,03%-át képezte.

„A munkásosztály helyzete... rendkívül nehéz volt, annál is inkább mert a külföldi tőke és a fejletlen burzsoázia iparkodott maximális profitot kisajtolni az elmaradott országból.”¹³

A burzsoá Jugoszlávia munkásosztályának létszámbeli pontos megállapítása ma már igen nagy nehézségekbe ütközik. Elsősorban a statisztikai adatok hiányossága és a módszerbeli eltérések nehezítik az összehasonlítást. Ezenkívül a hivatalos nyilvántartás is eltérő volt a mai helyzethez viszonyítva. Továbbá az osztályhovatartozás szempontjából is jelentkeznek dilemmák, különösen a közepes és magasabb beosztású gazdasági és köztisztviselők tekintetében. Indokolt ugyanis az a kérdés, hogy ezek a sze-

mélyek a munkásosztályhoz, a középosztályhoz, vagy az uralkodó burzsoáziához tartoznak-e. További dilemma az is, hogy a munkásosztály számbeli meghatározására a proletár lakosságot (az aktív és eltartott személyeket), a munkaviszonyban lévő, vagy a bér munkát végző munkásságot vegyük-e alapul.

Elemzéseim céljáról a burzsoá Jugoszlávia munkásosztályának számbeli meghatározásakor a munkaviszonyban levőket vettem alapul, beleértve a mezőgazdaságban foglalkoztatott napszámosokat és béreseket (akik az akkori hivatalos statisztikai adatok szerint nem tartoztak a munkások kategóriájába).

A Jugoszláv Királyság munkásosztályának gazdasági ágazonkénti megoszlása a következő:

1. táblázat
Az összefoglalkoztatottak ágazonkénti megoszlása 1938-ban

Ágazat	Munkás	Hivatalnok	Összesen	%
Termelő ágazatok	1.170	120	1.290	78,6
Bányászat és kohóipar	57*	13*	70	4,3
Gyáripar, beleértve az erdőkitermelést	198*	42*	240	14,7
Építőipar	59*	12*	71	4,3
Közlekedés és távközlés	87*	17*	104	6,3
Kereskedelem	53*	12*	65	3,9
Vendéglátóipar	20*	4*	24	1,4
Kommunális gazdaság	29*	5*	34	2,1
Kisipar	129*	12*	141	8,6
Egyéb	18*	3*	21	1,3
Mezőgazdaság (béresek és napszámosok)	520		520	31,7
Nem termelő ágazatok	96	255	351	21,4
Közigazgatás és népvédelem		255	255	15,6
Házi cselédség	63		63	3,8
Egyéb (szabadfoglalkozásúaknál, egészségügyi és kultúrintézményeknél foglalkoztatottak)	33		33	2,0
Összesen	1.266	375	1.641	100,0

*Saját becsléseim

Forrás: Dr. Ivo Vinski: Jugoszlávia lakosságának és nemzeti jövedelmének osztályok szerinti megoszlása az 1938. évben

Kiadó: Ekonomski institut Zagreb, 1970, 154. old.

A táblázat adataiból kitűnik, hogy a munkaviszonyban lévők 78,6%-a dolgozott a termelő ágazatokban; ezek között pedig a közvetlen munkások részaránya 90,7%. A termelő ágazatok közül a mezőgazdaság a „legnépebb”, mert a termelő munkásság 40,3%-át foglalkoztatja. Ezután követ-

kezik a gyáripar a termelők 18,6%-ával, ami azt is jelenti, hogy a mezőgazdaságon kívüli ágazatok közül a gyáripari dolgozók száma legnagyobb (31,2%).

A nem termelő ágazatokban a részarány a fizikai munkások és a hivatalnokok között fordított, mint a termelő ágazatokban. Itt ugyanis a hivatalnokok és a tisztviselők a foglalkoztatottak 72,65%-át teszik ki a 27,35%-nyi munkásokkal szemben.

Az előzőekben említett kisszámú munkásosztályt az a tény is bizonyítja, hogy a munkaviszonyban lévők – az 520 ezer napszámost és bérest is beleszámítva – az összlakosságnak csak a 8,45%-át képezték. Ha ehhez még hozzáadjuk, hogy a 0,01–5 hektár földterülettel rendelkező parasztság (beleértve az eltartottakat is) a lakosság 43,8%-át, az 5–20 hektárig terjedő földbirtokkal rendelkező középparasztság pedig a lakosság kétharmadát (pontosabban 67,4%-át) tette ki, akkor a kép már egészen világos és egyértelmű az ország gazdasági erejét és jellegzetességét tekintve.

Ez a helyzet a burzsoá Jugoszlávia, mondhatnánk, utolsó békés évében, 1938-ban, ami az új világháborút sejtető elkövetkező két évben még inkább romlik és a belső politikai és gazdasági ellentmondások egyre inkább éleződnek és mélyülnek. Végül a négyéves felszabadító háború során a gazdasági létesítmények és egyéb termelési kapacitások nagyrészt megsemmisülnek vagy használhatatlanná válnak. De a háború nemcsak a termelés tárgyi feltételeit tette tönkre, hanem 1,7 millió emberéletet is követelt, akik között a túlnyomó többséget a munkásosztály tagjai képezték, hiszen eszmei öntudatosságuknál fogva ők voltak a szocialista forradalom élharcosai, fő hordozói.

3.

A háború befejezésével és a szocialista forradalom sikeres véghezvitelével Jugoszlávia politikai és gazdasági téren új arculatot nyert. A magántulajdon felszámolásával és a kizsákmányolás megszüntetésével új feltételek jöttek létre a munkásosztály további szabad fejlődéséhez. Ez elsősorban a nagyarányú számbeli növekedésben nyilvánult meg. Csak az első robanásszerű mennyiségi változás után következett a minőségi változás, a szakképzettségi összetétel javulása.

Vizsgálódásunkat kezdjük a fizikai dolgozók számának ágazatonkénti alakulásával az elmúlt 20 éves időszakban. Az előbbi adatokkal való összehasonlíthatóság érdekében igyekeztünk az ágazatokat a régi Jugoszlávia statisztikai felosztása szerint csoportosítani.

2. táblázat

A fizikai munkások számának ágazatonkénti alakulása (ezrekben)

Ágazat	1952.	1957.	1962.	1967.	1972.
Termelő ágazatok	1.124,3	1.465,8	2.347,2*	2.340,2	2.675,3
Bányászat, gyáripar erdőkiterm.	518,4	713,6	1.092,5*	1.189,4	1.386,7
Építőipar	145,1	206,0	283,2*	248,0	287,8
Közlekedés és távközlés	106,6	107,8	155,1*	216,8	203,2
Kereskedelem	104,7	103,4	168,7*	185,0	273,3
Vendéglátóipar	51,2	42,5	74,0*	63,3	92,3
Kommunális gazd.	13,3	15,5	86,4*	56,9	76,2
Kisipar	63,1	125,4	220,6*	158,2	177,1
Egyéb	6,5	5,3	—	—	—
Mezőgazdaság	115,4	136,3	266,7*	222,6	178,7
Nem termelő ágazatok	110,3	141,6	150,6*	178,0	169,2
Közigazgatás és hon- védelem	27,7	34,8	40,9*	47,3	29,8
Egészségügyi és kultúrintézmények	82,6	106,8	109,7*	130,7	139,4
Összesen	1.234,6	1.597,4	2.497,8*	2.518,2	2.844,5

*Saját becslésem

Forrás: Jugoszlávia statisztikai évkönyvei.

A táblázat adataiból első pillanatra szembejön a fizikai dolgozók számának állandó növekedése, amit az is igazol, hogy az elemzett 20 éves időszakban a fizikai dolgozók száma az 1952. évi színvonalnak 1,3-szorosára emelkedett. Szintén szemmel látható az a jelenség is, hogy a munkások túlnyomó többsége a bányászatban és a gyáriparban dolgozik. Ez természetes következménye az ország gyáriparát és egész anyagi bázisát gyorsan fejleszteni kívánó gazdaságpolitikának. Az adatok arról is tanúskodnak, hogy a fejlődés folyamán a gyáripari munkások részaránya emelkedést mutat a termelő ágazatokban foglalkoztatott összmunkáslétszám összetételében, hiszen míg 1952-ben ez a részarány 46,10%, addig 1972-ben a termelő ágazatok munkásainak több mint a fele (pontosabban 51,83%) gyáripari dolgozó.

Ha az 1952. évi gyáripari dolgozók számát összehasonlítjuk az 1938. évi becslésünk szerinti számmal, láthatjuk az előbb említett gazdaságpolitika minden pozitívumát, hiszen már ebben az évben megduplázódott a gyáripari munkások száma a háború előttihez viszonyítva.

Kedvező jelenségként kell kihangsúlyoznunk a kisipari dolgozók számának érezhető emelkedését. Félreértés ne essék, itt nem a magánkisiparosok számának növekedése mellett mint távlati cél mellett foglalunk állást, de amíg az üzemszerű javítószolgáltatás nem fejlődik ki a szükséges színvonalra, addig is jobb ez a kényszermegoldás a semminél. A technikai-technológiai fejlődés korszakában ugyanis a primáris termelési ágazatokban a köz-

vetlen emberi munkaerőt egyre inkább felváltják az automatikus, kibernetikus elektronikus vezérlésű géprendszerek, s ily módon az emberi tudat irányította kreatív képességekkel rendelkező munkaerőt vagy a termelési folyamat előkészítő, tervező, illetve programozó fázisában alkalmazták vagy pedig – s ez a felszabadult munkaerő tetemesebb része – az un. terciális ágazatokban, illetve a szolgáltatóiparban. Ezért jelentős a kisipari dolgozók számának az elmúlt 20 év alatti 180,67%-os növekedése.

Amennyiben a munkásosztályt a foglalkoztatott fizikai dolgozók kategóriájával azonosítjuk – mint ahogy azt egyes szocialista szerzők teszik – akkor az adatokból az is látható, hogy 1952-ben a jugoszláv munkásosztály (ilyen értelmezésben) már kigyógyult a háború okozta sebekből és veszteségeit pótolva számbelileg elérte az 1938. évi szintet. Ezen belül azonban hatalmas strukturális változás ment végbe, mert a háború előtt a mezőgazdasági dolgozók száma több mint 41% volt, 1952-ben pedig 10% alá csökkent, ami a gyáripari dolgozók számának növekedéséhez vezetett. Ez az átcsoportosulás a mezőgazdaságban dolgozó aktív lakosság területi és szociális mobilitását eredményezte és lehetőséget teremtett a mezőgazdasági lakosság abszolút és relatív csökkenésére, olyannyira, hogy míg az 1921. évi népszámlálás alkalmával a mezőgazdasági lakosság az összlakosság 79,14%-át képezte, addig ez a részarány az 1971. évi népszámlálás idején már csak 38,22%.

Öngazgatású szocialista társadalmunkban a munkásosztály fogalmának meghatározása szerint a másik összetevő elem a hivatalnokok, a tisztviselők a szellemi dolgozók, illetve az értelmiségiek rétege. E kategória számbeli alakulását és ágazatonkénti megoszlását mutatja a következő táblázat.

3. táblázat

Az értelmiségiek számbeli és ágazatonkénti megoszlása

(ezrekben)

Ágazat	1952.	1957.	1962.	1967.	1972.
1	2	3	4	5	6
Termelő ágazatok	282,0	408,4	547,2*	525,1	720,3
Bányászat, gyáripar, erdőkitér.	85,0	129,9	187,3*	226,0	310,7
Építőipar	23,3	32,4	74,6*	43,8	66,9
Közlekedés és távközlés	52,2	80,3	72,6*	72,5	88,2
Kereskedelem	59,8	62,6	70,9*	74,3	121,9
Vendéglátóipar	5,3	7,3	9,8*	12,8	21,2
Kommunális gazd.	1,8	2,6	10,3*	15,0	22,8
Kisipar	9,4	18,2	19,1*	22,4	30,4
Egyéb	31,2	35,4	—	—	—
Mezőgazdaság	24,0	39,3	92,6*	58,3	58,2
Nem termelő ágazatok	287,2	323,8	397,4*	485,5	602,5

1	2	3	4	5	6
Közigazgatás és honvédelem	112,4	105,4	154,1*	175,9	204,9
Egészségügy és kultúrintézmények	174,8	218,4	243,3*	309,6	397,6
Összesen	569,2	732,2	944,6*	1010,6	1.322,8

*Saját becslésem

Forrás: Jugoszlávia statisztikai évkönyvei

Az adatokból szinte nyomon követhetők a szocialista Jugoszlávia gazdasági és társadalmi-politikai igazgatásának főbb jellegzetességei. Különösen fontos az a tény, hogy az állam fokozatos elhalási folyamata és a funkciók folyamatos átruházása a közvetlenebb igazgatási szervekre megmutatkozik a termelő és nem termelő ágazatok tisztviselői számának egymáshoz való arányában is. Az 1952. évben a termelő és nem termelő ágazatok szellemi munkásainak egymás közötti aránya 1:1,018, míg ez az arány 1972-ben már csak 1:0,836, vagyis más szóval minden 100 termelő ágazati hivatalnokra és alkalmazottra 83,6 nem termelő jut. Azonban, már az 1952. évi arány is összehasonlíthatatlanul jobb, mint az 1938. évi, amikor ez 1:2,125 volt. Természetesen ehhez a képhez hozzátartozik még az is, hogy a burzsoá Jugoszlávia nagyszámú közigazgatási és népvédelmi hivatalnoksága a tőkés osztály hatalmi törekvéseit és a széles néprétegek elnyomását és kizsákmányolását szolgálta. Ezzel szemben viszont a szocializmus nem termelő ágazataiban a szellemi munkásoknak több mint fele a népjóléti intézményekben (az egészségügyben, az oktatásban, a kulturális intézményekben) tevékenykedik és többek között a közigazgatás meg a honvédelem alkalmazottai is az egész nép érdekét szolgálják és a szocializmus vívmányait védik.

A gyárpar gazdasági erejét az is mutatja, hogy nemcsak a fizikai dolgozók, hanem a szellemi munkások termelő ágazatokban foglalkoztatott tagjai közül legtöbben a gyárparban jelentkeznek.

Értékes az a jelenség is, hogy – amint azt az adatok is igazolják – egyre növekszik a mezőgazdaságban dolgozó értelmiségiek száma. A mezőgazdasági értelmiségiek számának húszéves növekedési indexe 242,5, vagyis számuk majdnem a két és félszeresére nőtt. Bátran állíthatjuk, hogy mezőgazdaságunk ennek a jelenségnek köszönheti, hogy kilábal az évtizedes elmaradottságból és felszereltség, valamint termelési eredmények tekintetében is a fejlett mezőgazdaságú államok mögé zárkozott.

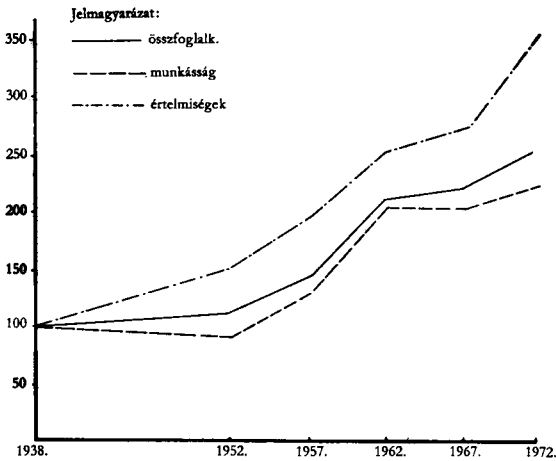
Az összefoglalkoztatottak és egyes kategóriáik létszámnövekedését az 1938. évhez viszonyítva a következő táblázat mutatja:

4. táblázat

Az összfoglalkoztatottak és kategóriáik létszám-alakulása

Év	Összfoglalkoztat.		Munkások		Értelmiségiek	
	Számuk ezrekben	Index	Számuk ezrekben	Index	Számuk ezrekben	Index
1938.	1641,0	100,00	1.266,0	100,00	375,0	100,00
1952.	1.083,8	109,92	1.234,6	97,52	569,2	151,79
1957.	2.329,6	141,96	1.597,4	126,18	732,5	195,25
1962.	3.442,4	209,77	2.497,8	197,30	944,6	251,89
1967.	3.528,8	215,04	2.518,2	198,80	1.010,6	269,45
1972.	4.167,3	253,95	2.844,5	224,68	1.322,8	352,75

A táblázat mutatószámai (indexei) a következő grafikonon mutathatók ki.

A szellemi dolgozók száma az 1938. kiindulási évhez viszonyítva nagyobb növekedést mutat, mint a fizikai dolgozóké. Hasonló a helyzet – csak a növekedéskülönbség sokkal kisebb szinte elenyésző – ha az 1952. évet vesszük kiindulópontként. Mégis meg kell állapítani, hogy ez a jelenség bizonyos veszélyeket rejthet magában, mert noha a nem termelőszférák elősegítik ugyan a termelőmunka hatékonyságát, s ezen az alapon mindkét ágazat egyaránt hasznos és szükséges, de nem egyaránt termelő. Ezért napjainkban és gyakorlatunkra is érvényes Kovács Ferenc megállapítása: „Amíg tehát nincs az igen fejlett technikai-technológiai szint alapján biztosítva a termelőmunka igen magas fokú termelékenységé, addig a szocialista társadalom nagyon érdekelt abban, hogy a termelőmunkát végzők létszáma ne csökkenjen a termelékenység növekedését meghaladó arányban, azaz a nem termelők (bármilyen hasznos munkát is végzők) létszáma ne emelkedjék a ter-

melőmunka termelékenységének növekedésén túl, mert különben a nem termelők létszámemelkedése elvonná az anyagi termelés szférájában megtermelt felhalmozási és fogyasztási alapok növekedését.”¹⁴

Az előbbieken már szóltunk arról, hogy hazánk munkásosztálya – a szó legtágabb értelmezésében – ilyen jelentős strukturális változásokon esett át az egyes gazdasági ágazatok számbeli megoszlását illetően. Lássuk hát ezt az állítást a konkrét adatok tükrében.

5. táblázat
A foglalkoztatottak ágazatonkénti megoszlásának struktúrája (%-ban)

	1938.	1952.	1957.	1962.	1967.	1972.
Összfoglalkoztatottak száma 1.000-ben	1641,0	1787,3	2629,2	3527,3	3656,4	4378,7
Termelő ágazatok	78,60	83,76	83,72	84,36	83,37	82,88
Bányászat, gyártóipar, erdőkitér,	19,00	37,15	39,23	38,14	39,31	40,13
Építőipar	4,30	13,03	10,77	10,25	9,29	8,47
Közlekedés és távközlés	6,30	8,95	6,66	6,74	7,08	6,89
Kereskedelem	3,90	—	6,42	6,83	7,94	9,49
Vendéglátóipar	1,40	9,52	2,05	2,39	2,74	3,28
Kommunális gazd.	2,10	—	2,34	2,97	2,93	2,83
Kisipar	8,60	4,44	7,63	7,16	6,85	5,85
Egyéb	1,30	3,22	—	—	—	—
Mezőgazdaság	31,70	7,45	8,62	9,88	7,23	5,94
Nem termelő ágazatok	21,40	16,24	16,28	15,64	16,63	17,12
Közigazgatás és népvédelem	15,60	—	6,49	5,24	4,49	4,59
Egészségügyi- és kultúrintézmények	5,80	16,24	9,79	10,40	12,14	12,53

A struktúrát a Jugoszláv Statisztikai Hivatal 1958., 1968. és 1974. évkönyvében közzétett adatok alapján számítottuk ki.

A változások annyira szemmel láthatóak és az előzőkben már néhányukat véleményeztük, úgyhogy most a további magyarázatot feleslegesnek tartjuk.

A bevezetőben említettük azt a tényt is, hogy munkásosztályunkban a fel szabadulás után nemcsak mennyiségi, hanem minőségi változás is végbe ment: a képzettségi színvonal emelkedése tekintetében. Íme néhány adat.

6. táblázat
A foglalkoztatottak szakképzettségi összetétele (%-ban)

	1952.	1957.	1962.	1967.	1972.
	1	2	3	4	5
Magasszakképzettek	1,2	5,7	6,4	5,6	6,8
Szakképzettek	26,5	24,9	27,8	24,1	26,0
Betanított munkások	20,3	16,7	15,9	11,8	13,6
Szakképzetlenek	31,2	22,3	27,4	29,8	21,9
Egyetemi és főiskolai végzettségűek	16,5*	5,3	3,6	7,2	9,5

	1	2	3	4	5
Középiskolai végzett		12,2	8,8	12,3	15,1
Alsófokú iskolai végzettségűek		9,7	8,8	9,2	7,1
Segédtisztviselők	4,3	3,2	1,3	—	—

Forrás: Jugoszlávia statisztikai évkönyvei

*Az 1952. év adata a felsőfokú, fő- és középiskolai végzettségűekre vonatkozik.

A legkiemelkedőbb adat és leginkább említésre érdemes a magasszak-képzett munkások részarányának több mint öt és félszeres növekedése, valamint az egyetemi és főiskolai végzettségű szakkáder minden valószínűség szerinti megháromszorozódása (tételezzük fel, hogy 1952-ben ezek részaránya 3,2%).

Már e két esemény megfelelő alapot biztosított – és biztosít ma is – egész gazdaságunk fokozatos továbbfejlődéséhez és egyre nagyobb lehetőséget teremt a tudományos-technikai világ robbanásszerű fejlődésének időszakában az általános nemzetközi munkamegosztásba való egyenrangú bekapcsolódásra, ami felbecsülhetetlen értékű.

A szakképzettségi színvonal emelkedését szolgálja a szakképzetlen munkások és az alsófokú iskolai végzettségű dolgozók részarányának csökkenése – ami a táblázat adataiból is kitűnik. Ez a folyamat bár lassú és váltakozó kimenetelű sőt néha ellentétes irányzatú –, de állandó, és fokozatosan a minimális szint felé halad.

*

Befejezésül megállapíthatjuk, hogy a munkásosztály egyedül a szocialista társadalomban teremtheti meg azt az anyagi és eszmei-politikai alapot, amely a munka teljes felszabadulásához szükséges, olyan értelemben, hogy a munka ne legyen többé sem osztálymeghatározó elem, sem kizsákmányolási lehetőség és ilyen módon bekövetkezzen az az időszak, amit Marx a „szabadság birodalmának” nevez, ahol a munka az ember „természetes szükségletévé válik. Ilyen feltételek és körülmények között megszűnik a fizikai és szellemi munka közti ellentét, hiszen a munka értékét társadalmi hasznosságával fogják mérni, nem pedig a kitermelt javak anyagi értékével.

Természetesen, az a tény, hogy a szocializmus megteremti e célok elérésének alapfeltételeit, még korántsem jelenti azt, hogy a társadalom szocialista átalakulásával mindez automatikusan meg is valósul. A folyamat igen hosszadalmas és bonyolult, s elsősorban a társadalom anyagi bázisának fejlődésétől függ, valamint az adott társadalom sajátosságaitól.

Mindenesetre már ma megállapítható, hogy a szocialista öngazgatás szükségeszerű lépcsőfoka e fejlődésnek. A munkásosztály legfontosabb vív-

mánya: a termelés eredményeiről való döntéshozatalban az elidegenülés megszüntetése, a fizikai és szellemi munkásokat elválasztó éles határvonal enyhítése és minden dolgozó jövedelmének munkája eredményétől való függővé tétele, ami az osztályon belüli rétegek helyzetét is kiegyenlíti.

Elemzésünk bebizonyította, hogy munkásosztályunk megerősödött, számbelileg is és a szakképzettséget tekintve a háború előtti helyzethez viszonyítva. Belső összetételében jelentős változások mentek végbe, melyek kifejezve a munkásosztálynak a gazdasági fejlődésre döntő fontosságú rétegeit, az egész osztályt – és vele együtt az egész társadalmat – modern, fejlett társadalmak szintjére emelte. A mezőgazdasági dolgozók számának csökkenése és az ipari munkások létszámnövekedése, vagyis a mezőgazdaságiak „átképzése” ipari munkássá, pozitív szociális mobilitást jelent, ami a társadalom e rétegeinek jobb társadalmi helyzetet és nagyobb elismerést biztosít. A szociális mobilitásnak ezen kezdeti szakaszán kívül a szocialista társadalom lehetőséget biztosít minden réteg felemelkedéséhez, ami a munkás családokból képzett értelmiségiek esetében a legkézenfekvőbbben bizonyítható. A szakképzettségi színvonal emelkedése utat nyit a tudományos-technikai forradalom vívmányai alkalmazásának és lehetőséget teremt a nemzetközi munkamegosztásba való aktív bekapcsolódásra.

Jegyzetek:

1. Kislexikon. Akadémiai Kiadó Budapest, 1968. 611. old.
2. Dr. Mód Aladárné: Korunk és a munkásosztály „Társadalmi Szemle” 6/70. sz. 83. old.
3. Blaskovits János: A munkásosztály fogalmáról „Társadalmi Szemle” 8—9/70. sz. 125. old.
4. Illés János: A magyar munkásosztály belső rétegeződésének néhány problémája „Társadalmi Szemle” 11/71. sz. 107. old.
5. Platform a JK SZ X. kongresszusa álláspontjainak és határozatainak előkészítéséhez. Magyar Szó-kiadás. 27. old.
6. Kovács Ferenc... ez az a munkásság?... „Társadalmi Szemle” 1/71. sz. 61. old.
7. Kovács Ferenc: no. 64. old.
8. Platform. 27. old.
9. Platform. 27—28. old.
10. Új magyar lexikon. Akadémiai kiadás Budapest, 1969. 2. köt. 233. old.
11. Blaskovits János: no. 129. old.
12. Magyar Szó, 1972. V. 10.
13. A JK SZ programja, II. magyar nyelvű kiadás „Forum” Újvidék, 1972. 88. old.
14. Kovács Ferenc: no. 60. old.

Radnička klasa i inteligencija

Teoretsko određivanje definicije radničke klase je vrlo težak zadatak čak i na bazi marksističko osnovane nauke. Ima, naime mišljenje da u određivanju radničke klase treba početi od svojinskih odnosa, mada ovaj kriterij, u uslovima socijalizma nije baš najadekvatniji. Po drugima radničku klasu čine fizički radnici, koja teorija je pogrešna zbog toga što u uslovima naučnotehničkog napredka sve više se smanjuje broj fizičkih radnika. Najsavremeniju teoriju o radničkoj klasi dala je samoupravno shvatanje, po kojem: „Za pripadnost radničkoj klasi nije bitno obeležje da li je neko inženjer ili fizički radnik, već kakav je njegov položaj u produkcionim odnosima.” (Platforma, str. 88.) Ovo nedvosmisleno definisanje radničke klase, međutim, ne znači da čak i u našoj naučnoj teoriji ne postoje još različita mišljenja kako o teorijskom određivanju tako i o perspektivi klase, koja po klasicima marksizma posle uvođenja diktature proletarijata, počinje akciju za svoje postepeno ukidanje kao klase.

Isto tako je dosta težak zadatak i određivanje definicije inteligencije, kao neproizvodnog ali društveno korisnog sloja društva, koja u kapitalizmu je služila interese vladajuće klase – kapitaliste, ali u socijalizmu dobija sasvim nove zadatke i u uslovima naučno-tehničkog razvoja njena uloga se sve više raste, a u uslovima samoupravnog socijalizma sve više se stapa sa ostalim slojevima radničke klase.

Posle ovakvog teorijskog rasvetljavanja definicije radničke klase i inteligencije, autor u drugom delu članka daje podatke o brojčanosti i strukturi radničke klase i službeničkog sloja buržoaske Jugoslavije u 1938. godini. Na osnovu podataka konstatuje da od ukupno zaposlenih 78,6% je radio u proizvodnim delatnostima, a među ovima je neposrednih proizvođača bilo 90,7%. Isto tako ističe da među 1,266.000 radnika najviše njih je bilo nadničara i slugu u poljoprivredi (40,3%), pa zatim dolazi industrija sa 18,6% proizvodnih radnika.

Odnos fizičkih i umnih radnika u neprivrednim delatnostima je baš suprotan nego što je to u privrednim delatnostima, što znači da činovnici sačinjavaju 72,65% ukupno zaposlenih.

U trećem delu autor prezentira brojčane podatke o razvitku broja radničke klase, i posebno inteligencije, u dvadesetogodišnjem periodu između 1952. i 1972. godine.

Na bazi podataka autor konstatuje da radnička klasa u posleratnom socijalističkom razvitku neuporedivo je porasla brojčano i kvalifikaciono u odnosu na predratno stanje. Kod inteligencije iznosi konstataciju da na bazi brojčanog porasta ovog dela zaposlenih čisto se može uočiti proces odumiranja naše socijalističke samoupravne države i prenošenja državnih funkcija na niže samoupravne organe. Ovo ilustruje podatkom, da u 1952. godini odnos intelektualnih radnika u privrednim i neprivrednim delatnostima je bio 1:1,018, dok je ovaj odnos u 1972. godini već samo 1:0,836. Konstatovana tendencija je još očiglednija ako se uzme u obzir da je gornji odnos u 1938. godini bio 1:2,125.

U vezi indeksa porasta zaposlenih u odnosu na 1938. godine autor konstatuje, da je indeks od 253,95 dosta pozitivan, ali pomalo je zabrinjavajuće, da je indeks porasta radnika 224,68, dok porast inteligencije pokazuje indeks od 352,75, jer postoji opasnost da ovakvo povećanje neproizvodnih radnika anulira povećanja produktivnosti proizvodnih radnika i odnosi povećanja akumulacionih i potrošnih fondova proizvedenih u materijalnoj sferi proizvodnje.

Na kraju autor konstatuje da samo socijalističko društvo može obezbediti punu afirmaciju i oslobađanje radničke klase i samo socijalizam stvara one preduslove za ostvarivanje Marksovog „carstva slobode”, gde pripadnost radničkoj klasi neće biti uslov za

klasnu pripadnost i za eksploataciju, a isto tako ukida razliku između fizičkog i umnog rada.

Samoupravljanje stvara uslove za dezalijenciju radničke klase u sferi raspolaganja sa proizvodima rada i u svim sferama odlučivanja, te kao takvo je istorijska nužnost i neizbežna stepenica razvoja svakog socijalističkog društva.

Summary

The working class and the inteligentsia

It is not an easy task to determine theoretically the definition of the working class, not even in the light of Marxist sciences. There is, namely, an opinion that when defining the working class, the starting point should be that of the ownership over the means of production, although perhaps it is not the most decisive consideration under the socialist circumstances. According to others the working class is represented by manual workers, an entirely false idea because with the progress of science and technology the number of manual workers is rapidly decreasing. The most up to date theory is offered by the selfmanaging conception, according to which „For the attainment to the working class it is not a vital issue if somebody is an engineer or manual worker, it is the role he plays in the relations of production that counts.” (Platform page 88.) This unmistakable definition of the working class however does not imply that there are no other various interpretations of the theoretic definition, as well as with regard to the future destiny of the class which, according to the Marxist theory, after the invention of the dictatorship of the proletariat is beginning to work on the scheme of its self- abolition as a class.

It is just as difficult to determine the definition of the inteligentsia, as a non-productive but socially useful order, which used to protect the interests of the ruling class, the capitalists, but in the socialism it assumes an entirely new and continually increasing role. Under the circumstances of scientific and technological development its objectives become identical with those of the other structures of the working class.

After the theoretic explanation of the working class and inteligentsia the author is giving a numerical data about the structure of the working class and the administrative personnel of the pre-war Yugoslavia in 1938. On the grounds of the results he finds that from the total number of employed 78,6 per cent was working in various branches of production, and among those 90,7 per cent was involved in the immediate production. He is pointing out that among the 1,266,000 workers most of them were labourers and hired hands in the agriculture 40,3 per cent of the total number employed.

In the third part of his study the author is presenting a numerical data of the development of the working class, particularly inteligentsia, in the twenty years' period between 1952 and 1972.

Relying on the facts, revealed this way, the author finds that the working class has incomparably increased, both in quantity as with regard to the educational background. Dealing with inteligentsia he states that on the basis of the numerical data we can clearly see the diminishing role of the state apparatus and the transfer of its functions to the lower rank organs of social selfgovernment. This statement is illustrated by the fact that in 1952 the proportion of intellectual workers in the productive and non-productive branches was 1:1,018, while this proportion was only 1:0,836 in 1972. The trend of things is even more obvious if we consider that this proportion in 1938 was only 1:2,125.

As to the rate in the increase of employment with regard to the year of 1938 the author is suggesting that the rate of 253,95 is rather comforting, a little disturbing circumstance is that the workers' rate of increase is 222,68 while the intelligentsia shows an increase of 352,75. There is a danger that such an increase of non productive workers will diminish the productivity and will consume the financial results achieved in production.

At the end the author states that only the socialist society can maintain the full development and freedom of the working class and only socialism makes possible the fulfilment of Marx's „Empire of Freedom” where the appartenance to the working class would not mean belonging to a class and would not imply exploitation and there would be no difference between physical and intellectual work.

Selfmanagement is creating conditions for the desalienation of the working class in the sphere of disposal with the results of production and in all the realms decision-making, and as such it is a historical necessity and an unavoidable stage in the development of any socialist society.

AZ ÖNIGAZGATÁSI MUNKÁSELLENŐRZÉSRŐL

Mi az öngazgatási munkásellenőrzés? Miért van rá szükség?

A munkásnak az öngazgatási munkásellenőrzésben megnyilvánuló joga és kötelessége valójában szerves része összes jogának és kötelességének. Az öngazgatási munkásellenőrzés által több lesz a joga és kötelessége az öngazgatás pedig hatékonyabbá válik a döntéshozatalban, a határozatok végrehajtásában.

Az öngazgatási munkásellenőrzésre való jog és kötelesség a munkástól el nem idegeníthető és állandó.

A munkásnak a társult munkaszervezeteiben és a társadalomban alkotmányos és politikai joga és kötelessége, hogy önállóan, közvetlenül ellenőrizzen, hogy létrehozza az öngazgatási munkásellenőrzést mint külön öngazgatási szervet.

Az öngazgatási munkásellenőrzés sajátos öngazgatási szervként a jugoszláv társadalom alkotóeleme minden területen és működési szinten. Így válik valójában az öngazgatás, illetve a társadalmi és politikai rendszer szerves részévé.

1. Semmiképpen sem állhat az öngazgatási rendszer fölött vagy rajta kívül, hanem csakis a része lehet.

2. A gazdaság társult munka szervezeteiben kell megalakítani, továbbá a társadalmi élet minden más területén, az öngazgatási érdekközösségekben, bankokban, biztosítóintézetekben, minden helyi meg társadalmi és politikai közösségben. A társadalmi és gazdasági élet minden olyan területén, ahol jövedelem jön létre, ahol a jövedelem feltételeiről és elosztásáról, valamint más olyan fontos szociális, társadalmi-gazdasági és politikai kérdésről döntenek, amely a munkás helyzetét befolyásolja.

3. A munkások állandó öniszervező szerve, nem pedig valamiféle „gyógy szer” a jelenlegi nehézségeinek leküzdésére.

II. Az öniszervező munkásellenőrzés szerepe és főbb céljai

Három fő feladata van.

Az első, hogy vizsgálja a minden szinten hozott határozatok és döntések jogi helyállóságát. Véleményt kell mondani arról, vajon az öniszervező és más szervek valamint intézmények határozatai összhangban állnak-e az érvényben levő jogi rendszerrel: az alkotmánnyal, törvényekkel, öniszervező megegyezésekkel és társadalmi megállapodásokkal, státúumokkal és más olyan normatívaktussal, amelyet a munkástanácsok és gyűlések valamint más társadalmi-politikai közösségek szervei hoznak meg.

A második, hogy kiértékelje azoknak a határozatoknak az erkölcsi és politikai igazoltságát, amelyekről előzőleg megállapította, hogy jogilag kifogástalanok. A határozatok erkölcsi-politikai igazoltsága megállapításakor a munkástanács érdekeinek érvényesülését és történelmi szerepének megerősödését kell alapul venni.

A harmadik, hogy ellenőriznie kell az előzőleg jogi és erkölcsi-politikai szempontból megfélemlőnek minősített határozatok végrehajtását.

A határozatokat különböző módon lehet életrekelteni. Hogy az elfogadott határozatok miként valósulnak meg, milyen módon történik gyakorlati alkalmazásuk, az különböző következményekkel jár, különböző hatást eredményez. Feladata, hogy megállapítsa, vajon eleget tettek-e a határozatoknak, teljesítésükkel elérték-e a kívánt célt. Meg kell állapítania, hogy a végrehajtott határozat beváltotta-e azokat az ígéreteket, amelyeket a határozat előterjesztői tettek a munkástanácsnak vagy más öniszervező szervnek.

Az öniszervező munkásellenőrzésnek ezt a három feladatot a döntéshozatal és a végrehajtás folyamán, velük egyidejűleg kell teljesítenie nem pedig csak a határozatok elfogadása illetve végrehajtása után. Ily módon kiküszöbölhetők az esetleges hibás határozatok, vagy a helytelen gyakorlat. Ezzel az öniszervező munkásellenőrzés működése egy bizonyos értelemben tévedésmegelőző, elővigyázatossági és elhárító jellegű a helytelen döntésekkel szemben.

Harmadik feladata teljesítésével biztosítja, hogy a kifogástalan jogi és erkölcsi-politikai határozatok következetesen és hatékonyan valósuljanak meg.

Az öniszervező munkásellenőrzés három lényeges feladatát soroltam fel. A sorrend nem a funkciók jelentősége szerint történt. A három funkciót csupán formai-logikai megfontolás szerint rangsoroltam. Az öniszervező

gatási munkásellenőrzés három funkciója alkotja egyben általános feladatkörét.

Azáltal, hogy alapfunkciójának következetesen eleget tesz hozzájárul ahhoz, hogy a munkások hamarabb éljenek öngazgatási jogukkal és gyorsabban teljesítsék kötelességüket, az öngazgatási és társadalmi-politikai rendszer döntéshozatal folyamatát továbbá a jogilag helytálló és erkölcsileg, politikailag pedig igazolt döntések végrehajtását tekintve minél hatékonyabb legyen.

III. Két okunk van, amért jelenleg az öngazgatási munkásellenőrzés gyorsabb érvényre juttatására törekszünk.

A munkásosztály legtömegesebb részének, a termelőknek eddigi helyzete a társadalmi hatalom intézményesített szerkezetében nem volt összhangban a munkásosztály érdekeivel és történelmi szerepével, ellentétben állt a JKSZ programjában és más fontos kongresszusi politikai dokumentumokban lefektetett alapelvekkel. Ezek kimondták a munkásosztály öngazgatású szocializmus kiépítésében, szerepének és felelőségének megerősödését illetve a munkások megfelelő arányú képviselőtéről, valamint a társadalmi hatalom minden központjában a döntéshozatalra való jelentős befolyásukról szóltak.

Az egyszerűség kedvéért elemzésemben nem térek ki arra a különben rendkívül fontos kérdésre, hogy társadalmunkban ki számít munkásnak és mi a munkásosztály, hanem azokról a dolgozókról fogok beszélni, akik magasanszakképzettek, betanított vagy segédmunkások és a társadalmi tulajdonban levő termelési eszközökkel dolgoznak. Az itt felsoroltak és a munkásosztály között nem lehet egyenlőség jelet tenni, de bárhogy is definiáljuk a munkásosztályt, szerves részét alkotják.

A munkások helyzetét a társadalmi hatalom institutionális szerkezetében illetve az ebből adódó következményeket igen fontos körülménynek tartom, amelyből az öngazgatási munkásellenőrzés gyorsabb vagy lassúbb ütemű beindítása függ.

Vizsgáljuk meg a következő tényeket:

a) A Szlovénia iparában, bányászatában végzett kutatások eredményei azt szemléltetik, hogy a munkásosztálynak milyen hatása van a döntéshozatalra. Tudvalevő, hogy a munkásosztály Szlovéniában a legfejlettebb, ennek alapján feltételezhetjük, hogy ebben a köztársaságban a legerősebb a munkások hatása a döntéshozatalra a munkaszervezetben. A felmérés nem várt eredményt adott különösen politikai vonatkozásban.

Kinek van hatása vállalatunkban és mekkora? A hároméves kutatások nyomán a válaszok alapján a következő képet kapjuk:

Csoport illetve egyén	A döntéshozatalra való hatás rangsorolása		
	1969.	1970.	1971.
a) (vezér) igazgató	1	1	1
b) szektorok főnökei (igazgatói)	2	2	2
c) munkástanács	4	3	3
d) kollektív végrehajtó szervek	5	4	5
e) munkaegységek és üzemrészlegek vezetői	3	5	4
f) mesterek (gyakorlatilag munkavezetők)	7	6	6
g) Kommunkista Szövetség	6	7	7
h) szakszervezet	8	8	8
i) munkások	9	9	9

A csoportokat a döntéshozatalra való hatás szerint soroltuk fel, az első (a) csoportnak van a legnagyobb befolyása, míg a kilencedik (i) csoportnak a legkisebb.

Az adatok Szlovénia minden ipari, illetve bányászati vállalatára érvényesek.

Néhány pontban összefoglaljuk a következtetéseket:

1. A hatás megoszlása mindig hierarchikus: a kisebb csoportok erősebb hatást gyakorolnak a döntéshozatalra mint a nagyobbak.

2. Legnagyobb hatása a vezetőségnek van, ezután következnek az öni-gazgatási szervek, a vezető személyek középső és alsó rétege, valamint a politikai szervezetek. A döntéshozatalra a legkisebb hatást a munkások gyakorolják.

3. Ez gyakorlatilag azt jelenti, hogy legnagyobb befolyása a vezető rétegnek van, utána pedig az öni-gazgatási-politikai rétegnek. Ez a megállapítás természetesen leegyszerűsített, mert egyes csoportok, hatások egymásba fonódnak.

4. Habár a dokumentumok szerint az öni-gazgatási jogok fő hordozója a munkások, mégis ők kerülnek az utolsó helyre. Ez a jelenség valószínűleg a munkások szervezetlenségének a következménye.

5. Amíg a kutatások tartottak, nem következtek be jelentős változások a hatás megoszlásában, de észlelhetünk néhány más meglepő módosulást. A vezetőség (igazgatók, szektorok igazgatói) egyre nagyobb befolyással rendelkezik. Az öni-gazgatási szervek hatása 1969-től 1970-ig, 1970—1971 között pedig gyengül. Ez különösen jellemző a kollektív végrehajtó szervekre, amelyek szerepét létrejöttükkor jobban értékelték a munkások, mint

egy évvel később. Ennek következtében e szervek viszonylagos helyzete is megváltozik valamelyest. Hasonló következtetéseket vonhatunk le a vezetőség középső és alsó rétegének helyzetváltozásából is.

A Kommunista Szövetség és a munkások hatása is állandóan gyengül.

6. A felsorolt megállapítások természetesen általánosak. Egyes munkaszervezetek jelentősen eltérhetnek az átlagtól a hatás foka és egyes csoportok közötti megoszlása tekintetében is.

Úgy vélem, hogy a szlovéniai ipari, illetve bányászati vállalatokban végzett felmérések eléggé meggyőzően szemléltetik: a munkások helyzete nem megfelelő a társadalmi hatalom institutionális szerkezetében.

b) Most pedig azokat az adatokat közlöm, amelyek azt mutatják, hogy csökken a munkás viszonylagos képviselése a munkástanácsban és bizottságban.

	1960.	1972.
– a munkástanácsban		
munkás képviselése	76,20%	65,6%
– az igazgató bizottságban		
a munkás képviselése	67,2%	46,9%

Ha azonban a munkástanácsban (65,6%) és az igazgató bizottságokban (46,9%) tevékenykedő munkások számát valóban a közvetlen termelőkre redukáljuk, akkor ezek az arányok: 1972-ben a munkástanácsokban mindössze 53,7%, az igazgató bizottságokban pedig 35,4%.

A munkástanácsok valamennyi elnöke közül 1962-ben 74,1% volt munkás, 1972-ben már csak 32,3%. Ez gyakorlatilag azt jelenti, hogy a munkástanácsok elnöke közül csak minden harmadik volt munkás.

Az igazgató bizottságok elnöke közül 1962-ben 69,5% volt a munkás, 1970-ben pedig csak 27,6%. 1970-ben tehát az igazgató bizottságok elnöke közül mindössze minden negyedik volt munkás.

Szemmel látható, hogy a munkások mindinkább kiszorulnak a munkástanácsból és az igazgató bizottságból. Az itt közölt adatokból arra következtetünk, hogy a munkás hatása a döntéshozatalra a munkástanácsban kisebb volt, mint amilyennek a munkás számbeli képviselése mutatta. A munkástanács és az igazgató bizottság szerepe egyre jelentősebbé vált. A probléma csupán abból adódott, hogy a munkástanács és az igazgató bizottság szociális összetételük és erőviszonyaik folytán mindinkább veszített munkásjellegéből. A munkástanácsban és az igazgató bizottságban a munkás képviselésének és a döntéshozatalra gyakorolt hatásának csökkenése olyan nyilvánvaló, hogy ennek alapján nyugodtan állíthatjuk: a termelő helyzete a társadalmi hatalom intézményesített szerkezetében nem volt kielégítő.

c) A munkás képviselése a társadalmi és politikai közösségekben még kedvezőtlenebb. Az összes köztársasági képviselőházban 1958-ban a munkás

képviselése 9% volt, 1970-ben pedig már csak 1 százalék. A JSZK képviselőházában 1958-ban 8%, 1970-ben pedig csak 1%.

Nem szükségtelen megemlítenünk, hogy a vezető politikai szervezetek, a társadalmi-politikai küldötteinek választásakor mindig célul tűzték ki, hogy a képviselők között egyre nagyobb számú közvetlen termelő legyen. A Köztársasági és a Szövetségi Képviselőházban azonban kevés munkás került be. A munkás képviselése a Köztársasági és a Szövetségi Képviselőházban szimbólikus számra zsugorodott össze, tényleges befolyása jóformán nem is volt.

d) A munkás képviselése és a hatása a Kommunista Szövetségben egyre inkább csökkent. Ez a tény is bizonyítja, hogy a közvetlen termelő helyzete rendkívül kedvezőtlen volt a társadalmi hatalom intézményesített szerkezetében.

1946 és 1966 között a munkások száma a Kommunista Szövetségben ötszörösére nőtt, míg a többi dolgozó képviselése a tizenötszörösére. A KSz eltávolodása a munkásosztálytól, 1966 után is folytatódott. A munkások száma a KSZ-ben 1961-ben volt a legnagyobb, 37,6%, 1971-ben viszont 28,8%-ra apadt. A munkások közül 1972-ben csupán minden tizedik volt tagja a KSZ-nek, a többi foglalkoztatottak közül ugyanakkor minden negyedik.

Megfigyelhetjük azt is, hogy a KSz-ből kizárt és önként kilépő tagok soraiban legtöbb volt a munkás, másrészt viszont az újonnan felvett tagok soraiban a legkevesebb. A munkástanácsokban, az igazgató bizottságokban és a társadalmi-politikai közösségekben ugyanúgy, a KSz-ben is a dolgozók szociális összetétele és erőviszonya következtében mindinkább háttérbe szorult a munkásság jellege.

A JKSZ Elnökségének 21. ülése, továbbá Tito elvtárs és a JKSZ Elnöksége Végrehajtó Irodájának levele után megindult egy új folyamat; a KSZ alapvető törekvése lett, hogy képviselje a munkásosztály érdekeit, soraiban létrehozza a munkástöbbséget, sajátos munkásaktívákat alakítson, elsősorban az ipariközpontokban, stb.

Megemlítem, hogy a szövegben közölt adatok, amelyek a munkások képviselését szemléltetik a KSZ-ben, különösen a vezetőségben, az 1972-ig tartó időszakra vonatkoznak, és ekkoriban a KSZ soraiban és a szakszervezetben kezdődtek szervezett viták az öngazgatási munkásellenőrzés jellegéről és céljairól.

e) Végül még egy adatot közlök, amely már az eddig is beigazolódott állítás helyességét támasztja alá, miszerint a munkások számaránya és hatóereje a társadalmi hatalom intézményesített szerkezetében nem volt kielégítő. 1968 és 1971 között különböző szintű szakszervezetben 700 000 munkás tett írásbeli panaszt. Emlékeztetek arra, hogy e sok panasz abban az időszakban született, amikor az először magasztalt, de később kétséges

XV. alkotmányfüggelékét hozták meg (1968) és ez tartott a munkásfüggelék életbelépéséig. (1971).

Az ismertetett adatokkal nem érintettük mindazokat a területeket, amelyek által rávilágíthatunk a közvetlen termelő kedvezőtlen helyzetére. A termelőknek mint a munkásosztály legjelentősebb részének igen hátrányos volt a helyzete a társadalmi hatalmi intézményesített szerkezetében, nem állt összhangban a munkásosztály osztályérdekeivel és a K SZ által meghatározott történelmi szerepével. Itt nem csak arról volt szó, hogy a politikai célok nem egyeztek a tényleges valósággal, hanem arról is, hogy a termelők helyzete a társadalmi hatalom intézményesített szerkezetében teljesen elmentes irányban alakult, mint ahogy azt a JKSZ programja előírta.

Most feltehető a kérdés, vajon az elmondottak milyen kapcsolatban állnak az öngazgatási munkásellenőrzéssel?

Feleletül a következőket mondhatjuk el. Ez öngazgatási munkásellenőrzésnek mint a munkások elidegeníthetetlen jogának és kötelességének az alapfunkciók betöltésével tulajdonképpen az erők közötti viszony átalakulását kell meggyorsítania a munkásosztály javára. Az öngazgatási munkásellenőrzésnek hozzá kell járulnia, hogy a társadalmi hatalom minden központját a munkásosztály foglalja el, hiszen az előfeltétele annak, hogy a munkásosztály kerítse hatalmába teljes egészében a társadalmi újratermelést.

B) Második megindoklás

A gazdasági öngazgatás ereje és más struktúrák között fennálló relatív viszonyok nem az öngazgatást segítik elő, hanem ellentétben állnak a JKSZ azon irányelveivel, amelyek az állam gazdasági erejének elhalására, az öngazgatás anyagi bázisának erősödésére és a társult termelők hatását a gazdaság munkaeredményeire és feltételeire vonatkoznak és célul tűzik ki.

Noha ez a tény közismert, mégis szükségesnek tartom, hogy az állításokat konkrét adatokkal támasszam alá.

a) A gazdasági szervezetek állóalapjaiban történő beruházások hordozói:

Év	Összesen %	Gazdasági szervezetek %	Társadalmi politikai közösségek %	Bankok %	Más szervezetek %
1961.	100	29,5	61,7	0,9	7,9
1966.	100	39,3	16,3	38,9	5,5
1972.	100	29,9	19,3	42,6	8,2

A táblázat adataiból láthatjuk, hogy a gazdasági szervezetek az 1966-os évben tettek legtöbbet az állóalapokba történő beruházásokért. Hangsúly

lyozom, hogy ez egy évvel a gazdasági reform utáni állapot. 1972-ben a gazdasági szervezetek részaránya csaknem az 1961-es nívóra süllyed, mindössze 29,9%. A társadalmi-politikai közösségek részaránya az 1961—1972-es időszakban 61,7%-ról 19,3%-ra csökkent, ugyanakkor a bankoké 0,9%-ról 42,6%-ra növekedett.

A Szövetségi Statisztikai Hivatal adatai szerint a vállalatok az állóalapokba való beruházásokból 1955-ben 44%-ot fedeztek. Azt tapasztaljuk tehát, hogy a gazdasági erőviszonyok az 1972-es évben az öngazgatás szempontjából jóval kedvezőtlenebbek voltak mint 1955-ben.

Az adatok azt is szemléltetik, hogy bár bizonyos ingadozással, de az állam gazdasági ereje mégis fokozatosan csökkent, ami összhangban áll Marx tézisével és a JKSZ nézetével az állam elhalásáról. Az állam gazdasági erejének csökkenése azonban nem az öngazgatás anyagi alapja erősödésének javára történt, amelyet egyébként a JKSZ mindig is hangoztatott. A pénztőke a bankokban összpontosult, amelyek azután a külkereskedelemmel együtt vezető szerepet szereztek a termelő réteggel szemben.

Ha még ehhez hozzáadjuk, hogy a bankokban koncentrálódott eszközöknek mindössze 16,0%-a eredt a gazdaságból, az összes bankkölcsonokban pedig 80,0%-ban vett részt a gazdaság, akkor teljesebb képet kapunk a gazdasági erőviszonyokról.

A gazdaságban az öngazgatás a bankok pénztőkéjétől függött. Láttuk tehát a gazdasági erők viszonyát. Elmondhatjuk, hogyha ezek az erőviszonyok továbbra is megmaradtak volna, végzetes hatást gyakoroltak volna az öngazgatásra mint társadalmi rendszerre. Az eddig elmondottak csak egyik csoportját képezik azoknak a tényeknek, amelyek bizonyítják, hogy a gazdasági erőviszonyok az öngazgatás szempontjából nem megfelelően alakultak.

Az utóbbi időben azonban mégis kedvező változásokat tapasztalhatunk, erősödik ugyanis a gazdaságban az öngazgatás anyagi alapja és a gazdaság újratermelési képessége.

b) A bruttó akkumuláció szerkezete 1972-ben:

1. az állam, a bankok és különböző alapok részvétele	45,0%
2. a munkaszervezetek részvétele	30,0%
3. a magánszektor (beleértve a mezőgazdasági termelőket is) részvétele	25,0%

A bruttó akkumuláció összetétele világosan tükrözi a gazdasági és a tulajdonviszonyok állapotát. A bruttó akkumuláció szerkezetéről közölt adatok is alátámasztják azt az állítást, hogy az említett relatív erőviszonyok az öngazgatás rovására alakultak és csökkentették a gazdaság újratermelési képességét is.

c) Az öngazgatás anyagi alapja a gazdaságban 1972-ben.

1. A bővített újratermelés eszközei:

– leválasztások az ügyviteli alapokba amortizációra	19,7 milliárd 23,3 ”
Összesen:	43,0 ”

2. A kölcsönök után fizetett kötelezettségek:

– hosszú lejáratú kölcsönök törlesztése	19,1 milliárd
– kamatok	10,9 ”
Összesen:	30,0 ”

3. Az egyszerű és bővített újratermelés önköltségeinek fedezésére fennmaradt rész:

– a fejletlen területeknek folyósított kötelező kölcsönre és közös tartalékalapba	5,5 milliárd
– a társult munka szervezeteiben marad	7,5 ”

Az öngazgatás anyagi alapjára vonatkozó adatok önmagukért beszélnek. A gazdaság a bankoknak kamat címén 10,9 milliárd dinárt fizetett, többet mint amennyi a gazdaságban az egyszerű és bővített újratermelés céljaira maradt (7,5 milliárd). Azt hiszem minden további kommentár felesleges.

A gazdasági szervezetek periodikus elszámolásának adatai szerint az 1973-as év első kilenc hónapjában – az 1972-es év megfelelő időszakához viszonyítva semmi lényeges változás sem történt a gazdasági erőviszonyokat illetően. Így például háromnegyedévkor az összebevétel az előző évihez képest a jövedelem 119%-ra, a kölcsönök után fizetett kamat 131%-ra, a províziók és más bankszolgáltatások 149%-ra, a községek által előírt törvényes kötelezettségek 169%-ra, a köztársaságok által előírt törvényes kötelezettségek 267%-ra, a szövetség által előírt törvényes kötelezettségek 133%-ra, a bruttó személyi jövedelmek 115%-ra, a keresetek a közös fogyasztási eszközökből 262%-ra, a foglalkoztatottak száma pedig mindössze 103%-ra emelkedett.

A gazdasági szervezetek periodikus elszámolásából közölt adatok azt bizonyítják, hogy továbbra is növekszik a jövedelem kiáramlása a gazdaságból, azaz nem változnak meg a gazdasági erők relatív viszonyai a gazdaságban az öngazgatás anyagi alapja javára.

Az öngazgatás anyagi alapja az 1973-as év első kilenc hónapjában a harmadik tényező, amely bizonyítja, hogy a gazdasági erők relatív viszonyai az öngazgatásnak és a gazdaság újratermelési képességének a kárára alakult.

d) A Jugoszláv Szakszervezeti Szövetség Tanácsának 1973. július 10-én megtartott ülésén egy beszámolóban a következők hangzottak el: „A lakosság bankokban elhelyezett takarékpénzének összesége négyszer nagyobb mint a gazdaság rendelkezésére álló eszközök”.

Ez az adat a negyedik tényező, amely az említett megállapítást támasztja alá.

Ezek után feltehetjük a kérdést: vajon milyen kapcsolatban áll az öngazgatási munkásellenőrzéssel az elemzett gazdasági erők relatív viszonya?

Elmondhatjuk, hogy ez a kapcsolat közvetlen, hiszen a gazdasági erők relatív viszonyán alapul az a nézet, miszerint az öngazgatási munkásellenőrzést mint sajátos öngazgatási szervet a horizontális és vertikális öngazgatási és társadalmi-politikai szervezetek minden szintjén meg kell alakítani. Az öngazgatási munkásellenőrzést továbbá létre kell hozni a társadalmi és gazdasági hatalom központjának minden szintjén, mindenütt, ahol munkát és jövedelmet társítanak, kezdve a társultmunka alapszervezettől egészen a szövetségig.

II.

Néhány fontosabb kérdés az öngazgatási munkásellenőrzés létrehozásával és munkájával kapcsolatban. Milyen viszonyban áll az öngazgatási munkásellenőrzés más szervekkel és szervezetekkel?

1. A szak- illetve a műszaki ellenőrzés különböző formái és az öngazgatási munkásellenőrzés között fennálló különbségek és viszonyok.

a) Az úgynevezett „belső” ellenőrzés, tulajdonképpen a szak- és a műszaki ellenőrzés különböző formája, alkotóeleme a termelési technológia folyamatának és a munkaszervezésnek. Ezt az ellenőrzést azok a szakemberek végzik, akiknek a munkamegosztás szerint ez a feladatuk, az ő tevékenységüket pedig olyan emberek irányítják, akik különben a termelés technológiai folyamatát és a munkaszervezést szabályozzák.

b) Az öngazgatási munkásellenőrzés egy autentikus öngazgatási munkásszerv, a társultmunka-szervezet szükséges alkotóeleme. Tagjai mandátumuk ideje alatt is munkahelyükön maradnak, és funkciójukat öngazgatási jogaik és kötelességeik megvalósításaként töltik be.

c) Az öngazgatási munkásellenőrzés a termelés technológiai folyamatának és a munkaszervezésnek operatív vezetőitől független önálló öngazgatási szerv. A vezető személyek és a szakemberek kötelesek az öngazgatási munkásellenőrzést végzők kérésére közölni minden adatot, amely szükséges jogaik és kötelességeik megvalósításához.

d) A belső ellenőrzést, azaz a műszaki és a szakellenőrzést végzők is kötelesek az öngazgatási munkásellenőrző szerv rendelkezésére bocsátani olyan adatot, amely szükséges funkciója sikeres betöltéséhez.

2) Az öngazgatási munkásellenőrzésnek létre kell jönnie a társult munka minden alapszervezetében, az öngazgatási társulás minden szintjén a társult munka alapszervezeteinek közösségeiben, a munkaszervezetekben, az összetett gazdasági-technológiai és öngazgatási rendszerekben stb.

A különböző szinten létrejött öngazgatási munkásellenőrző szervek

közötti viszony nem lehet hierarchikus. Mindegyiknek joga és kötelessége, hogy feladatát a maga szintjén teljesítse. Ez azt jelenti, hogy például a társultmunka-alapszervezetben az öngazgatási munkásellenőrző szerv joga és kötelessége, hogy funkciójának a saját alapszervezete által hozott döntések értelmében tegyen eleget.

Ugyanígy a munkaszervezet stb. szintjén. A társult munka különböző szintjein működő öngazgatási munkásellenőrzések széttagoltsága nem zárja ki azonban az egymás közötti együttműködés szükségességét.

A különböző szintű munkásellenőrző szervek tagjait közvetlen titkos szavazással a társult munka alapszervezeteiben választják meg. Minden munkás joga és kötelessége, hogy közvetlen titkos szavazással válassza meg az öngazgatási munkásellenőrzés tagjait a társult munka minden szintjén. Ez minden munkás elidegeníthetetlen és át nem ruházható öngazgatási joga és kötelessége. Egyszóval, a társult munka alapszervezeteinek közösségében, a munkaszervezetekben, a gazdasági-technológiai rendszerünkben stb. működő munkásellenőrző szerveket a társultmunka alapszervezetein belül közvetlen titkos szavazással választják.

A társult munka minden alapszervezetének kell, hogy legyen delegátusa a társult munka különböző szintjén a társult munka alapszervezeteinek közösségében, a munkaszervezetekben, a gazdasági-technológiai rendszerekben stb. működő öngazgatási munkásellenőrzésben.

A társult munka különböző szintjein kialakult öngazgatási munkásellenőrzések mint autentikus munkásöngazgatási szervek munkájukért kizárólag a társult munka azon alapszervezeteinek tartoznak felelősséggel, amelyek ezeket közvetlen titkos szavazással megválasztották.

Az öngazgatási munkásellenőrzéssel kapcsolatban a választásokat más öngazgatási szervekre vonatkozó választásokkal együtt kell megtartani. A munkásellenőrző szervek tagjelöltjeinek listáján feltétlenül több kandidátusnak kell lennie, mint amennyit választanak.

A munkásellenőrző szervek tagjainak mandátuma kétéves, ugyanúgy mint a munkástanácsstagoknál és ugyanabba a munkásellenőrző szervbe senki sem választható meg egymásután kettőnél többször.

Az öngazgatási munkásellenőrző szervnek elnöke vagy elnöklője van, aki az öngazgatási munkásellenőrző szerv gyűléseit összehívja és azokon elnököl. Az öngazgatási munkásellenőrzés gyűlések keretében végzi feladatát, az értekezleteket pedig mindig munkaidőn kívül kell megtartani. Ha a gyűlést kivételesen munkaidő alatt szükséges lebonnyolítani, akkor az öngazgatási munkásellenőrzés tagjai számára jogos a pénzübeli megtérítés, amennyiben a munkahelyről való távollét illetve a teljesítménycsökkenés következtében a munkást kevesebb személyi jövedelem illetné meg.

Az öngazgatási munkásellenőrzésnek rendelkeznie kell egy ügyrendi

szabályzattal, amellyel mint öngazgatási szerv munkája során az eljárási kérdéseket oldja meg.

A munkásellenőrző szervnek kell, hogy legyen egy titkára, aki egyébként nem lehet tagja e szervnek, de akinek szabály szerint szakértőnek kell lennie a munkásgyűlések szakkérdéseiben és adminisztratív ügyeinek intézésében. Az öngazgatási munkásellenőrző szerv titkára önálló és független a vezető állásban levő emberektől. Munkájáért az öngazgatási munkásellenőrző szervnek tartozik felelősséggel. Olyan személy, aki a társult munka alapszervezet vagy a munkaszervezet igazgatásában vagy adminisztrációjában vezető helyet tölt be, nem lehet az öngazgatási munkásellenőrző szerv titkára. Így például a vállalat titkára vagy az általános osztály igazgatója, vagy a munkaügyi osztály főnöke egyidejűleg nem lehet az öngazgatási munkásellenőrző szerv titkára is.

4. Az öngazgatási munkásellenőrző szerv tagjainak megválasztására vonatkozó kritériumok és a tagok szociális összetétele.

Az öngazgatási munkásellenőrző szervbe beválaszthatók mindazok, akik eszmeileg és a gyakorlatban is öngazgatás elkötelezettjei, akik erkölcsileg és politikailag kifogástalan magatartásúak, és mint dolgozók is megállják helyüket.

Az öngazgatási munkásellenőrzést nem végezhetik olyan személyek, akik bármilyen vezető munkahelyet töltenek be és akik a munkástanács vagy más öngazgatási szerv tagjai.

Szociális összetétele alapján az öngazgatási munkásellenőrző szerv tagsága legkevesebb 3/4 részének munkásokból kell állnia, mégpedig akik társult munka alapszervezetének fő tevékenységi körében dolgoznak. Ez azt jelenti, hogyha például a társult munka alapszervezete vagy a munkaszervezet alaptevékenységi köre az anyagi javak termelése, akkor az öngazgatási munkásellenőrző szervben legkevesebb 3/4 részének közvetlen termelőnek kell lennie.

A szakszervezet és a KSZ feladata, hogy megszervezze azokat a munkásgyűléseket, amelyeken a munkások meghatározzák az öngazgatási munkásellenőrzés tagjainak jelölőlistáját. A szakszervezet és a KSZ feladatai közé tartozik továbbá, hogy ezeken a munkásgyűléseken a jelölések az említett mércék szerint történjenek.

5. Mi a teendője az öngazgatási munkásellenőrzésnek, ha szabálytalanságot állapít meg?

Az öngazgatási munkásellenőrző szerv joga és kötelessége, hogy az észlelt szabálytalanságokról továbbá a szabálytalanságok kiküszöbölésére tett javaslatairól írásban (de ne hirdetőtáblán) értesítse:

1. a társult munka alapszervezet minden tagját;
2. a munkástanácsot és más megfelelő öngazgatási szerveket, amelyek funkciójuknál fogva kötelesek a szükséges intézkedéseket megtenni;

3. a Kommunista Szövetséget;

4. a szakszervezetet;

5. a társult munka alapszervezet igazgatóját vagy más vezető személyeket, akik funkciójuknál fogva kötelesek a szükséges intézkedéseket megtenni az öniszervezeti munkásellenőrzés által észlelt szabálytalanságok kiküszöbölése céljából és

6. azokat az embereket, akik a szabálytalanságokat elkövették.

Az öniszervezeti munkásellenőrző szerv joga és kötelessége, hogy ellenőrizze az illetékes szervek, szervezetek és munkásgyűlések intézkedéseit, amelyeket a munkásellenőrzés által észlelt szabálytalanságok kiküszöbölése érdekében hoztak. Elméletileg feltételezhető egy olyan eshetőség is, hogy egyetlen öniszervezeti szerv – a munkásgyűlés, a vezető személyek, a KSZ és a szakszervezet – sem tesz semmilyen intézkedést azokkal a szabálytalanságokkal kapcsolatban, amelyeket az öniszervezeti munkásellenőrző szerv megállapított és amelyekről írásbeli jelentést tett az illetékes szerveknél. Ilyen esetben az öniszervezeti munkásellenőrzés joga és kötelessége, hogy saját maga szervezze meg a munkásgyűléseket és kérje a munkásokat, hogy ők hozzanak megfelelő határozatokat az öniszervezeti munkásellenőrzés által megállapított hibák elhárítása érdekében. Az öniszervezeti munkásellenőrző szerv joga és kötelessége, hogy a munkások elé terjessze azon vezető személyek és öniszervezeti szervek felelősségének kérdését, akiknek kötelességük lett volna, hogy az öniszervezeti munkásellenőrzés által megállapított szabálytalanságokat elhárítsák megfelelő intézkedéseket fogatosítva.

Ha egy ilyen akció – a munkásgyűlések megszervezése és azok határozatai – után sem történik semmi a szabálytalanságok orvoslására, végső esetben, az öniszervezeti munkásellenőrző szerv joga és kötelessége, hogy a szabálytalanság jellegétől függően külső tényezők segítségét kérje. Így például, ha erkölcsi-politikai jellegű hibáról van szó, a KSZ és a Szakszervezeti Szövetség közszervezeteinek beavatkozását kell kérnie vagy például pénzügyi kihágás esetében a Társadalmi Könyvviteli Szolgálat közbelépését bűncselekmény esetén pedig ezek kivizsgálásával foglalkozó társadalmi szervek, mint például a Belügyi Titkárság, közvédelmi bizottság, bíróság, stb. segítségét.

6. Az öniszervezeti munkásellenőrzés és más struktúrák közötti viszony a társultmunka-szervezetekben.

Már elmondtuk, hogy az öniszervezeti munkásellenőrzés mint a munkások sajátos öniszervezeti szerve teljesen független a társultmunka-alapszervezet, továbbá a munkaszervezet vezetőitől és a szakszervezetektől. Azt is elmondtuk, hogy a vezető személyek és a szakszervezetek kötelesek az öniszervezeti munkásellenőrzés kérésére megadni a szükséges adatokat, hogy az zavartalanul éljen jogával és teljesítse kötelességét.

Az öngazgatási munkásellenőrző szerv köteles írásban értesíteni a vezető személyeket és a szakszolgálatokat az általa észlelt hibákról és ezek kiküszöbölésére vonatkozó ajánlatairól.

Az öngazgatási munkásellenőrzés a munkástanácshoz vagy más öngazgatási szervhez viszonyítva és a munkások önálló, független öngazgatási szerve. A munkástanács és más öngazgatási szervek kötelesek írásban értesíteni az öngazgatási munkásellenőrző szervet (annak előzetes kérésére) a határozatok meghozataláról és végrehajtásáról valamint más mozzanatokról, amelyek szükségesek az öngazgatási munkásellenőrzés jogainak és kötelességeinek zavartalan megvalósulásához.

Az öngazgatási munkásellenőrzés köteles írásban értesíteni a munkástanácsot és az öngazgatás más szerveit az általa észlelt hibákról valamint az elhárításra vonatkozó ajánlatairól. Mindennek hozzá kell járulnia ahhoz, hogy a munkástanács és más öngazgatási szervek jobban és hatékonyabban végezhessék munkájukat.

Vizsgáljuk meg most a munkásellenőrző szervek és a választóik közötti viszonyt! Mivel a munkásellenőrző szerveket a munkások választják közvetlen, titkos szavazással, logikusan ahhoz a következtetéshez jutunk, hogy az öngazgatási munkásellenőrzés a munkások és a munkásgyűlések viszonylatában nem önálló és független öngazgatási szerv. A munkásellenőrző szerv munkájáért kizárólag a választóinak, a munkásoknak felelős. Az öngazgatási munkásellenőrzés mint sajátos öngazgatási szerv a munkásoktól függ, hiszen csakis a munkások joga és kötelessége az öngazgatási munkásellenőrző szerv megválasztása, de ugyanakkor tagjainak visszahívása és felelősségre vonása is, ha nem tesznek eleget feladatuknak. Ez többek között azt is jelenti, hogy az öngazgatási munkásellenőrző szerv joga és kötelessége, hogy munkájáról külön és kizárólag a munkásoknak számoljon be.

Az öngazgatási munkásellenőrzés, a KSZ meg a szakszervezet viszonyáról már előbb is szó esett. Elmondtuk, hogy az öngazgatási munkásellenőrzés az észlelt szabálytalanságokról, és ezek elhárítására vonatkozó javaslatairól írásban értesíti a KSZ-t és a szakszervezetet. Ez minden bizonnyal arra ösztönzi ezeket a szervezeteket, hogy egyre nagyobb mértékben vegyenek részt a negatív jelenségek elhárításában, hogy erkölcsi-politikai támogatásban részesítsék a munkások arra irányuló törekvéseit, hogy minél előbb és hathatósabban életre keltsék a munkásellenőrzést. A KSZ-nek és a szakszervezetnek a gyakorlatban támogatnia kell az öngazgatási munkásellenőrzést fő funkciói megvalósításában. Az öngazgatási munkásellenőrzés, a KSZ és a szakszervezet közötti viszonyt olyannak kell lennie, hogy serkentőleg hasson az öngazgatásellenes jelenségek idejekoráni és hatékony leküzdésére, továbbá a munkások öngazgatási jogainak és kötelességének és ezáltal az öngazgatásnak mint társadalmi rendszernek a megvalósítására.

7. Az öngazgatási munkásellenőrző szerv választásának, jogainak és kötelességeinek normatív szabályozása.

A JSZSZK alkotmánytervezete 107. szakaszának utolsó bekezdése így szól: „Az öngazgatási munkásellenőrzés összetételét, választási módját és visszahívását, továbbá jogait, kötelességeit valamint felelősségét a munkaszervezet alapszabályzatával vagy más öngazgatási aktussal határozzák meg a törvénnyel összhangban”.

Az eddigi tapasztalatok alapján úgy vélem, az alapszabályzatba kell foglalni, hogy a munkások állandó és elidegeníthetetlen öngazgatási joga és kötelessége az öngazgatású munkásellenőrzés gyakorlása. Továbbá szükséges azt is meghatározni, hogy a társultmunka szervezet minden szintjén létre kell hozni az öngazgatási munkásellenőrzést, amely az öngazgatási elvek alapján a társultmunka-szervezet integrális része. Úgy vélem, elegendő, ha az a két tétel kerül be a társultmunka-szervezetek alapszabályzataiba.

A többi kérdést (mint az öngazgatási munkásellenőrző szerv összetétele, választása, jogai és kötelezettségei valamint felelőssége, az öngazgatási munkásellenőrzéshez valamint a külső tényezőkhöz) gyakorlati okok miatt külön normatív aktussal kell szabályozni, például szabályzattal, amelyet a társult munka alap- és más szervezetein belül a munkások hoznak meg.

Úgy vélem, hogy az öngazgatási munkásellenőrzés ilyen jellegű normatív szabályozása jelenleg a legmegfelelőbb, amit már említettem gyakorlati okokból. Az alapszabályzatba a tárgyalat két mozzanatot kell bevenni, hiszen azok nem változhatnak, a többi kérdést pedig véleményem szerint külön szabályzatban kell felölelni ugyanis még számolnunk kell bizonyos változásokkal, kiigazításokkal, amelyeket majd a gyakorlat tesz szükségessé. A munkásellenőrzésről szóló szabályzatot pedig sokkal gyorsabban és könnyebben lehet kijavítani, tökéletesíteni, mint egy alapszabályzatot.

III.

Néhány nyitott, vitás kérdés az öngazgatási munkásellenőrzés kialakításával kapcsolatban

E témakörben három problémával foglalkozunk.

1. A túlnyomórészt termelőkből álló öngazgatási munkásellenőrző szerv hogyan végezhet szakellenőrzést a költségvetés felett és hogyan vizsgálhatja felül a szakhatározatok helytállóságát?

A probléma objektíve adott, nekünk tehát megoldást kell keresnünk mégpedig a szöveg első és második részében leszögezett, az öngazgatási munkásellenőrzésre vonatkozó alapelvekkel összhangban.

Úgy vélem, hogy az öngazgatási munkásellenőrző szerv tagjaitól nem

kell elvárni, hogy ők maguk végezzék el a költségvetés elemzését és azt sem, hogy a szakdöntések meghozataláról és végrehajtásáról szakbírálatot adjanak.

A felmerült kérdést úgy oldhatjuk meg, hogy a határozatok jellegének megfelelően egy külön átiratban az öngazgatási munkásellenőrzés számára csak azokat az adatokat kérjük, amelyekre szüksége van, hogy zavartalanul tudja ellátni feladatát, különösen első három funkcióját, amelyekről a szöveg első részében esett szó.

Megpróbálom most ezt a megoldási lehetőséget gyakorlati példákon szemléltetni.

a) Vegyük először a zárszámadás példáját. A munkásellenőrző szerv tagjaitól nem várhatjuk el, hogy áttanulmányozzák a zárszámadás vaskos könyvét és ennek alapján osztályozzák, hogy vajon a munkaszervezet kimutatott ügyvitele pontos-e? A teljes zárszámadás helyett az öngazgatási munkásellenőrzés csak azokat az adatokat kérje (ez mindössze 2—3 oldal), amelyek elegendőek ahhoz, hogy felmérje: vajon pontos-e, szabályos-e a zárszámadás?

Előttünk áll a feladat, hogy összeállítsuk ezt a kérdőívet, illetve, hogy elvégezzük a költségvetésben található adatok szelekcióját. Azokat az adatokat kell kiválasztani, amelyek elegendőek az öngazgatási munkásellenőrzés és általában véve a munkások számára, hogy szakszerűen fel tudják mérni munkaszervezetük tényleges gazdálkodását.

b) Másodszor vegyük példának a beruházási határozatokat, amelyek következtében megváltozik a termelés technológiája és a munkaszervezés.

Az öngazgatási munkásellenőrzéstől nem várhatjuk el, hogy áttanulmányozza a termelés technológiáját és a szervezésről szóló szakjavaslatot. Az öngazgatási munkásellenőrzés részére mindenekelőtt csak azokat az adatokat kell átnyújtani, amelyek alapján felmérhető, hogy a beruházási határozat jogi szempontból megfelelő-e, vagy sem, továbbá, hogy gazdaságilag, erkölcsileg, politikailag helyénvaló-e. Az öngazgatási munkásellenőrzés rendelkezésére kell bocsátani azokat az adatokat, amelyek szemléltetik, hogy a szóban forgó beruházási határozat megvalósítása milyen gazdasági, szociális és más jellegű változásokkal jár. Ebben az esetben az öngazgatási munkásellenőrzés feladata, hogy ellenőrizze, vajon eleget tettek-e a beruházási határozatoknak, illetve a termelési technológia és a munkaszervezés változásai azokkal az eredményekkel jártak-e, amelyeket a beruházási terv kidolgozásakor előirányoztak. Itt valójában az öngazgatási munkásellenőrző szerv harmadik funkciója valósul meg, miszerint ellenőriznie kell, hogy vajon megvalósították-e a határozatokat és ez a kívánt eredményeket hozta-e?

A harmadik példa a hivatalos utazás ellenőrzése.

Az öngazgatási munkásellenőrző szervnek nem kell minden útitámlát

és minden egyes hivatalos utazást ellenőriznie. Elegendő, ha mondjuk háromhavonként az illetékes vezető személyektől a következő adatsoportokat kéri:

1. A hivatalos utakon eltöltött napok száma.
2. Mekkora összeget fizettek ki útiköltségek, napidíjak és reprezentációs költségek címén?
3. Milyen eredményekkel járt a hivatalos utazás, hogyan hatottak az utazással járó költségek a társultmunka alapszervezete vagy szervezete gazdálkodására?

A hivatalos utazásokra vonatkozó adatok sorrendje nem aszerint született meg, hogy az egyes adatsoportok milyen mértékben segítik elő az öngazgatási munkásellenőrző szerv munkáját. A rangsorolás csupán formailogikai elgondolás szerint történt, mégis a harmadik adatsoportot tartom a legfontosabbnak az öngazgatási munkásellenőrzés szempontjából.

2. A következő felmerülő kérdés így hangzik: vajon az öngazgatási munkásellenőrzés mint a munkások sajátos öngazgatási szerve, hozhat-e önállóan határozatokat az általa megállapított szabálytalanságokkal kapcsolatban?

A mi válaszuk: nem. Mert ha az öngazgatási munkásellenőrzésnek mint sajátos öngazgatási szervnek jogában állna, hogy határozatokat hozzon az általa megállapított szabálytalanságokkal kapcsolatban, akkor az a veszély fenyegetne, hogy munkásellenőrző szerv, amely tudvalevőleg kevés számú munkásból áll, a munkásgyűlések, a munkástanács és más öngazgatási szervek vetélytársává válna, döntéshozatali jogánál fogva később kiválna, a társultmunka-szervezetből és szembe kerülne vele a társadalmi hatalom legerősebb központjaként. Ez eszmeileg nem egyeztethető össze az öngazgatással mint társadalmi rendszerrel, továbbá az öngazgatási munkásellenőrzés alapelveivel, amelyeket a szöveg első és második részében fejtettem ki. Itt található meg az is, hogy az öngazgatási munkásellenőrzésnek mik a jogai és kötelességei ha szabálytalanságokat észlel.

3. A harmadik nyitott kérdés tulajdonképpen munkásellenőrző szerv tagjai immunitásának kérdése (külön védelem esetére) jogaik és kötelességeik gyakorlásából adódó szankciók.

Kötelességemnek érzem, hogy közöljem az immunitásról szóló vitában elhangzott érveket és ellenvéleményeket.

a) Az öngazgatási munkásellenőrző szerv tagjainak immunitása mellett szóló érvek:

1. úgy vélik, hogy az öngazgatási munkásellenőrző szerv hatékonyabban és energikusabban fog harcolni a hibák ellen, különösen, ha azokat vezető állásban lévő személyek követik el.

2. Ha a munkásellenőrző szerv tagjai immunitást élveznek, valójában védettek azoknak a vezetőknek a szankcióitól, akik hibáira fényt derítettek

és nyilvánosan javasolták, hogy megfelelő szervek vagy szervezetek intézkedjenek.

3. Négy év alatt 700.000 munkás fordult írásbeli panasszal különböző szinten a szakszervezethez. Ez a tény azt bizonyítja, hogy az erőviszonyok nem a munkások javát szolgálták, és hogy reális az a veszély, hogy a munkásellenőrző szerv tagjaival szemben szankciókat alkalmazzanak azok a vezető személyek, akik hibáira az öngazgatási munkásellenőrzés rámutatott.

Voltak (de még ma is vannak) olyan vélemények is, hogy a munkásellenőrző szerv tagjai, nemcsak a mandátum ideje alatt két éven át élvezzék az immunitást, hanem mandátumuk letelte után még egy-két évig.

b) Az öngazgatási ellenőrző szerv tagjainak immunitása ellen szóló érvek:

1. Egyesek úgy vélik, hogy az immunitás fogalma elvileg összeegyeztethetetlen az öngazgatással mint társadalmi rendszerrel. Hiszen, ha társadalmunkban valakinek szüksége van arra, hogy igazolatlan szankciók ellen védett legyen, akkor ez a védelem sokkal inkább szükséges a munkásság egészének, mint a vezető személyeknek vagy a társadalmi-politikai közösségnek és öngazgatási szervezetek tagjainak.

2. Az immunitásra való jog nemcsak az igazolatlan szankciók elleni védelemben érvényesíthető. Ezzel a joggal felelőtlenül vissza is lehet élni.

3. A következő harmadik évet tartom a legfontosabbnak, amely a munkásellenőrző szerv tagjainak immunitása ellen szól. Hogyha csak a munkásellenőrző szerv tagjai élvezhetik az immunitásra való jogot, objektíve szűkül az öngazgatásért és az öngazgatásellenes irányzatok ellen folytatott harc frontja is. A társult munka szervezeteiben, amelyekben a munkásellenőrző szervek tagjai immunitást élveznek, olyan jelenségeket észlelhetünk, hogy a munkástanács vagy más öngazgatási szervek tagjai, akik észrevettek egyes hibákat és szabálytalanságokat, semmit sem tesznek leküzdésükért, csupán értesítik a munkásellenőrző szerv tagjait, hogy egyedül ők harcoljanak a szabálytalanságok ellen, hiszen ellenük semmiféle szankció sem alkalmazható, mivel immunitást élveznek.

Ezzel kapcsolatban külön szeretnék rámutatni arra, hogy az öngazgatásért folyó kommunista és munkásmozgalmunk nem valósulhat meg csupán a kis taglétszámú öngazgatási szervezetekben. Ennek a mozgalomnak mindenekelőtt a munkásosztály fő tömegét és mindazokat a dolgozókat kell felölelnie, akik eszmei-politikai téren és a gyakorlatban is az öngazgatás mellett állnak ki. Ezért mi úgy véljük, hogy minden munkásnak az öngazgatási munkásellenőrzésre való joga és kötelessége állandó, elidegeníthetetlen integrális része a munkások összes jogainak és kötelességeinek.

IV.

Az öngazgatási munkásellenőrzés alapelveitől való jobb- illetve baloldali eltérések bírálata

1. Egy szakszervezeti funkcionárius beszámolójában a következőket olvashatjuk: „Az öngazgatási munkásellenőrzés azt jelenti, hogy mindenkinek mindent ellenőriznie kell”. Eltekintve a szerző jó- vagy rossz akaratától, kötelességemnek érzem, hogy tárgyilagosan megmagyarázzam az idézetet.

Amikor Marxnak azt a kissé kihívó kérdést tették fel, hogy mi élete jelmondata, azt felelte: „Mindenben kételkedni és minden létezőt felülbírálni”. Ezzel Marx rámutatott, arra, hogy minden társadalmi jelenséget és viszonyt állandó kritikai analízisnek kell alávetni.

Sztálin Marx jelmondatát így változtatta meg: „kételkedni mindenkiben”; számára minden ember potenciális kém vagy bűnöző volt. Sztálin azután a jelszava örve alatt teljes ellenőrzést végzett az emberek felett. Ez, mint ahogyan a történelemből ismerjük, végzetes volt azok számára, akiket a milícia ellenőrzött, de végzetes volt azoknak is, akik az állami gépezetben (a rendőrség kötelékeiben) dolgoztak Sztálin idején.

Tudatában vagyok, hogy ez az összehasonlítás igen durva, de a tézis, miszerint „az öngazgatási munkásellenőrzés azt jelenti, hogy mindenkinek mindent ellenőriznie kell eszmeileg nem jár messze Sztálin ideológiájától: „kételkedni mindenkiben”. Amennyiben helyeselnénk ezt a tézist, ezzel együtt le kellene vonnunk az összes ebből eredő következtetést is és vállalni a felelősséget.

Ez a tézis eszmeileg összeegyeztethetetlen az öngazgatással mint társadalmi rendszerrel, hiszen az öngazgatású szocializmus főcélja az emberi lény felszabadítása és létének megszilárdítása. Ezért az említett idézet eszmeileg semmi összefüggésben sincs az öngazgatási munkásellenőrzésről szóló alapelvel.

Az öngazgatási munkásellenőrzés életre keltésével nem szabad bizalmatlanságot kelteni az emberekben és az emberek közötti viszonyt gyanakvással megmérgezni.

2. Vannak olyan törekvések is, amelyek arra irányulnak, hogy az öngazgatási munkásellenőrző szerveket bizonyos fegyelmi bizottságokká alakítsák át, valamiféle „munkásmilíciává. Egyes munkaszervezetekben a munkásellenőrző szerv tagjai számára külön igazolványokat készítettek, vagy külön jeleket tettek a kabátgallérjuk alá. A munkásellenőrző szerv tagjai aztán egyenként, meglepetésszerűen jelentek meg az irodákban és üzemszervezetekben és ellenőrizték, hogy a munkások hogyan tesznek eleget munkafeladataiknak. A munkaszervezetben belül egymást felváltva tartottak

ügyeletet. Az ügyeletes piros karszalagján „munkásellenőr felirat állt. Az ügyelet idején nem eredeti munkafeladatát végezte, hanem az irodákat és üzemeket járta és ellenőrizte a dolgozók munkahelyi viselkedését.

Egy öngazgatási munkásellenőrzésről szóló nyilvános vitában egy elvtársnő, aki egyébként munkásellenőrző bizottsági tag, arra panaszkodott, hogy a munkások kigúnyolják őket, kerülik a velük való kapcsolatot, különféle csúfneveket adnak nekik.

Úgy gondolom, nem kell bizonygatni, hogy hova vezetnek az ilyen jelenségek, hiszen ezeknek objektíve semmi közük sincs az öngazgatási munkásellenőrzés alapelveihez. Az öngazgatási munkásellenőrzés ilyen körülmények között inkább a munkások ellen irányuló büntetések kutatására hasonlít és legkevésbé a munkások öngazgatási jogához és köteletségéhez: az öngazgatási munkásellenőrzéshez.

3. Vannak olyan törekvések is, hogy a társult munka szervezetében öngazgatási munkásellenőrzés olyan külső tényezők, mint a köztársaság, a Belügyi Titkárság, a bíróság, a Társadalmi Könyvviteli Szolgálat stb. függvényévé váljon. Nem zárom ki annak a lehetőségét és szükségességét sem, hogy a munkásellenőrző szerv együttműködjön mindezekkel a szervekkel. Hogy a munkásellenőrző szervnek mikor van joga és kötelessége külső tényezők beavatkozását kérni, már a szöveg második részében kifejtettem. Most csak még egyszer hangsúlyozom, hogy az öngazgatási munkásellenőrzésnek autentikus munkásöngazgatási szervnek kell maradnia. Éppen ezért eszmei megindoklások alapján nem fogadhatjuk el azokat a próbálkozásokat, hogy az öngazgatási munkásellenőrzés a fent említett állami szervek függvényévé váljon.

4. Előfordultak olyan esetek is, hogy az öngazgatási munkásellenőrzést a munkástanács választotta mint saját segédszervét. Ennélfogva az öngazgatási munkásellenőrzés alapszabályzatát a munkástanács fogalmazta meg. Az öngazgatási munkásellenőrzés a munkástanácsnak tartozott felelősséggel. Már előbb leszögeztük, hogy minden munkás joga és kötelessége, hogy közvetlen titkos szavazással válassza meg a munkásellenőrző szervet, ez a munkások elidegeníthetetlen, át nem ruházható jogát. A munkástanácsnak ezért nincs joga az öngazgatási munkásellenőrzés megválasztására.

5. Egyes esetekben az öngazgatási munkásellenőrzést a szak és a műszaki ellenőrzéssel, illetve a belső ellenőrzéssel egyenlítik ki. Ilyenkor az öngazgatási munkásellenőrzés a vezetők és a szakszolgálatok függvényévé válik. Így egy „tekintélyes szabályzatban azt olvastam, hogy az öngazgatási munkásellenőrzés munkáját az igazgató irányítja. A szöveg második részének elején próbáltam rámutatni az ún. belső ellenőrzésre: a szak-, illetve műszaki ellenőrzés és az öngazgatási munkásellenőrzés közötti különbségekre.

Általános következtetés

Az öngazgatási munkásellenőrzés a munkások összes öngazgatási jogainak és kötelességeinek elidegeníthetetlen, szükséges, integrális része. A társult munkában és általában az egész társadalomban minden munkásnak állandó öngazgatási joga és kötelessége az öngazgatási munkásellenőrzés.

Az öngazgatási munkásellenőrzés mint a munkások sajátos öngazgatási szerve annak alapján, hogy ki választja meg és kinek felelős munkájáért; a választás módja és a szociális összetétele, a szerv alapfunkciói valamint más szervekhez és szervezetekhez való viszonya alapján – nem lehet más, mint autentikus munkásöngazgatási szerv, amely az egész jugoszláv társadalomnak, a társult munka szervezeteknek, az öngazgatási és társadalmi-politikai szervezeteknek szerves része.

Rezime

O samoupravnoj radničkoj kontroli

Smisao ovog rada sastoji se u analizi i kritičkoj oceni onih realnih shvatanja i pojava koje koče afirmaciji radničke kontrole kao autentičnog radničko samoupravnog organa i na sadašnjem stepenu našeg društveno-ekonomskog razvoja nužnog i integralnog dela sistema samoupravne organizacije udruženog rada.

U prvom delu rada ističe se smisao i karakter društvenog opredelenja za uvođenjem sistema radničke kontrole u nas. Ukazano je na to, da radnička kontrola nije i ne može biti mehanizam izvan niti iznad samoupravnog društveno-političkog sistema već njegov nužni i integralni deo.

U drugoj tački rada kritički su ocenjena neka dosadašnja praktična iskustva iz rada radničke kontrole. Težište ove analize čine pojavni oblici svesti, shvatanja i odnosa koji sa jedne strane doprinose jačanju uloge radničke kontrole, a sa druge strane otežavaju izvršenje njene društvene uloge. Zbog toga je nužno bilo u samostalnom delu rada razmotriti neke tipične otvorene probleme i sporna pitanja mesta i uloge radničke kontrole u nas.

U završnom delu rada razmotrena je idejna osnova shvatanja „da samoupravna radnička kontrola znači da svi treba da kontrolišu sve”.

U radu su predmet kritičke analize one realne pojave koje proističu iz shvatanja i svesti onih snaga koje svesno ili nesvesno lišavaju samoupravnu radničku kontrolu dosledne revolucionarne uloge u izgradnji samoupravnih društvenih odnosa.

Resümee

Der Sinn dieser Arbeit besteht in der kritischen Beurteilung jener realen Auffassungen und Erscheinungen, die die Afirmation der Arbeiterkontrolle, als ein authentisches Arbeiter selbstverwaltungsorgan und in unserer gesellschaftlichen-wissenschaftlichen Entwicklungsstufe als einen notwendigen und integralen Teil des Selbstverwaltungsorganisationssystems der vereinigten Arbeit bremsen.

Im ersten Teil der Arbeit wird der Sinn und Charakter der gesellschaftlichen Entscheidung über das Einführen des Arbeiterkontrollsystems bei uns hervorgehoben. Es ist darauf hingewiesen, dass die Arbeiterkontrolle als ein Mechanismus weder ausser noch über das gesellschaftliche-politische Selbstverwaltungssystem stehe und nicht stehen könne sondern, dass sie sein notwendiger und integraler Teil sei.

Im zweiten Punkt der Arbeit sind einige bisherige praktische Erfahrungen aus der Arbeiterkontrolle kritisch beurteilt. Den Schwerpunkt dieser Analyse machen die erscheinende Bewusstseinsformen, die Auffassungen und Beziehungen, die von einer Seite zu der Bedeutung der Arbeiterkontrolle beitragen, und von der anderen Seite im Durchführen ihrer gesellschaftlichen Rolle Schwierigkeiten machen. Deswegen war es notwendig in einem unabhängigen Teil der Arbeit einige typische, offene Probleme und umstrittene Fragen über den Platz und über die Rolle der Arbeiterkontrolle bei uns zu erwägen.

Im letzten Teil der Arbeit ist der ideelle Grund jener Auffassung erwogen, dass „die Bedeutung der selbstverwaltenden Arbeiterkontrolle darin besteht, dass jeder jeden kontrollieren soll.“

Eine kritische Analyse betrifft in der Arbeit jene realen Erscheinungen, die aus den Auffassungen und aus dem Bewusstsein jener Kräfte hervorkommen, die bewusst oder unbewusst die selbstverwaltende Arbeiterkontrolle der konsequenten revolutionären Rolle in der Ausbau der gesellschaftlichen Selbstverwaltungsbeziehungen entledigen.

SVETOZAR MARKOVIĆ SZOCIALISTA ESZMÉI ÉS A SZOCIALISTA MOZGALOM CSÍRÁI VAJDASÁGBAN

Svetozar Marković a következő szavakkal üdvözölte 1871-ben a Párizsi Kommün megalakulását: „Nem lehetünk biztosak benne, hogy a Kommün e pillanatban győzedelmeskedhetik, de abban szilárdan hiszünk, hogy a Kommün irányelvei előbb-utóbb győzni fognak”.¹ Ezzel a kijelentésével Svetozar Marković nem csupán szocialista forradalmisága mellett tett hitet, hanem látnoki erővel (szilárd meggyőződésével eszméinek győzelmében, a szocialista eszmék fáradhatatlan, egész életén át tartó propagálásával, a nemzeti kérdés megoldásának konceptusával, az önkormányzatú társadalomra és államra vonatkozó elképzeléseivel, erőteljes hatásával az utókorra) tartós kapcsolatot teremtett minden utána következő nemzedékkel egészen máig, amely a Kommün győzelmének gondolatát melengette magában. Éppen ezért ezzel a hitével és egész tanításával Svetozar Marković a jelenkorba tartozik, amelyre halhatatlan művét hagyományozta.

Népeink eszmei fejlődésének történetében Svetozar Marković helye és szerepe kimagasló: óriási eszmei hatást gyakorolt kortársaira a közeletben, a politikai és művelődési életben (és addig soha nem tapasztalt „eszmekitöréseket” idézett elő), új szocialista eszményképet adott számos nemzedéknek, és elindított egy politikai mozgalmat, amely azonnal magával ragadta a fiatalokat, módosított formájában pedig zömmel a széles néprétegeket is.

(Minthogy szülőföldjén élen akart járni a tudományos igazságok terjesztésében, arra törekedett, hogy minden hasznos és gyümölcsöző tapasztalattát a nagyvilágból átplántálja saját népébe, s hogy különösen a fiatalokat minden jóra megtanítsa. Munkásságának fontos jellemzője, hogy a korabeli társadalom teljes átalakítására törekedett. Ezért nem vesződött az apró, jelentéktelen feladatokkal, hanem az élet, a tudomány, a politika legfőbb kérdéseire irányította figyelmét – olyan forradalmárrá és eszmei vezérré növekedve, aki el tudta igazítani népét és kortársait minden fontosabb szociológiai, politikai, irodalmi és filozófiai kérdésben.)

(Nyilvános) politikai munkával már diákkorában foglalkozni kezdett, amikor tudásra szomjúhozva a belgrádi főiskolát elhagyva Petrográdban (a mai Leningrádban) folytatta tanulmányait, s megismerkedett Herzen, Csernisevszkij, Dobrolyubov, Piszarev és más orosz népi demokraták tanításaival, magáévá téve a szocialista elveket. Oroszországi tanulmányainak megszakítása után, 1869 áprilisában Zürichbe érkezett. E „zürichi periódusában” sajtótította el Marx tudományos szocializmusát, szigorúan elhatárolva magát Bakunyintól, akinek egyébként elég nagy hatása volt egyes szerb szocialistákra. Amikor azután „Szerb ámtások” címmel² – egyedül mindenki ellen – cikket írt, s megtámadott mindent, ami Szerbia általános előrehaladását gátolta, elveszítette az ösztöndíjat, s 1870-ben visszatért Szerbiába, készen a szocializmus terjesztésére.

Így kezdi el politikai harcát, a szocializmus propagálását Szerbiában, „amely nem volt ugyan tőkés rendszerű, de ahol a természetes gazdálkodás eltűnésével már kialakulóban voltak annak feltételei”. A kísérőjelenségek szemléletesek voltak: széthullottak a régi szövetkezetek, hanyatlásnak indult a kézművesség, eladósodtak és a városba menekültek a parasztok, ahol egyre inkább erősödött a kereskedelem és a kisipar (megnyitlak az első bankok, érezhetően növekedett a bel- és külkereskedelem, kialakult a kisipari munkásság). „Az átalakulás időszakában volt ez, amikor a patriarchális, gazdaságilag elmaradott társadalom tőkés társadalommá lépett elő”. Valójában azonban csak a pénzgazdálkodás alakult ki, mint a tőkés gazdálkodás előfeltétele. Előtérbe került az árutermelés, és kialakult a hazai piac. Amíg a gyáripár éppen csak megfogamzott,⁴ a kereskedelmi és az uzsoratóke gyorsan gyarapodott.

Ez a tőke túlnyomórészt az elsődleges felhalmozódás módszerei szerint gyülemlött össze – abban a folyamatban, amely erőszakkal teremtett kétféle árutulajdonost.: „egyrészt a pénztulajdonost, aki a termelőeszközökkel rendelkezett, másrészt pedig a szabad munkást, aki önnön munkaerejét bocsátotta áruba...”, s így „az árupiac megosztódásával létrejöttek a tőkés termelés alapvető feltételei”.⁵

Az elsődleges felhalmozódás fő hordozója egyben az állami hatalom hordozója is volt – a bürokrácia –, amely uzsorával foglalkozva, uzsorakamattal állami pénzt kölcsönözve a parasztnak, annak egész értéktöbblétét kisajátította. Ez elkeseredést szült a nép körében a bürokrácia iránt, kiélezettette a parasztság antibürokratizmusát. Ugyanakkor a politikai helyzet is súlyos volt, hiszen a helytartóság az 1869-es alkotmánnyal átengedte a hatalmat a bürokráciának (amelyet az erőszak, a rablás és a korrupció tett hírhedté), ami elhallgattatta a liberálisokat, és opportunizmusra készítette őket. – Felvetődik a kérdés, hogyan reagált ezekre a gazdasági, társadalmi és politikai változásokra Svetozar Marković?

Olyan szocialistaként reagált, mint aki Svájcban már tanulmányozta

Marxot, Prudhont, Louis Blanqui-t és Lassalle-t, korábban pedig Csernisevszkijt és másokat, s már Szerbiába való visszatérése előtt is, de még inkább utána minden jelenséget szocialista szemmel ítelt meg.

Mint Marx kortársa és követője, „zürichi időszakában” megfelelő mércét sajátított el a társadalmi jelenségek értékelése céljából, hogy minden ilyen változást Marx tudományos szocializmusának álláspontjáról ítéldhesen meg. Ha későbbi politikai munkásságában nem is alkalmazta következetesen marxista tudását, ez a gazdasági és szociális körülményekkel magyarázható nem pedig tájékozatlansággal vagy tudatlansággal.

Élénk figyelemmel kísérve a parasztság és más kistulajdonosok proletarizálódását, mint az I. Internacionálé orosz alosztályának levelezője a Balkánról, a „*Narodno delo*” c. folyóirat közvetítésével Marković elsőként ismertette meg az európai közvéleményt a proletariátus kialakulásának sajátos feltételeivel egy gazdaságilag elmaradott, de forradalmi beállítottságú környezetben.⁶

Felfigyelve a nép éles antibürokratizmusára, különösen a parasztság körében, Svetozar Marković elemzés alá vette a folyamatot, amely a földmunkások és kistulajdonosok tömeges proletarizálódása nyomán elkerülhetetlenül szembefordította egymással a bürokráciát és a parasztságot, majd pedig ezt az ellentétet a tőke és a munka ellentétévé transzponálta. Annak tudatában, hogy a kialakulóban levő proletariátus soraiból hiányzik a politikailag képzett ipari proletariátus, amely hordozója lehetne a szocialista átalakulásnak – megpróbálta megakadályozni a kapitalizmus térhódítását Szerbiában, megpróbálta megmenteni a széteső patriarchális szövetkezeteket a pusztulástól, a parasztokat pedig a szegénységtől – mégpedig egy olyan megoldásjavaslattal, amely számára megvalósíthatónak tetszett.

Habár a legújabb levéltári kutatások egyértelműen bizonyítják, hogy Svetozar Marković jól ismerte a marxista tudományt, a szerbiai körülményekre nem ezeket a tanokat alkalmazta, hanem az orosz szocialisták, elsősorban Csernisevszkij tanításához tartotta magát, s annak alap gondolatát az orosz földközösség transzformálódásáról – mint átmenetről a szocializmus, illetve a kommunizmus felé – úgy fogadta el, mint ami Szerbiára is érvényes, összetévesztve az orosz félféudális *földközösséget* a régi szerb családi szövetkezettel, „amely mint alapközössége a társadalmi berendezkedésnek Szerbiában rendkívüli módon összhangban van a társadalomtudomány haladó elveivel, amit ma Európában tanítanak.”⁷

Svetozar Marković ilyen elgondolás alapján kezdte el harcát a parasztság és a kistulajdonosi réteg proletarizálódása ellen, abban a meggyőződésben, hogy a patriarchális szövetkezetek révén, amelyekben kollektív termelés és elosztás érvényesül, a szerb társadalom fájdalommentesen átkerülhet a szocializmusba – a kapitalizmus „átugrásával” („a tőkés purgatórium elkerülésével”).

(Miután nemcsak teoretikus volt, hanem forradalmár is, aki minden ismeretét terjeszteni akarta, sőt ezen túlmenően, „a szocializmus elvei szerint” alkalmazni is) – Svetozar Marković nem állapodott meg az elméleti tételek kidolgozásánál, hanem megpróbálta azokat gyakorlatilag is igazolni, s nagy lendülettel fogott hozzá a kisipari, termelő- és fogyasztói szövetkezetek létrehozásához (hogy gyakorlatilag ismertesse meg a kisiparosokat és más termelőket „a társulás módjaival és hasznosságával”). Ezekről a szövetkezetektől sem a fáradságot, sem az időt nem sajnálta, s így a szövetkezetekben „nem csupán bizottsági tag és eladó volt, hanem a ’kötényt is felkötötte’ a munkában.”⁸

Mínthogy szervező munkája a városi gazdasági körökben nem járt eredménnyel, szocialista eszméinek fáradhatatlan terjesztésével a fiatalok, valamint a legveszélyeztetettebb és legtömegesebb réteg – a parasztság felé fordult. Az I. Internacionálé proletár szocializmusáról, amelynek helyességéről teljesen meg volt győződve, de amelyet nem alkalmazhatott a földművesekből és kistulajdonosokból álló szerb társadalomra, áttért a szocializmusnak arra a válfajára, amelyet Csernisevszkijnél talált meg.

Egyáltalán nem különös, hogy Svetozar Marković olyan szilárdan hitt saját tanainak helyességében, hiszen akkoriban még a merev gondolkodású konzervatív bürokrata Ilija Garašanin is így írt: „ha ez a válság még sokáig eltart, akkor nekünk itt Szerbiában nem lesz szükségünk a *kommün ajánlására, mert magától is behűződik közénk*, minden lárma nélkül”.⁹

A parasztkérdés megoldásának conceptusa azt a törekvést hordozta magában, hogy a patriarchális szövetkezetek bővítésével közvetlenül létre lehet hozni a szocialista társadalmi viszonyokat a falvakban. Mínthogy a nép, különösen a falvak lakossága szemben állt a bürokráciával (annak hatalmi visszaélései miatt), így Svetozar Marković is éles antibürokrata nézeteket hirdetett. A kérdésnek megvolt a maga gazdasági-szociális (az elsődleges felhalmozódás miatt) és politikai vetülete is (a bürokrácia uralma és a néptömegek jogfosztottsága folytán), s ezért Marković arra a megoldásra jutott, hogy a kapitalizmus, illetve a bürokrácia által megvalósított elsődleges felhalmozódás elkerülésével mindkét veszedelemtől meg lehet menekülni. (Tanítását tehát Szerbia társadalmi valósága határozta meg, s nézeteiben Marx erőteljes hatása mellett az orosz demokraták felfogásai gözedelmeskedtek.)

Svetozar Marković megoldásai így pontatlanok és hézagosak voltak ugyan, bírálata viszont az akkori szerb társadalomról megokolt és pontos, sokrétű és átfogó volt. Ez a sokoldalúság nem csupán kivételes műveltségéből fakadt, hanem azzal a törekvésével állt összefüggésben, hogy minden szempontból megváltoztassa a társadalmat. A bürokrácián kívül ennek a kritikának ki kellett terjednie a monarchiára is, amelynek a bürokrácia volt a fegyverhordozója, valamint a liberálisokra, a bürokratikus rendszer

hordozóira, akik a bürokráciát és a trónt összefűző 1869-es alkotmány alapján az uralkodóház árnyékába húzódtak. Szerbia előrehaladását szerinte a monarchia liberálisai és bürokratái gátolták a legnagyobb mértékben, s az ellenük irányuló bírálóat képezi legértékesebb részét, Svetozar Marković munkásságának és tanításának.

A bürokrácia és a liberálisok ellen folytatott harcában elkerülhetetlenül el kellett jutnia a monarchia kérdéséhez, amelyet elvileg mint szocialista demokratikus intézménynek tartott. Szerinte már a monarchia megalapításával, az 1830-as egyezményvel és az 1839-es török alkotmánnyal halálos sebet ejtettek a szerb forradalmon. Ezért a trón mögé bújt liberálisoknak elkeseredetten vetette oda: „Ezt a várfalat, amely mögött megbújtok, amíg a miniszterekkel paktáltok, és siettek a miniszteri szobákból és fotelekből, hogy „szabadsággal” szerencsétlensétek a szerb népet – íme, ezt a várfalat is le akarom rombolni”.¹⁰ (És mivel szerinte lehetőség van a kapitalizmus „átugrására” a termelés kollektivizálásával a patriarchális szövetkezetekben és a községi földeken, ami a legsúlyosabban érintette a bürokrácia érdekeit.) Svetozar Marković nem állapodott meg ezen a ponton. Miután felfedezte, hogy a nép elszegényedéséért a bürokráciát terheli a fő felelősség, mert szerepe kizsákmányoló, s miután szakított a liberálisokkal, akik az állami apparátusban betöltött magas pozíciójukért trónpártfogással, a bürokráciával kötött egyességgel és opportunizmussal fizettek, a népnek a községi önkormányzatot kínálja fel mentésül.

Önkormányzati programját akkor terjesztette elő, amikor 1866-ban meghozták a községekről szóló törvényt, amelyet a demokratikus közvélemény, de még inkább Svetozar Marković rendkívül élesen bírált.¹¹ Az önkormányzat eszméjéhez elvezető gondolati motívumokat abban kell keresnünk, hogy Svetozar Marković semmiként sem tudta a fennálló társadalmi és államrendet összeegyeztetni azzal az általa elképzelt társadalommal, amelyben a szocialista átalakuláson átment embernek a legnagyobb elégedettségben, boldogságban lehet része. Marković eszményi társadalmát (tehát) magasfokúan erkölcsös egyének alkotják, akik képesek közösséget alkotni az egyenrangúság, a szabadság, az öngazgatás elvei alapján – „olyan állam nélküli társadalom ez, amelyben nem lesz szükség külön apparátusra, hogy erőszakot gyakoroljon, sem az emberek közötti viszonyok kényszerű szabályozására”,¹²

Helyesen felhívja rá, hogy a tulajdonviszonyok és a javak elosztása volt az alaptényező, amelytől a történelem folyamán a társadalmi szervezet függött, így írt: „Ha megoldjuk, hogy kié mi a társadalomban, s hogy mivel kell az egyénnek és mivel a társadalomnak rendelkeznie, akkor megoldjuk a társadalom szervezetének kérdését is”.¹³ Marković ezért úgy vélekedett, hogy mindennemű tulajdon alapjává és forrásává az emberi munkát kell tenni. Ez azt mutatja, hogy megértette a társadalmi munka-

megosztás szerepét a kizsákmányolás folytatásában, egy olyan társadalomban, amely a termelőeszközök tulajdonosainak osztályára és egy ilyen eszközökkel nem rendelkező osztályra tagozódik. A munkaviszonyt szerinte mentesíteni kellene bérjellegétől, s akkor a termelés eredményei a társadalom minden tagját megilletnék. Ilyen feltételek csak úgy jöhetnének létre, ha a termelőeszközök társadalmi tulajdont képeznének. Magántulajdonba csak fogyasztásra szánt tárgyak kerülhetnének, melyeknek mennyisége a befektetett munka mennyiségétől függne: „mindenkinek a saját keresetét” – ez képezi Marković számára a magántulajdon határát.¹⁴

Mindez elméleti megoldását jelentette a maga elé tűzött feladatnak. Gyakorlatilag viszont úgy képzelte valóra váltani elméleti felfogásait, hogy megfelelő közösségeket – szövetkezeteket és ún. szociális községeket – hozna létre, amelyek a termelők olyan társulásait alkotnák, ahol a termelési eszközök társadalmi tulajdona alapján a társult termelők egymás közötti viszonyait a munka szerinti elosztás és a szolidaritás elvei szerint rendeznék, a társadalmi ügyeket pedig önkormányzatilag intéznék. Ilyen körülmények között ezek a közösségek az igaz emberi erkölcsiség iskoláivá válnának, amelyekben nemcsak a társadalmi munka és a tőke társulna hanem a szeretet is, a kölcsönös bizalom, hogy a szövetkezet minden tagja kötelességszerűen segítséget nyújt a másoknak.¹⁵

A társadalmi átalakulás szempontjából ez Svetozar Marković számára különösen fontos, mert ezzel összhangban a szövetkezetek idővel magukra vállalnák az összes nem osztályjellegű állami tevékenységeket. Az állam így fölöslegessé válna, és szövetkezetté vagy a szövetkezetek szövetségévé alakulna át, amelyben az emberek közös termelést folytatnak, nevelődnek és kölcsönösen segítik egymást.¹⁶ Így jutnának el végül az osztály nélküli társadalomba, ahol megvalósulna az emberi emancipáció.

Ami viszont az ún. szociális községeket illeti, ezek, akárcsak a szövetkezetek, szintén a termelők társulásai lennének, de egyben szociális-politikai közösségek is, amelyekben kielégíthetnék minden szükségletüket, tehát ezek képeznék a társadalom alapsejtjeit az osztály nélküli, állam nélküli társadalom létrehozásának folyamatában.¹⁷

Az ilyen társadalmi alakulatok csíráit Svetozar Marković a szláv-orosz és szerb községekben vélte felfedezni, amelyek különösen a török fennhatóság alóli felszabadulások idején, 1804 táján mint szövetkezetek alapját képezhették volna a társadalom kiépülésének. A központosított állambe rendezés meggátolta az ilyen irányú fejlődést, Svetozar Markovićot viszont épp ez vezérelte harcba az önkormányzatért, azzal az elképzeléssel, hogy a község váljon a társadalmi önkormányzat intézményévé.

Abból a tényből kiindulva tehát, hogy az emberek csak akkor lehetnek szabadok, ha megszűnik a kizsákmányolás céljait szolgáló bérmunka, s a társadalmi munkát úgy szervezik meg, mint a megfelelő társadalmi közös-

ségekben anyagi és nem anyagi értékeket létrehozó szabad termelők társult munkáját, Svetozar Marković a szabadon társított munkára építi föl egész világképét, amelyben a társadalmi ügyeket maguk az érdekelt termelők intézik, a hatalmat gyakoroló állami apparátus közvetítése nélkül.

Tételeinek nem kielégítő szabatossága és hézagossága ellenére is Marković eszméje az önkormányzatról kiemelkedő helyet érdemel meg szocialista elméletünk elvülhetetlen gondolattárában.

A parasztság el is fogadta eszméit, amelyek már 1874-ben elárasztották az iskolákat, ahonnan minden évben tömegével kerültek ki az újabb agitátorok. Már 1874-ben tevékeny néptrübünök jelentkeznek és a parasztképviselők erős csoportokat hoznak létre – élükön Adam Bogosavljević-tel és Dimitrije Katićtyal –, amelyek a nemzetgyűlésben gyakorlati parlamentáris harcba kezdenek Marković eszméinek valóra váltásáért.¹⁸

A bürokrácia, a monarchia és a szabadelvűség elleni belső harcot Svetozar Marković nemzetközi térre is kiterjesztette, kiéptítvén a maga rendkívül eredeti, s az akkori időkhöz képest nagyon merész elképzelését a nemzeti kérdés megoldására népeink viszonyában. A nemzeti kérdés megoldásának forradalmi koncepciójához következetes antibürokratikus harca, a monarchia és az uralkodóház bírálata, valamint Marx iratainak tanulmányozása útján jutott el. Egész „*Szerbia Keleten*” című könyvében, továbbá „*Nagy Szerbia*”, „*Szerb ámitások*”, „*A parlamentarizmus értelmetlensége az Osztrák-Magyar Monarchiában*”, „*Szlovén Ausztria és szerb egység*” című cikkeiben, valamint a „*Radenik*” a „*Javnost*” és az „*Oslobodenje*” vezércikkeinek egész sorában félreérthetetlenül azt hangsúlyozta, hogy a jugoszláv népek nemzeti kérdését csakis az egyenrangú népek föderációja alapján és az önkormányzat elvei szerint lehet megoldani.

A jugoszláv népek szociális és nemzeti felszabadításának e dialektikus összekapcsolása meggyőzően bizonyítja Marx hatását Markovićnak a nemzetről és nemzeti kérdéstről szóló tanításában. Ismeretes, hogy a keleti kérdés megoldásának vizsgálatában Marx többször is kiemelte, hogy épp a šumadijai népfelkelők 1804-es forradalmi vívmányai tették lehetővé a szerb nemzet magvának kialakulását, s váltották ki a feltartóztathatatlan nemzeti felszabadító mozgalmat. Marx hatása alatt Svetozar Marković vizsgálat alá vette a szociális tartalmú nemzeti felszabadító mozgalmat. Csak egy következetes, marxista felfogású, igazi forradalmár különböztethette meg és választhatta el egymástól az akkor már felbolygatott nemzeti szenvedélyekkel terhes időkben a nép nemzeti felszabadító törekvését az uralkodóház hódító terveitől. Marković koncepciója a nemzeti kérdés megoldásáról a Balkánon abban az időben a legkövetkezetesebb bírálatait jelentette annak a nem demokratikus államberendezésnek, amely Szerbiában alakult ki az 1815-ös forradalom után.

Mély tisztelettel adózva a szerb nép szabadságharcának és nemzeti for-

radalmának, mint kibékíthetetlen ellensége a nacionalizmusnak és sovinizmusnak Svetozar Marković elveti a „Nagy Szerbia” gondolatát, amely más népek Szerbiához való csatolását követelte volna meg. Egy ilyen ország „nem biztosíthatná a szerb nép érdekeinek érvényesítését, mint ahogyan egy Nagy Bulgária sem szolgálhatná a bolgár nép érdekeit”.¹⁹

Az „*Oslobođenje*” első számának vezércikkében rendkívül éles bírálat alá vette a szerb állam „hódító” törekvéseit a szomszédos balkáni államokkal szemben.²⁰ Szerbiának ez a politikája, Svetozar Marković megítélése szerint, állandó feszültséget idézett elő Szerbia, Crna Gora, Bulgária és Horvátország viszonyában.²¹

Szerbia jövőjét nem a „hódítások” jelentik, hangsúlyozta Svetozar Marković, hanem a szomszédos népekkel való együttműködés. Ezek a népek csak úgy csatlakozhatnak a szabadságharchoz, s csak úgy egyesülhetnek Szerbiával, emeli ki Svetozar Marković, ha Szerbiában gyökeres belső reformokhoz folyamodnak, olyan változásokhoz, amelyek szavatolják az egyenrangúságot és szabadságot az egyesült népeknek és országoknak. Csakis egy ilyen szabad Szerbia lehet vonzó a többi jugoszláv nép, a balkáni nemzetek számára, s csak ez vezethet el a balkáni országok önkéntes föderációjához.

Népeink és a balkáni nemzetek felszabadításának szükségességéről, egyesülésük jelentőségéről szólva Svetozar Marković egyértelműen három nemzetünket említi: a szerbeket, a horvátokat és a szlovénokat, amelyeknek, akárcsak a románoknak „útjuk és módjuk van arra, hogy gyarapítsák szellemi és anyagi erejüket, hogy művelődjenek, s hogy megszabaduljanak az idegen tőke gazdasági nyomása alól ami most fojtogatja őket, épp úgy (ha nem jobban), mint az idegen politikai hatalom. Ezt az utat mindannyian jól ismerik: egyesülniük kell testvéreikkel, akik az Osztrák-Magyar Monarchián kívül élnek.”²²

Mint a szerb kormány annexionista politikájának ellenzője, élesen kikel az Osztrák-Magyar Monarchia népeinek államjogi elméletei ellen is, kiemelve, hogy „a történelmi jog megnyirbálja a népek szabadságát.”²³ Ezért Svetozar Marković azon a véleményen van, hogy az összes szerbek egyesülése „a legforradalmibb eszme az egész Balkán-félszigeten, Isztambultól Bécsig”, de ugyanakkor arra is figyelmeztet, hogy ezt nem szabad azonosítani az országok Szerbiához való csatolásával, mert ennek igazi célja „az Osztrák-Magyar Monarchia és a Török Birodalom felszámolása, miáltal Szerbia és Crna Gora sem maradhat tovább önálló hercegség.”²⁴

Különös leleményességgel mutatott rá Bosznia és Hercegovina jelentőségére a jugoszláv népek, elsősorban is a szerbek és horvátok egymáshoz való közeledésében.²⁵

Abból a tényből kiindulva, hogy a Balkán-félsziget „a különböző népek mozaikja”, forradalmi programjában, amely végső eredményében az álla-

mok megsemmisítését irányozza elő, mert „egyedül azok akadályozzák a szabad emberek és egyenrangú dolgozók egyesülését”, Svetozar Marković szükségszerűen eljut a föderáció gondolatáig, „amely szövetségbe tömörítené a községeket, a megyéket, az államokat – vagy amik majd lesznek”.²⁶ Így teremti meg alapjait a helyénvaló és egyedüli megoldásnak, amely a balkáni népek felszabadulásához vezethet.

Jóllehet a szocialista eszmék fejlődésének ebben a korai szakaszában Svetozar Marković még nem adhatott teljes megoldást a nemzeti kérdésre és a föderációs berendezkedésre, a kor szellemében az egyetlen elfogadható megoldást kínálta fel a Balkán sorsának rendezésére: szabadságot és egyenrangúságot biztosítani minden népnek a balkáni közösségben. Számos cikkében is bizonyoságot tett arról, hogy helyesen értelmezte a jugoszláv és a balkáni népek szabadságharcát, amely már akkor is nagyhatású emelője volt általános társadalmi és politikai előrehaladásunknak. Ugyanilyen emelő lenne belülről az önkormányzat, kívülről pedig a föderáció. Ezért cikkeiben a *községről, a járásról, a bíróságokról, a népképviselőházzal, a pénzügyekről* elméleti feldolgozását adta az önkormányzat és a föderáció kérdéseinek, s ugyanakkor fordulatot vitt a legégetőbb kérdések tanulmányozásába nemcsak Szerbiában, hanem az egész Balkán-félszigeten.

Marković érdeklődése nem állapodott meg a felvetett tudományos és gyakorlati kérdések legfőbb vetületeinél. „*Szocializmus és társadalmi kérdés*” c. cikkében rendkívüli munkásmozgalmi jártasságról és helyzetismeretről tett tanúbizonyoságot, s teljes egészében a dialektikus-materialista módszerek mellett szállt síkra a tudományban és a filozófiában, a materializmust pedig külön is népszerűsíteni igyekezett a tudományban és az irodalomban, amit elsősorban „*Reális irányzat a tudományban és az életben*” c. tanulmánya bizonyít.

„*Képes-e a nő egyenrangú lenni az emberrel (s čovekom)*” c. írásában és más munkáiban a nők egyenrangúságának kérdéseivel is foglalkozott. A kérdést igazságszerető, tudományos, realiztikus módon közelítette meg, minden érzelgősség és sajnálkozás nélkül, abban a biztos meggyőződésben, hogy a nőknek joguk van az egyenrangúságra.²⁷

Éles vitairataival („*Éneklés és gondolkodás*”, „*Realizmus a költészetben*”) csapást mért a romantícizmusra az irodalomban és a közéletben, és materialista életszemléletével tartós befolyást gyakorolt az akkori haladó értelmiségre. A művészetben, a művelődési életben és a tudomány területén Svetozar Marković következetes harcot folytatott az akkori reakciós közéleti személyiségek misztifikáló maradisága ellen.

Az élet területeire irányítva a művészetet és az irodalmat, hogy onnan merítsék ihletüket, annak az igénynek a megteremtésével, hogy tartalmilag kapcsolatba kerüljenek a nép szükségleteivel, hogy őt tolmácsolják és

öt fejezzék ki, ezzel nagy általánosságban, részint sematikus is, de mindenesetre hatékonyan és idejekorán megszabta legtermékenyebb és legjelentékenyebb irodalmi irányunk, a realizmus alapjait.²⁸

Svetozar Marković nagyhatású eszméi Szerbia határain kívül is érződtek, különösen Vajdaságban, ahol 1872-ben, Újvidéken menedéket is talál, miután a belgrádi rendőrség egy nyomdai törvényszegés miatt üldözöbe vette.

Milyen gazdasági és társadalmi-politikai helyzetben találta Svetozar Marković ezt a soknemzetiségű, vegyes társadalmi összetételű területet?

Az egész helyzetet az 1867-es kiegyezés elleni harc jellemezte, minthogy ezzel az okmánnyal a magyar nagybirtokos uralkodó osztály, megegyezésre jutva az osztrák burzsoáziával és a magyar burzsoázia hatékony támogatása mellett, az államapparátus segédletével egyre kedvezőbb feltételeket teremtett magának gazdasági erősödésére és nagybirtokainak kiterjesztésére. Az alárendelt népek, a románok, a szerbek, a szlovákok, a ruszinok elnyomásával, és a németek népközösséggé való emelésével a magyar uralkodó osztály saját népének parasztságát, kistulajdonosi rétegét és munkásságát is kizsákmányolta, miközben az ipar térhódításával a munkásosztály létszáma egyre nagyobbra nőtt.

Akkoriban a többi nem magyar néppel: a szlovákokkal, a románokkal és a ruszonikkal együtt szembefordulva a pesti kormány magyarosító törekvéseivel, s a becskerekai programban *Magyarország minden népének egyenrangúsága mellett síkraszállva*, egyben kifejezve a magyar néppel való tartós és összehangolt együttműködés szükségességét is, Svetozar Miletić néppártja elsőként kezdte el a harcot a nemzeti kérdés helyes megoldásáért Magyarországon.²⁹

Egyidejűleg harcot folytatva a szerb társadalom hátrahúzó erőivel is, elsősorban a szerb hierarchiával, a nép életében Miletić néppártja játszotta a vezető szerepet, s különösen a szerb-román és a szlovák-szerb egyezmény megkötése után *élére került* a magyarországi nemzetiségek harcának. Svetozar Marković megérkezésekor ez a párt erejének és befolyásának teljében volt, hiszen felügyelete alatt tartotta a szerb iskolákat, és döntő szava volt az egyházban, a Maticában, az olvasótermekben, a Nemzeti Színházban, a sajtóban és a kiadói tevékenységben.

A néppárt-vezér Svetozar Miletić szabadelvűségének köszönhetőleg, abban a légkörben, amelyben Miletić köszöntőt ír a Párizsi Kommünhöz, Zmaj pedig megírja híres versét a kivégzett kommunárokról (Milostivoj Evropi), Svetozar Markovićot meleg fogadtatásban részesítik Újvidéken, s megnyílnak előtte a „Zastava”, a „Pančevac” és más haladó szellemű lapok hasábjai. Emellett arra is lehetőséget talál, hogy eszméit terjessze és gyakorlati munkát folytasson mint a szövetkezetek és a szocializmus élharcosa a *Szerb Kisiparosok Szövetkezetében* és a *Kézimunkázók Egyletében*,

de különösen az 1866-ban megalakult *Egyesült Szerb Ifjúság* elnevezésű szervezetben.

Ez utóbbiban a néppárt saját élgárdáját látta, s rohamcsapatává igyekezett avatni saját politikai és nemzeti céljainak megvalósításában. A nemzeti elnyomás feltételei közepette, amit a pesti kormány folytatott, a szabad- elvű ifjúság szerepe jórészt már eleve is ilyen volt. A Vajdaságban élő parasztság, a kisiparosok, a kereskedők elszegényedését látva, az áru- és pénzgazdálkodás nyomán kialakuló proletarizálódás tudatában az ifjúság nagy része rokonszenvvel kísérte a veszélyeztetett néprétegek sorsát, s „az igazság erejével, a tudomány segítségével” igyekezett megmenteni a néprétegeket a proletarizálódástól, folytonosan módot keresve a nép anyagi helyzetének javítására. Minthogy így tekintettek a társadalmi kérdésekre, egyúttal rendkívül fogékonyak bizonyultak Svetozar Marković forradalmi eszméi iránt, miután ő már 1868-ban igen szoros kapcsolatba került velük.

Már 1868-ban nyílt levelet intéz Petrográdból a fiatalokhoz,³⁰ benne a hírneves üzenettel: „Aki nem képes arra, hogy meggyőződésének minden atomjáért áldozatot hozzon, az nem nevezheti magát a nemzeti eszmék képviselőjének”.³¹ A nagybecskereki ifjúsági gyűlést is táviratban köszöntötte: „Akiket a szabadság és a boldogság buzdít munkára, azok nem félnek a börtöntől. Sikeres munkát!”³² Azon az őszön, 1868-ban írja meg érdekes irodalmi kiáltványát, Az éneklés és gondolkodás-t az ifjúsághoz: „Hogy a fiatalok megismerjék korunk tudományát és a reális életszemléletet”,³³ a „*Szerb ámitások*” c. cikksorozata pedig még nagyobb visszhangot kelt a fiatalok körében.

Ennek köszönhetőleg amikor visszatért az országba, tekintélyes számú fiatal költőt, egyetemistát, diákot, iparossegédet gyűjthetett maga köré, és az Egyesült Szerb Ifjúság szervezetében kialakíthatta saját szocialista csoportját. A haladó gondolat terjesztésében ennek a csoportnak olyan nagy volt a befolyása, hogy például a „*Matica*” 1870-es évfolyamának előfizetési felhívása már azt panaszolta fel, hogy nálunk eluralkodott az anyagiasság, s a „nyugati népek darabontjaivá lettünk.”³⁴ Ez a csoport az utolsó gyűlésen, Versecen már olyan tevékeny volt, hogy a sajtó szerint „a szocialisták képezték a többséget, a liberálisok pedig a kisebbséget.”³⁵

Mivel az ifjúsági mozgalom jobbadán csak a fiatal kereskedelmi burzsoázia törekvéseit fejezte ki Vajdaságban, s csupán az agresszív magyar és német tőke rohamával szemben fejtett ki ellenállást, Svetozar Marković arra törekedett, hogy ennek a nemzeti jogokért folytatott harcnak szociálisforradalmi jelleget adjon. Ez jórészt sikerült is neki, miután a pesti kormány heves gazdasági és politikai nyomásának ellenállva, az elnyomás és a kiszákmányolás ellen harcolva a fiatalok lassan magukévá tették a szocialista eszméket, nyílt lázadásként a széles néprétegek súlyos gazdasági és

politikai helyzete miatt. A török és a magyar kizsákmányolók és elnyomók elleni harcra buzdítva a tömegeket, Svetozar Marković következetesen sikraszállt azért, hogy ezt a harcot kizárólag Bécs és Pest uralkodó osztálya ellen kell folytatni, nem pedig a magyar nép, a bécsi és a pesti munkások ellen.

Ebben a harcban a munkásosztály vihette volna a döntő szót, mivel azonban Vajdaságban ez az osztály akkor még nem növekedett fel számottevő társadalmi erővé, Svetozar Marković az ifjúsághoz fordult, „amelyet fellelkesítettek az igaz elvek, a nemzetközi szövetség (az I. Internacionálé) elvei.” Arra ösztönözte a nemzeti haladásért küzdő fiatalokat, hogy győzzék le a korszakos akadályokat, „ugorják át a kapitalizmust”, és hozzák létre azonnal a szocialista társadalmi rendet.

Követelésére, hogy az ifjúság lásson hozzá a társadalom átalakításához, egyidejűleg a szocialista eszmék terjedésével, amelyek Marx I. Internacionáléjának központjából származtak, a fiatalok és a parasztság körében erőteljes forradalmi áramlat alakul ki, szembefordulva az uralkodóházzal, a liberálisokkal és a bürokráciával. Amikor 1869-ben megszületett az alkotmány, a forradalmi áramlatok hatása alatt a liberálisok többé már nem a bürokráciában látják ellenfelüket, hanem az elégedetlen néptömegekben és a fiatalokban, akiket „kommünösöknek”, „istentagadóknak”, „olajosoknak” neveznek.

A liberálisokat segítette a rezsimhű magyar sajtóban kialakult éles hajsza is.

Állandó kapcsolatai révén 1868 és 1871 között Marković hatása mindinkább növekszik a fiatalok körében, s 1872-ben éri el csúcspontját, amikor Újvidékre kerül mint menekült. Szocialista eszméi ekkor már tűzbe hozták az újvidéki középiskolai ifjúságot is, amelynek soraiban egyre inkább növekszik a forrongás. A gyűléseken őt hallgatják, benne látják a szocialista eszmék kiemelkedő élharcosát, köréje gyülekeznek, kirándulásokra is elkísérik, ahol mindig élénk vita folyik a szocializmusról. A „Vila” elnevezésű irodalmi egylet találkozóin materialista írók műveiből olvasnak fel részleteket. Így tehát Đoka Mijatovićon, Branko Mihajlovićon és a Ninković-nővéreken kívül a diákokat, a kisiparosokat és a munkásokat (pl. Sreten Anđelković nyomdászt) is fellelkesítik Svetozar Marković szocialista eszméi, és pedig nem csupán Újvidéken, hanem Versecen (Laza Nančićot, Jaša Tomićot, az Új Ifjúságot és más verseci szocialistákat) és Vajdaság más helyeiben is. A gyakorlati munka szükségességétől vezérelve Đoka Mijatovićyal együttesen a *Kézimunkászok egylete* és a *Szerb Kisiparosok Szövetkezete* egyesítésén fáradozik. Kísérletet tesznek a „Jednakost” c. szocialista lap megjelenítésére is, és Svetozar Marković Újvidéken adja ki „*Szerbia Keleten*” c. legnagyobb és legjobb művét, valamint több más írását.

A magyar honban tiltott szocialista eszmék terjedése aggodalmat kelt a pesti kormány és a szerb hierarchia köreiben, amelyek egyaránt a „kommünösöket”, az „olajosokat” hibáztatják az ifjúság félrevezetéséért, és számúzik Mita Cenićet, Vasa Pelagicót és Svetozar Markovićot. A legismertebb fiatalok (Đoka Mijatović és a Ninković-nővérek) Zürichbe menekülnek, s a Vladimir Jovanović által megvásárolt nyomdában szocialista köziratokat nyomnak és terjesztenek.

Egyoldalúság lenne részünkről, ha Marković érdemeiről szólva a szocialista eszmék terjesztése tekintetében Vajdaságban, nem emelnénk ki, hogy beszüremlettek ezek az eszmék Vajdaságba Pestről, Bécsből és Európa más országaiból is, ami csak még inkább megkönnyítette Marković munkáját a haladó gondolatok terjesztésében.

Noha a pesti hatóságok szigorúan tiltották mégcsak a „szocializmus”, „szocialisták”, „szocialista” fogalmának említését is, és mindenáron útját akarták állni a szocialista és más haladó demokratikus gondolatok terjedésének, a magyarországi munkásságot nem sikerült elszigetelniük a fejlett európai munkásmozgalmak hatásától. E hatás közvetítésében jelentős szerep hárult a „kommünista emisszáriusokra”, azokra a hazatérőkre, akik szocialista lapokat és más sajtótermékeket hoztak magukkal, kiváltképpen miután az 1867-es alkotmány lehetővé tette a legális munkásegyletek létrehozását, munkásújságok kiadását, gyűlések és más találkozók megtartását.

Amikor Pesten (1867-ben) megalakult a *Nyomdászok Önképző Társulata*, és létrejön az első osztályszervezet, az *Általános Munkásegylet* (ÁME) – egyszerre Vajdaságban is elszaporodnak a munkásszervezetek: a szakegyletek, a nyomdászok viaticuma Újvidéken (1867),³⁶ majd az ÁME fiókszervezete Fehértemplomon (1869)³⁷ és Versecen (1871)³⁸, ahol a Párizsi Kommün létrehozásának évében, akárcsak Szabadkán önképző egyesület is alakul.³⁹ Mindezek az egyesületek a pesti ÁME szervezetének vallották magukat.

Kezdetben minden ilyen egyesület önszegélyező jellegű volt, az állami segélyezést szorgalmazó mérsékelt lassalleánista eszmék hatása alatt működött. Eszmei síkon az I. Internacionálé ösztönző hatása alatt következett be változás, egyidejűleg a Párizsi Kommün létrejöttével. Ebben Farkas Károly fémmunkás játszotta a főszerepet, aki az I. Internacionálé magyarországi megbízottjaként 1870-ben létrehozta a *Tizenkettek Bizottságát* és megalapítja az *Általános Munkás Betegsegélyző és Rokkant Pénztárt*,⁴⁰ amelynek 1873-ban már Fehértemplomon, 1874-ben pedig Versecen és Pancsován is van fiókszervezete.

A gazdasági válság (amely 1873-ban tetőzik) még inkább kiélezi az osztályharcot, s tápot ad a marxista gondolat terjedő tüzeinek. Az I. Internacionálé munkássága és a Párizsi Kommün létrejötte (1871-ben) ugyancsak elősegíti, hogy a szocialista munkásmozgalom nálunk is a nemzetközi

munkásmozgalom célkitűzései szerint fejlődjön. Ennek egyik eredménye és közvetlen megnyilatkozása a Kommunisták Kiáltvány megjelenése Páncsován 1871-ben, s a szocialista kiadványok szaporodása Vajdaságban.⁴¹

Jóllehet mind a két mozgalomnak – annak is, amelyet Svetozar Marković terjesztett az ifjúság, a parasztság, a kisiparosok és kevésbé a munkásegyesületek körében, és annak is, amely a munkásosztályra épült, s Budapestről és a nyugati országokból került erre a vidékre – azonos céljai és osztályellenségei voltak, Svetozar Marković életében ezek a mozgalmak nem olvadtak össze a szocialista eszmék egységes folyamává Vajdaságban.

De ha nem is egyeztették akcióikat, már pusztán létezésükkel is kiegészítették egymást, kedvező légkört teremtettek a szocializmus erősödéséhez, s kölcsönösen hozzájárultak a szocialista eszmék térhódításához, a szocialista mozgalom izmosodásához Vajdaságban. Minden kétségen fölül áll, hogy egyidejű és párhuzamos tevékenységükkel kedvezően hatottak a szocialista munkásmozgalom csíráinak kibontakoztatásához Vajdaságban.

Ilyen szempontból nézve még nagyobbra nő Svetozar Marković munkásságának jelentősége a forradalmi szocialista eszmék elterjedésében, hiszen hozzájárulása a szocialista eszmék nemzetközi kincstárának gazdagításához rendkívül értékes volt. Markóczy egyénisége a szocialista gondolat térhódításáért vívott csatákban még sokoldalúbbá válik, olyan személyiséggé növekszik fel, akit a történelem nem enged a névtelenség homályába merülni, hanem a legkiemelkedőbb forradalmárokat, a szocialista gondolat előhírnökeinek sorába emel. A magyar munkásmozgalom elindítóival együttesen jelentős forradalmi munkásságot hagyott örökbe az eljövendő nemzedékeknek, amelyek benne ismerték meg előhírnökét és egyik megteremtőjét azoknak az eszméknek, amelyek csak mostanában juthattak el a megvalósulás útjára. Néhány fiatallal körülvéve, merészen vette fel a harcot a szervezett erővel: a monarchiával, a bürokráciával és a liberálisokkal, s „ezzel titáni terhet vett fel gyöngye vállára”.⁴² Az ébredő ifjúság, amely nem nézhette tétlenül a nemzeti érdekek semmibevevését, egyértelműen melléje szegődött, mert ő juttatta kifejezésre szabadságszeretetüket, az erkölcsileg és szellemileg fejlett emberek méltóságérzetét.

Munkásságát és szerepét értékelve, minden túlzás nélkül azt mondhatjuk, hogy Svetozar Marković elsősorban személyes példamutatásával szolgál rá kivételes megbecsülésünkre. Olyan elvhű közéleti dolgozó volt, aki a legfrissebb marxista tanokkal felvértezve, haladó programmal indult harcba, s aki a korabeli eseményekkel számot vetve, a szociális megoldások előterjesztésében a messiás jövőbe tekintett.

Rendíthetetlen hite és lendülete, eszményei és erkölcsi ereje a mai nemzedékeket is arra tanítja, hogy miképpen teremthetők meg a demokratikus eszmények, mit kell és érdemes átvenni a haladó gondolkodású, művelt

nemzetektől. A nők egyenrangúságáról vallott haladó nézeteivel arra figyelmeztette kortársait, hogy a szabadság nem korlátozható csupán egyik felére az emberiségnek, s hogy a nők szociális és politikai alárendeltsége olyan igazságtalanság, amelynek meg kell buknia. És ami a legfontosabb: minden tetteivel a nép javát szolgálta, azt akarta elérni, hogy a néptömegek szabadok és boldogok legyenek.

Habár a tudományos szocializmus nem tehetette magáévá tanításának bizonyos tételeit, legkevésbé pedig azokat az elképzeléseit, hogy a tőkés rendszer átugorható, tehát a szövetkezeti tulajdon patriarchális intézményéből egyenesen át lehet lépni a kommunizmusba, Svetozar Marković történelmi egyénisége így is kedvező hatást gyakorol a mai szellemi életre: a mai nemzedékeknek is lelkiert ad, utat mutat az osztályharcban. Svetozar Marković tanai, minden fogyatékosságuk ellenére is olyan hajtóérot képviselnek, amelyek nagymértékben előrelendítették a széles néptömegek eszmei fölemelkedését.

Ezért is tekintünk rá mindig, mint útmutatóra – megtestesítőjére a szocialista tudomány igazságába vetett hitnek, a becsületességnek, az ember és az emberi haladás iránti rendíthetetlen bizalomnak – mert egész lényével azt igazolja, hogy csak a harcban való elenyésztés adja meg azt az örök tüzet, amely áttüzesíthet minden elkövetkező nemzedéket.

Mély tisztelettel és csodálattal adózunk Svetozar Marković emlékének, akinek forradalmi munkássága, mint vér és csont a testbe, úgy épült be alapjaiba mindannak, amink van, s amire büszkék lehetünk.

Jegyzetek

1. Lásd „Pariska komuna”, Szöveggyűjtemény, 2. köt. Belgrád 1965, 238. old.
2. Lásd „Zastava”, 1869-es évf. 116—119. old.
3. V. Masleša: Svetozar Marković, Belgrád 1945. 14. old.
4. B. Milenković: Belgrád gazdaságtörténete, Belgrád 1932. 40. old.
5. Marx: A tőke, I. könyv, Belgrád 1933. 740. old.
6. Svetozar Marković: Političeskoe i ekonomičeskoe položenie rabočega klasa v Serbii. Narodnoe delo 1870-es évf. 2—3. szám.
7. Svetozar Marković: Szerbia Keleten, Összes Művei, VI. füzet, Belgrád 1892. 137. old.
8. Dr. Vlada Đorđević: Nyílt levél Svetozar Markovićhoz. A „Jedinstvo” 1872-es évf. 89. szám.
9. Ilija Garašanin levelei. II. kötet. Belgrád 1960. 310. old.
10. Svetozar Marković: Az „Ifjú Szerbia” kritikája. „Pančevac” 1870-es évf. 68—77. szám.
11. „R. Guzina, Sv. Marković és a helyi önkormányzat Szerbiában”. Tanulmány „A szocialista eszmék fejlődése 1919-ig Szerbiában” elnevezésű tudományos gyűlekezet számára. Belgrád 1970. 7. old.

12. Svetozar Marković összegyűjtött munkái, I. köt. Belgrád, 1960. 321. old.
13. Uo. I. köt. 337. old.
14. Uo. I. köt. 327. old.
15. Uo. III. köt. 60. old.
16. Uo. I. köt. 359. old.
17. Uo. IV. köt. 376–378. old.
18. J. Skerlić: Svetozar Marković élete, munkássága és eszméi. Belgrád, 1922. 225. old.
19. Svetozar Marković: Nagy Szerbia. Összegyűjtött munkái. Belgrád, 1960. 111. old.
20. Svetozar Marković: Narodno oslobođenje i birokrat, Socijalistička štampa u Srbiji do XX veka, I. köt. Bgd. 1951.
21. Uo. „Még egy szó a felszabadulásról”. 242. old.
22. Svetozar Marković: Szlovén Ausztria és szerb egység, Összegyűjtött munkái, II. köt. 364. old.
23. Svetozar Marković: A Horvát Néppárt, Uo. III. köt. 13. old.
24. Lásd a 20. számú jegyzetét, 263. old.
25. Lásd a 22. számú jegyzetét, 370–371. old.
26. Svetozar Marković: Szerbia Keleten. Összegyűjtött munkái, III. köt. 221. old.
27. Milan Bogdanović: Naša književnost, 1946-os évf. 9. szám, 7. old.
28. Uo.
29. B. Vranešević: A délszlávok harca a szabadságért, függetlenségért és egyesülésért. Újvidék 1961. 236–245. old.
30. „Srbija”. 1868-as évf. 27. és 28. szám.
31. Svetozar Marković Összes Művei. VIII. könyv. Belgrád 1893. 6–7. old.
32. „Srbija”. 1868-as évf. 83. szám.
33. J. Skerlić említett műve. 37. old.
34. „Matica” 1870-es évf. 21. szám. Előfizetési felhívás.
35. „Zatočenik”. 1871-es évf. 37. szám.
36. B. Vranešević: Az újvidéki nyomdászok utazási segélypénztára. - Az újvidéki munkások első szakmai szervezete. Társadalomtudományi szöveggyűjtemény. 1969-es évf. 52. füzet.
37. A budapest fő- és székvárosi m. kir. rendőrség működése 1894-ben. Budapest 1895. 106. old.
38. A magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai. 1. köt. Budapest 1951. 195. old.
39. Werschetter Gebirgsbote, 1871. IV. 2.
40. Országos Levéltár, Budapest 1869. III. köt. 6638. old.
41. Arany Trombita. Általános Munkás Újság. Arbeiter Zeitung. Testvériség – Bruderslichtkeit atc.
42. J. Skerlić már említett műve. 222. old.

Rezime

Socijalistička misao Svetozara Markovića i začeci socijalističkog pokreta u Vojvodini

Mesto i uloga Svetozara Markovića u istoriji idejnog razvitka naših naroda vrlo su visoki: on je izvršio veliki idejni uticaj na savremenike u društvenom i javnom životu, politici, kulturi, dao nov socijalistički ideal brojnim naraštajima.

Snažni idejni uticaj Svetozara Markovića osetio se i van granice Srbije a posebno u Vojvodini u kojoj je zbog štamparske krivice gonjen od beogradske policije našao 1872. godine azil u Novom Sadu. Zahvaljujući slobodoumlju vođe narodne stranke Svetozara Miletića, on nailazi u Novom Sadu na prijateljski prijem, otvorene stupce „Zastave” i „Pančevca” i ostale napredne štampe. Nalazi uz to mogućnosti i praktičnog rada u širenju svojih zadružnih i socijalističkih ideja u mnogonacionalnoj i društveno heterogenoj Vojvodini.

U stalnom porastu putem kontakata sa omladinom od 1868. do 1871. Markovićev uticaj na vojvodansku omladinu je na vrhuncu 1872. godine za vreme izbeglištva u Novom Sadu. Za njegove socijalističke ideje zagrejala se tada i novosadska srednjoškolska omladina.

Socijalizam u Vojvodinu prodirao je iz Pešte, Beča i drugih srednjoevropskih i zapadnih zemalja što je stvaralo povoljnije uslove za Markovićev rad u širenju socijalističke misli.

Summary

The socialist ideas of Svetozar Marković and the beginnings of the socialist movement in Vojvodina

The place and significance of Svetozar Marković in the growth of the national spirit is of a very far-reaching importance. His ideas strongly influenced his contemporaries, in public and social life, in cultural events as well as in politics. He provided many a young generations with new, socialist ideas.

The strong influence of his ideas was felt even behind the borders of Serbia, particularly in Vojvodina, where he came chased by the Belgrade police. They were after him because of a press affair. In 1872 he asked for and was guaranteed asylum in Novi Sad. Owing to the liberalism of the national party leader, he was warmly welcome, and could make a good use of the columns of „Zastava” and „Pančevac” and other progressively oriented papers. He could also work on spreading his ideas, concerning agricultural and other social reforms in the multinational and heterogeneous society of Vojvodina.

Having been in close touch with the youth of Vojvodina, from 1868 till 1871, his ever growing influence attained the highest point in 1872, during his exile in Novi Sad. His socialist ideas were accepted with enthusiasm by the youth attending secondary schools in Novi Sad, at the time.

The ideas of socialism were penetrating from Budapest, Vienna and other middle-european and western countries. This made it easier for S. Marković to work on spreading the ideas of socialism.

LUKÁCS GYÖRGY – A VÁLASZOLVA KÉRDEZŐ FILOZÓFUS

a. A KÉRDEZŐ ÉS A VÁLASZOLÓ FILOZÓFIÁRÓL

1. *Hova tartozik Lukács György?*

Két egymástól eltérő beállítottságú magyar filozófus egybehangzó megállapítása szerint Lukács György „válaszoló filozófus”. Ezt mondja Hanák Tibor, aki Nyugaton él, *A filozófus Lukács* című könyvében (Magyar Műhely. Párizs, 1972) és ezt mondja Hermann István, aki Budapesten dolgozik, legújabb Lukács-monográfiájában (Lukács György gondolatvilága. Tanulmány a XX. század emberi lehetőségeiről. Magvető, Budapest, 1974). A megállapításhoz talán maga Lukács adta meg az útmutatást még a *Regény elmélete* egyik megállapításával arról, hogy az ógörögök nem ismerték a kérdéseket, hanem csak a feleleteket. S ha – amint mondta – „minden kornak új görögök kellene” (akikben, akár Marx, az emberiség normális gyermekkorát vélte felfedezni, s neki valamiképpen mindig követendő példa maradtak), akkor valószínűnek tűnik, hogy ő is a régi görögök „normális”, felelő nyomdokain kívánt haladni.

Valóban egy filozófus értékelésénél igen fontos tudni, hogy mire és hogyan válaszol, hisz tulajdonképpen igazuk volt a régi görögöknek; az ember mindig válaszol. Csak válaszolni – válaszolni az élet nagy problémáira – alapjában véve kétféleképpen lehet. Sok filozófus *kérdésként válaszol*. Ennek az eljárásnak talán egyik legjobb példáját a híres egzisztencialista filozófus, Martin Heidegger adja; a kérdésekkel nyitva tartandó filozófia egyik apostola. Lukács György vele szemben úgy véli, hogy a „lehetőségek felé való nyitottság” akkor is lehetséges, ha válaszolva kérdezzünk. Még 1967-ben kijelentette, hogy – az ember válaszoló lény –. Azokra az alternatívákra reagál – kérdésekre elvonatkoztatott módon –, melyeket a való-

ság tár elébe, és ezekre keres és talál válaszokat. (Beszélgetések Lukács Györggyel. Hamburg, 1967, 106. oldal németül. Az idézett munkára egyaránt hivatkozik Hanák Tibor és Hermann István is.) De nem zárja-e le a válaszoló filozófia az emberi lehetőségek nyitott kapuját? Vajon nem szükséges-e visszakérdezni az életet, amely kérdéseket talál elénk s feleleteket vár el tőlünk? Vajon a válaszoló filozófia nem hasonlít-e a sokszor vitatott és elmarasztalt klasszikus iskolai oktatásra, amelyben mindig az kérdez, aki már tud valamit (a tanító), és annak kell felelnie, aki még nem tud (a diáknak)? Vajon nem kellene-e megkérdezni és kikérdezni egyszer a kérdezőt, ahogy ezt Heidegger javasolja? Igaz ugyan, hogy minden felelet egyszersmind új kérdést is jelent, de ily módon kérdéseink eleve megszabottak. Csak arra felelhetünk, amit valaki már kérdez tőlünk, s feleletünkkel életrekeltett új kérdéseink a már eleve megszabott mederben mozognak csupán. Nem hiába figyelmeztet bennünket Martin Heidegger, hogy az eddigi, a válaszolva kérdező filozófia csupán „lételfejtés”. Az emberek saját értékeiket hiposztazálják, ezek kérdéseire felelnek, és kérdeznek a már megadott feleletek alapján, hogy végül a bűvkör bezáruljon; ne az igazi léthez, hanem csupán a hiposztazált értékekhez jussanak vissza. Így az emberek arról akarnak adni valamit, ami a humánusabb élet követelménye, ami kell („Sollen”), de válaszolva kérdező filozófiájuk végül is nem más, mint annak jóváhagyása, megállapítása, szentesítése, ami adott, ami van, amit létnek (Sein) képzelnek, de ami csupán a létező (Seiend). A válaszolva kérdező bölcsélet tehát csupán az adott, a fennálló rend apológiája, védelmezése. Ekkor pedig a nyílt lehetőségeknek befellegzett, s vele a filozófiának mint lényegéből eredendően a humánus lehetőségek alkotó keresésének is. Hanák Tibor könyve Lukácsról ítélkezve hasonló hangvételű. Túl szigorú Lukáccsal szemben, elitélően szigorú; apologétának tekinti. (Egyébként a könyvet röviden, de tartalmasan Dési Ábel ismertette a „7 Nap” hasábjain.) Ám az állandó kérdésekkel válaszoló – ahogy Heidegger mondaná – „nyitvatartott” filozófia, amely nem a „van”, hanem a „kell” jegyében él, megoldásaival könnyen az utópia világítótorony és útmutató sarkcsillag nélküli végtelen tengerére tévedhet. Gondolatainak vakító fényében fürdetve önmagát könnyen saját ragyogásától vakulhat el. Heidegger ennek is jó példája. Így a bűvkörbök nem jutunk ki; ismét a hiposztazált értékek útvesztőjében tévelyeghetünk, s tévelygésünk dacos nemet-mondása annak ami van, tulajdonképpen annak igazolásává erőtlenedik, Hermann István arra törekszik, hogy Lukács Györgyöt az ilyen filozófia, a kell filozófiájának legnagyobb ellenségeként mutassa be. Lukács *Ontológia* című könyvéről írva (amelyre „...lassan úgy várunk, mint Godot-ra; ezeket a sorokat 1975 februárjának első napjaiban írom, a könyvet már 1974-re ígérte a budapesti kiadó, de még mindig se híre, se hamva...”, azt állítja, hogy a munkát Lukács a Frankfurti Filozófiai Iskola

(Horkheimer, Adorno, Marcuse stb.) ellen, mint a neomarxista antropológiai revizionizmus fő, az utopisztikus „kell” jegyében fogant gondolatvára ellen írta. (Ugyanekkor Bogdan Sesić például Lukácsot a „neomarxista filozófia fő kútforrásaként” mutatja be, s azt is mondja, hogy többek között az ő hatása érezhető a jugoszláv „antropológista neomarxizmus filozófusainak” munkáján is. *A marxizmus filozófiájának fejlődése és korszerű problémái*. Belgrád, 1974, 140. illetve 149. oldal, szerbhorvátul.) Hermann István tehát megegyezik Hanákkal, csak mások az indítékai. Ő is túl szigorú Lukácssal szemben, de nem elítélően, hanem „szalonképes” módon. (Nem hiába adta Eörsi István a Hermann-könyvről írt ismertetőjének „A kellemes Lukács” címet az Élet és Irodalom lapjain, Budapesten, még 1974. szeptember 14-én, 110.)

Hova tarozik tehát Lukács György?

2. A „harmadik lehetőség” filozófusa

Hermann István megállapítását – hogy Lukács György egész életműve nem más, mint a humánus lehetőségek kutatása a „van” és a „kell” viszonyának (a „Sein – Sollen” problémájának) tematizálásával, hogy az egész életmű a „tertium datur” bizonyítéka – teljes egészében elfogadhatjuk. Csupán úgy véljük, hogy a Hermann által „harmadik és egyedüli humánus lehetőségnek” nevezett megoldás csupán az „adott” egyik itt és most fennálló változatára vonatkozik, másrészt pedig, hogy Lukács nem erre a „harmadik lehetőségre” gondolt. (Hermann könyvének rövid ismertetőjét lásd „Üzenet”, Szabadka, 1974. 12. sz.)

Lukács „harmadik lehetősége” tulajdonképpen olyan válaszolva kérdező filozófia, amelynél a válaszok – tehát egyúttal kérdések is – az egész praxisal történnek. Az emberi történelem dialektikája, a praxis egésze adja neki azt a csendes optimizmust, mellyel a „van” avagy a „kell” elkülönített bűvkörében mozgó emberi gondolatot és tevékenységet kivezeti; kitörésének lehetőségét bizonyítja. Egyik – az utóbbi időben sokat vitatott – tanítványa, Heller Ágnes gyönyörűen írja le Lukács filozófiájának lényegét a *Filozófus morális küldetése* című értekezésében megjelent az *Érték és történelem* c. kötetben, Budapest, 1969). A filozófus nem játszhatja sem a „filozófuskirály” szerepét (amelynek Platontól Sztálinig terjedő megvalósítási kísérletei mindig tragikusak voltak), de Zweig Erasmus-portréjával példázva rámutat, hogy nem „csücsülhet a világon kívül sem”, ahonnan arisztokratikus hozzáférhetetlenséggel osztogatja „bölc” tanácsait. A filozófus harmonikusan egyesítve magában a „vita activa” és a „vita contemplativa” elemeit, az objektív és szubjektív tényezők konkrét egymásbajátzásától függően mindig az emberiség lelkiismeretének képviselője; szabad

és szabadságban felelősségteljes; a haladás, a humánus elkötelezettség (s lukácsi értelmezésben a humánus és a szocializmus fogalmi egybevetés). Ez a kis írás nem kíván egyebet, csupán azt, hogy Lukács munkásságának körvonalazásával, a bemutatás egészével járjon hozzá az olvasó állásfoglalásának kialakításához. Ezért nem tesz deklaratív kijelentéseket a továbbiak során, hisz a maga egészével kíván deklaratív lenni.

Természetesen tudatában vagyunk annak, hogy minden körvonalazás minden elnagyolás – ami többek között a folyóirat terjedelméből eredő követelményeknek is betudható, de ugyanakkor az „aki sokat markol, az keveset fog”-elvé objektív veszélyének is, amire egyszerűen rákényszerül az ember, ha Lukács hatalmas életművének egészéről akar valamit – elkerülhetetlen felületességhez is vezet. Hisszük azonban, hogy az elemzések hiánya és a bemutatás felületessége ellenére a mondanivaló egésze mégsem nélkülözi az indokoltság elengedhetetlen minimumát. Ezért tehát bírálható marad, s nem kerül azoknak az írásoknak sorsára, melyeket még bírálni sem érdemes, annyira felületesek.

b A HUMÁNUS KERESÉSE

1. *Hogyan beszélni Lukácsról?*

Rendkívül vonzónak tűnik Martin Heidegger eljárása, aki csak így foglalta össze Arisztotelész életrajzát „Született, dolgozott és meghalt.” Azután pedig az arisztotelészi életműből merített problémák fejtegetésével többet mondott el a nagy filozófusról, mint kötetnyi ismertetések. Sajnos ezt az utat nem választhatjuk sem szellemi erőink minősége, sem pedig más objektív követelmények miatt. Végig kell mégis lépegetnünk Lukács életútján, habár hétmérföldes csizmákkal is, habár oly módon, mint ahogy a tovarobogó gyorsvonatból tekintünk ki a tájra, s ezért csak egyoldalúan tökéletlenül ismerhetjük meg azt.

Másodszor, nem oszthatjuk Lukácsot egy fiatal és egy öreg Lukácsra. Nem idézhetünk annak megvitatásánál, hogy melyik Lukács volt „értékesebb”; hogy csak a *Történelem és osztálytudatig* volt értékes, ahogy Theodor W. Adorno mondja, vagy éppen a fiatal Lukács nem volt eredeti ahogy George Lichtheim gondolja, vagy hogy az „igazi” Lukács akkor kezdődik, amikor „ifjúkori tévelygéseiert” megszagatta köntösét és (több ízben is) hamut hintett kopaszodó fejére. (Erről egyébként Hanák Tibor érdekesítően és röviden ír.) Inkább igazat adunk Hermann Istvánnak, hogy Lukács életútján nem volt soha csupán egy, egyetlen egy nagy vízválasztó, törés,

ceruza és pálfordulás. Igaza van: az egész fejlődés ellentmondásosnak mutatkozik, olyannak, mint maga az emberi élet, mint a történelmi praxis egésze. Kacsaringói, látszólagos visszaesései és nekifutásai a szubjektív és objektív hatások bonyolult szövevényében törtek utat, de ez az út az értől az óceánig vezet. Alapjellegzetességét mégis meghatározzák a korai élmények; ezért örülődik Bloch messianizmusának és Marx Weber tiszta tudományosságának malomkövei között, olyan szellemi klimából fakasztva önmagát, amelyben a kor – Hanák nyomdokain járva mondjuk –, a tragikusan és korán elhunyt Emil Lask szavaival – „több Hegelt”, több igazi valóságot követelt a futó benyomások felszínén kavargó színes kaleidoszkopéletének zűrzavaros „ott- és akkorjában”, a század elején, amikor sokan nem tudtak még válaszolni Ady sebettépő kérdésére: „Mért fáj neked az égő élet, nincs benne részed soha /Ne félj, grófnak lesz azért/ leánya, pénze, bora.”

Ez a klíma szülte a *Lélek és formák* lázadását, s ugyanaz a szellem szólal meg higgadtsággal az *ontológia* számunkra eddig hozzáférhetővé vált sorai-ban.

2. *A messianizmus megdicsőülése*

A fiatal Lukács egyszer azt írta Kierkegaardról, a tragikus sorsú dán egzisztencialista filozófusról, hogy az a tragédiája, hogy élni akarta azt, amit élni nem lehet. Ezt akarta és tette ő is egész haláláig, csupán azzal a különbséggel, hogy tagadta a mondás örökérvényűségét. Számára az „amit élni nem lehet” nem más, mint egy olyan történelmi pillanat, amely meglétének formáival akadályozza, de meglétének tartalmával magában hordja azt, amit „élni kell, de nem a meglévő viszonyai között”. Ezért Lukács beállítottága egyáltalán nem tragikus, de nem tragikus az a harc sem, amelyet az „amit most élni nem lehet, de holnap kell és lehet” érdekében folytatott. Nem tragikus még akkor sem, ha személyes bántalmi tragikusnak is tűnnek számunkra. „A filozófus sohasem eshet kétségbe” – mondta rágondolva, de vezéreszmének is értelmezve Heller Ágnes. Nos, Lukács sohasem esett kétségbe. Képes volt felülvizsgálni álláspontjait; önbírálatra akkor volt igazi, valódi, amikor *tovább tudta vinni* alapgondolatát. Önbírálatának (pedig formailag sok volt) eredménye nem a kényszerítő helyzet formálta szavakban, nem művének egészében mutatkozik meg.

A fiatal Lukács szenvedélyes harca az élet felszínén megmutatkozó káosz ellen a „szabadság szülte rend” (József Attila) akarásával nem jelentette már kezdetben sem az élet beskatulyázását, a külső formák kényszerítő erejének istenítését. A *Lélek és a formák* „impresszionista” káoszról mon-dott impresszionista kritikája (a forrásokra való hivatkozástól eltekintünk;

Hanák is, Hermann is, egyéb Lukács-ismerők is foglalkoznak ezzel, s ilyen értelemben értékelik) nem halott rendet, hanem a dinamikus, a burjánzó élet értelmességének harmonikus összhang rendjét, változóságában fejlődő állandóságát kívánja. Az egyén szabadságának és a kanti kötelesség-etikának összebékítési kísérlete egyetemes-összefolyó sodrásban vizsgálja az esztétikai, szociológiai történelemfilozófia problémákat. A korai franciskánista attitűd lehetővé teszi a blochi, simmeli és weberi hatások egybekovácsolását, de egyúttal olyan szenvedély tüzét szítja Lukácsban, amely előbb-utóbb a franciskánista hozzáállás kereteit, béklyóit is elégeti. Az ifjú Lukács franciskánizmus olyan megújulást követel, amely a rendszeren, a fennállón belül menne végbe. S amikor az esztétikum síkján egyszerre elér a látóhatár széléig és ott döbenten felfedezi, hogy a látóhatár valójában az adott rend üvegbúrája, melyen az áll, hogy nincs tovább, akkor a „nem élhető élni akarása” nem válik tragikussá. A blochi messianizmus szenvedélye „új görögöket” keres, az antik kultúra ideális totalitásának példaképe a megváltozott világban a szellem erejével, „Apollo Triumphans” gyanánt hirdeti a jövő jegyében fakadó életet. Emlékezni nem „visszafelé”, hanem „előre” kell. A történelem az ő számára a lehető jövő példatára és energetikai elve. A Korszerűtlen elmékedésekben Friedrich Nietzsche kiemeli, hogy a történelmet csak az erős emberek tudják elviselni. Az, aki minduntalan a történelmet kérdezi meg: „Mit és hogyan csinálják valamit itt?”, annak emlékezése – lukácsi értelemben – csupán a „memento mori”. Lukácsot a történelmi ideális totalitás keresése viszi a szocializmushoz mint etikai lehetőséghez. Az esztétikumot csak az etikum terén lehet meghaladni, s így élni azt, amit az előbbi korlátai nem engednek. Az esztétikai káosz „impreszionizmusát” az esszé formája nem tudja harmóniába fordítani, mert maga is a káosz formaeleme. A harmonikus és dinamikus totalitás öntörvényei így helyeződnek az etikumba és terjednek ki szociológiai-filozófiai méretekben is. És ez az etikai indíték vezet el – nolens-volens – a szocializmushoz mint lehetőséghez. Lukács szocialista ihletettsége azonban apokaliptikus színezetű. A laski „több Hegelt” emelkedett elmerültsége egy szupraindividuális valóságban (ismét Hanák Tibor nyomdokait követjük) most Ady Endre lázas szenvedélyének hangját követeli. Lukács a szocializmusnak „szívet akar”, messianista hitet, mely az életet emlékezteti bennünk.

Így lesz igaza Feleky Bélának (ahogy Hermann István is idézi): Lukács „mindenki számára kellemetlen jelenséggé” válik. Nekifutásai korszerűtlennek teszik. Az 1918–1919-es forradalmi lángolás az ő számára a kulturális forradalom, a megtisztulás ígérete. A gyakorlati forradalmi tevékenység neki nem jelent ellentétet az elméletben kialakított tételeivel. Ez csupán az igazolás és továbbfejlesztés új területe. A „több szívet” meg az „ész rendjét” követelése „túlbalossá” teszik; „partizán-elmélete” gyanússá vál-

tozthatja. Megszületik a *Történelem és osztálytudat*, a mindenki számára kellemtelen könyv; akár a „balosok”, akár a „jobbosok”, akár az „ortodox marxisták”, akár a „neomarxisták” számára.

A központivá tett *totalitás-fogalom* ebben a könyvben magában hordja a többféle értelmezés lehetőségét. Sok időnek kellett eltelnie, a hatvan-hetvenes évekhez kellett Lukácsnak elérkeznie, hogy a totalitás-fogalomban rejlő messianizmus jobboldali vagy baloldali értelmezését – amelyet követői így vagy úgy, de mindig előtérbe helyeztek – meghaladja, megőrizve-megszüntetve fejlessze tovább.

Lukácsot – lehet, hogy paradoxális módon – a „szív logikája”, az etikai megfontolások vitték a racionalizmushoz, s a racionalizmus vitte a marxizmushoz. Így rá is illik az a hegeli megállapítás, hogy szenvedélyek nélkül a világtörténelemben semmi nagy sem történt. De éppen a *Történelem és osztálytudat* jelentette azt a kísérletet, hogy a hegeli alap gondolatot, a racionalista dialektikát magán Hegelen is túlvigye, hogy ne álljon meg a *Jogfilozófia* híres kitételésénél: „Ami valóságos, az ésszerű”. Nála a gondolat így fogalmazódik meg: „Ami ésszerű, annak lennie kell”. A harmonikus totalitás fogalma így nyeri el nála a racionális posztulátum szerepét, azét a tudatét, amelyben a valóság alkotó hajtóerőműként szerepel. Az osztálytudat olyan zárt eszmei totalitássá válik, hogy – szinte misztikusan dialektikus – hajtóerővé, amely magánvalóságában mindig szükségszerűen transzcendens marad, mindig szembehelyezkedik önmaga másletével. Ha ugyanis bármilyen módon objektíválódik, úgy egyszersmind az a tárgyiasulás-objektiváció eldologiasodást, elidegenülést is jelent; a „van” partikularitásába merevedik. A tárgyiasulás és elidegenülés azonosítása a világot a „Sein”-„Sollen” (létező és legyen) polarizált ellentmondására bontja. Ez az attitűd pedig ebben az időben egy a még kialakulatlan egzisztencializmus előtti egzisztencialista vonást kölcsönöz a lukácsi gondolatmenetnek. Másszóval a totalitás fogalmából ily módon kilugozódik, kimarad a *mérték*, ami pedig a totalitás-harmóniának lényeges eleme. A ketté bomlott világ összefogó kapcsa, a partikuláriság halmaza és az általánosság univerzuma közt elveszik a különőség mértékadó kategóriája, amely lehetővé tenné az egyedi egyetemlegesülését. A világról mondott ítéletben a szubjektum abszolúte „rossznak”, a predikátum pedig abszolúte „jónak” minősül; ily módon a szubjektumot és predikátumot összekötő kopula nem hordja magában a szubjektum predikátummá való átváltoztatásának lehetőségét; csak az állandó transzcendencia követelése marad meg. Lényegében a *Történelem és osztálytudatban* a lét határozza meg a tudatot, de oly módon, hogy ez a tudat az abszolút, az állandó tagadás lesz. Sőt továbbmenve, a lét és a tudat fogalmai azonosulnak, mert a lét úgy értelmeződik, mint a szellemi totalitás, az osztálytudat, melynek az anyagi létező csupán tárgyiasult-elidegenült-dologiasult máslete. Ebben a szellemi kli-

mában érthetővé válik a húszas évek „partizán-elmélete”, amely szerint a spontán forradalmi harc eredményeként a hatalomátvétel után megszűnik minden párt létjogosultsága is (a párté mint a dologiségben merevedett, partikularizálódott, totalitását elvesztett tárgyasult tudaté).

Ha ezt a felfogást ultrabaloldalnak nevezzük (az elnevezés relatív), nevezhetnénk ultrajobboldalnak is; minden attól függ, hogy milyen korban mondjuk; s a mai helyzetben célszerűbbnek tartjuk az ultrabaloldali kifejezést), akkor azt is hozzá kell tennünk, hogy Lukács messianizmusa abban nyilvánul meg, miszerint szenvedélyesen hisz az osztálytudat végső, a világ romlottságából kimenekítő, megváltó erejében. Olyan erőnek hiszi, amely etikai tisztulással hozza létre az életforma forradalmát, az új életmódot: a szocializmust. Végeredményben tehát továbbra is hegeli modellen belül maradtunk. A hegeli világszellem szerepét az osztálytudat kapja, amely mindig létezett, de nem mindig ésszerű formában (Marx), s amelynek dialektikája, önfejlődése az elidegenülésen keresztül önmegvalósulásához vezet; a megváltó végcélhoz.

Kétségtelen, hogy ebben a gondolatmenetben ott él a szabadság filozófiája, a bürokratikus dogmatizmus elleni lázadás, a partikularitás elleni lázadás, a „minden létező kritikájának” lehumánusabb magva. A korai marxi alkotások még ismeretlenek voltak a Lukács-könyv robbantólag hatott, a szocialista gondolat humánussal telítődött, szívet és vért kapott. Az *Osztálytudat* választ adott arra a kérdésre hogyan lehetnek szabadok az emberek, ha absolute rabságban élnek. A szabadság feltétele a szabadság; Lukács osztálytudata a szabadságot jelenti, amely a felszíni formák irracionális, de magát racionálisnak kiadó kavargása mögött lényegként húzódik meg és megvalósulásra tör. A szubjektum-objektum történelmi szétválasztottsága mögött a szubjektum-objektum ontológiai azonossága tételeződik, melyet a dialektika – a történelem dialektikája – a tudat, az ész erejével hoz felszínre. A marxista gondolat determinizmusba merevedettsége megszűnik; a „bázis-felépítmény” egyoldalú, kozmológiailag determinált viszonya cáfolódik meg. Így nyer méltó szerepet az alkotó ember Lukács filozófiájában. Rousseau és Kant megbékélnek.

3. *A messianizmus zsákutcája*

A messianisztikus gondolat dagadó vitorlájú hajója, melyet a távoli célra szegezett szemű kormányos irányít, azonban előbb vagy utóbb hajótörést szenved a totalitarizmus szirtjein. Nem lehet élni azt, amit élni nem lehet. S nem lehet élni mindazt, amit „sub specie aeternitatis” tételezünk. A forradalmi szubjektum áthelyezése az osztálytudatba olyan absztrakció, melynek kézzelfogható, megjelenített változata a fogalom természetéből eredő-

en az eszme másléte, elidegenültsége, dologiasultsága. A lukácsi osztálytudat ilyen „realizálódása” kétféle úton vezet a totalitarizmus szirtjeihez. Az egyik utat a „kell” abszolút, negatív, utópikus totalitása jelenti. Ennek talán legkézzelfoghatóbb példája Jean Paul Sartre „állandó egzisztenciális angazsálódása”, a „lehetőségeink felé való rohanás, permanen transzcendenció” lenne. A forradalmi szubjektum viszont ily módon annyira pluralizálódik, annyira áttevődik az egyes, az egyedi emberekre, azok létezmódjába, hogy az így felaprózott totalitás megszűnik totalitásnak lenni. Ekkor pedig más választásnak csupán a kanti dualizmusra való visszacsúszás ígérkezik, illetve az irracionális totalitás tételezése marad meg egy lehető mentsvár gyanánt.

A másik utat a „van” abszolút, „pozitív”, apologetikus totalitása jelenti. Az osztálytudat hordozójából így lesz egy egyedüli és csalhatatlan absztrakt „Párt”, amelyben elveszik az ember, kivéve a személyi kultusz emberfeletti emberidolját.

Nos, Lukács megérte, hogy mindkét oldalról megtámadják; hogy mindenkinek „kellemetlen jelenség” legyen, de ugyanakkor mindenki megkísérelje, hogy segítségével saját malmára hajtja a vizet. Úgy tűnik tehát, hogy a világ ismét fehér-feketére bomlott; akár elérhetetlen szivárványnak minősítettük a megváltó „véget”, akár már meglevőnek, csupán funkcionális módosításokra szorulónak, csupán kvantifikálhatóságában változónak kiáltottuk ki. Mindenesetre, úgy tűnt, hogy Marx mögé, Hegel szintjére utaltuk a filozófiát.

4. *A messianizmus visszavétele*

A messianizmus visszavétele Lukácsnak hosszú ideig érlelődött, de teljes-tökéletesen még eddig sohasem mondhatta ki. Ennek okai objektívek voltak, s ezek az objektív okok idézték elő a hosszú, szubjektívnek minősíthető vajúdás időszakát.

Hermann István megállapításával vitázva – aki szerint Lukács számára a *Történelem és osztálytudat* után az esztétikum területe vált a lehetőségkeresés békés azilumává, a „Sein-Sollen” probléma egyedüli marxista megoldásának területévé – Eörsi István azt állítja, hogy Lukács erre a lépésre nem tudatosan, hanem a körülmények által kényszerítve vállalkozott. Mindenesetre elgondolkoztató Eörsinek az a rövid megállapítása, hogy Lukács, aki mindig döntő fontosságot tulajdonított a gazdasági szféra elemzésének, a Hermann által „morálisan jó időszaknak” nevezett korban meg sem kísérelte a kapitalista, illetve a szocialista „itt és most” gazdasági analízisét, hanem a megoldást, a gazdasági ütközések történelmi ellentéteinek feloldását az esztétikum szférájában végzett és a különösség kategóriájára

összpontosító kutatásokkal „akarta” megtalálni. Nos, akárhogy is történt, Lukács képes volt arra, hogy a totalitásfogalom olyan átértékeléséhez jusson el, amely megtartotta mindazt, ami a *Történelem és osztálytudatban* az alkotó emberi humánium szellemét jelentette, méghozzá igen nagy vargabetűk leírása által.

A marxi gondolat történelmi folyamatosságának kimutatása a Hegel-könyvben az ifjú Hegel oly módon következett be, hogy az ógörög ihletésű totalitásfogalom helyébe a hegeli totalitásfogalom erőteljes kiemelése kerül, de az alkotó negáció gazdasági alapozásának jegyében.

A régi laski óhaj, az akarat és a létezés szintézisének óhaja itt ismét uralkodó tendenciává lesz, de materialista ihletéssel. A hegeli filozófia köntöséből – burkából Lukács kihámozza a gazdasági magot, lehet, hogy valóban extrapolálva (ennek elemzésébe nem bocsátkozhatunk), ám mindenesetre annak a marxi követelménynek a szellemében, hogy a teológia problémáját világi problémaként értelmezzük. A tudat fogalma – a hegeli példán keresztül – így nyer Lukácsnál materialista alapozást, s ezzel indirekt módon megtisztulást a messianisztikus vonásoktól. A Hegel-könyvben a „szellem munkája” a „munka szellemének” bizonyul. Ezzel pedig – ismét indirekt, burkolt módon – a könyv mondanivalójának egésze a sztalinizmus totalitarizmusa, rejtett eszkatologizmusa ellen irányul (ahogy azt Iring Fetscher is állítja). S ha az itt vázolt beállítás szellemében akarunk következtetéseket maradni, akkor a „felülről”, a „munka szellemét a szellem munkája gyanánt értelmező” kiindulás következő lépcsőfokának *Az ész trónfosztását* nevezhetnénk. Ez a könyv, éppen azzal, hogy a mechanisztikusan és dogmatikusan leegyszerűsített idealizmus-materializmus ellentét taglalása helyett az irracionális-izmus-racionalizmus ellentétének vizsgálatára összpontosított, nem olyan, amelyet „el kell felejteni” (Th. W. Adorno, Miladin Životić). A könyvben sokszor extrapolált ellentétek nem „kifelé mutatóak”; nem a marxizmus nevében viszonyulnak az eddigi kultúrához, hanem inkább az a céljuk, hogy a marxista filozófián belül nyissanak frontot a megmerevedett tabuk ellen. S ezt a célt el is érte a könyv, és éppen ilyen szempontból ítélve nem nevezhető anakronisztikusnak, hiszen a monolitnak, zárt egységnek erőnek erejével feltűntetett marxista gondolatvilágon belül az adott korban éppen időben hatott serkentőleg. S ezt a megállapítást egy másik késői nagy munka, *Az esztétikum sajátosságának* esete példázhatja igenlőleg. Német nyelvű publikációja a hivatalos fórumok felhördülését idézi elő, hogy két évvel később, 1965-ben ugyanezek a fórumok dicséretően nyilatkozzanak róla.

Nevezzük a könyvet „felemásnak”, „megkésettnek”, ahogy Hanák írja és Adornót idézi, de ha benne nem a realizmus és a visszatükrözés problémáját tartjuk legfontosabbnak, hanem azt ami „mögötte” rejlik, a szubjektum és objektum egyenjogúságának tételezését, dialektikus kölcsön-

hatásukra való figyelmeztetést, egy örökérvényűnek tartott kozmológiai teleológia megtagadását, illetve a teleológia messianizmustól megtisztított, a munkához kötött, a praxis lényegének tartott materialista, társadalomontológiai központúvá tételét, akkor a könyvvel a dialektikus, a visszatérés nélküli visszatérés záróakkordjához érkeztünk. Visszaérkeztünk ahhoz az etikai kiindulóponthoz, amely az életút elején az esztétikum meghaladását jelentette s a humánus totalitás ihletője volt. Ezért tűnik tehát elfogadhatónak, hogy az *Esztetikának* csupán az első része jelent meg a tervezett három közül. S az életút fényében azt is természetesnek érezzük, hogy az egyre jobban siető öregember, aki versenyt futott a halállal (amelyet sohasem misztifikált), az *Ontológiát* kezdte írni az etika elé.

Az ontológiai fundáció az életút végén az *Oszálytudat* totalitásfogalmának letisztulása; minden szükségszerűség-ontológia kíméletlen kritikája. A heideggeri „lételfelejtés” fő okozóját Lukács a kritikátlan gnoszteológiai beállítottságban látja, abban az újkori attitűdben, amely a felvilágosodás racionalizmusának kíméletlen dominációjában jelentkezik elméleti alakban, s amely a modern technika, technológia, ideológia segítségével a kiszákmányolás égisze alatt realizálódik gyakorlattá mind a kapitalista, mind a szocialista tömbmegosztott huszadik századi világunkban.

Az *Ontológia* totalitás-fogalma olyan metodológiai kategória, amely biztosítja a különböző, heterogén ellentmondásosságukban egységes létszférák komplexumának anyagi összefüggését (Hermann István, i. m. 397. o.) és így maga az ontológia a mai ember történelmi öntudatosulásának metodológiájaként jelenik meg. Az ontológiai totalitás fogalma Lukácsnál a praxissal azonosul, s tudatos, eszmei volta a munka kategóriája révén kötődik az anyagi valósághoz, melyet állandóan felülmúlni, meghaladni képes. Más szóval, a szubjektum és az objektum már régen posztulált egysége itt az azonosság és nemazonosság azonossága gyanánt tárul elénk, melynek objektív oldala azt jelenti, hogy történelmileg kialakult tendenciaként tör a „valóság az eszme felé”, szubjektív oldala pedig, hogy „az eszme is megvalósulásra tör” (Marx). A lét és a legyen (Sein és Sollen) történelmi megosztottsága az ontológiában oly módon megőrizve-megszüntetve jut kifejezésre, hogy lehámlik róla a kozmológiai szükségszerűség „sub specie aeternitatis” burka, mégpedig a munka teológiájának materialista elemzése segítségével.

„... Marx számára a munka... az az egyetlen pont, ahol ontológiailag igazolható a teleológiai tételezés mint az anyagi valóság reális mozzanata.” (A munka. Magyar Filozófiai Szemle, 1972/1. sz. 8. o.; hasonlóképpen: Magyar Filozófiai Szemle. 1972/2. sz. 159. o.) A „kell” által átformálható „van” világot éppen a teológia teszi emberileg átformálhatóvá, ám ez a teológia magánvalósága szerint nem más, mint az objektív világ eredménye, abból fakadó tudati tevékenység, így nem rendelkezik szubsztanciális

önállósággal. A természetben az okozati láncolat „magától” pereg le, saját belső természeti szükségszerűsége: a „ha... akkor” törvénye szerint. „A munkában viszont, mint láttuk – írja Lukács –, nemcsak a célt tételezik teleologikusan, hanem tételezett kauzalitássá kell átalakulnia az okozati láncolatnak is, mely a célt megvalósítja”. (A munka. Magyar Filozófiai Szemle, 1972/1, 21. o.) Mindez pedig azért lehetséges, mert „az emberi tudat a munkával ontológiai értelemben, megszűnik epifenomenon lenni”. (uo. 15. o.) A fejlődés mozzanata tehát, mégpedig döntő mozzanata, az anyagi lét tudata, az anyagi léttel meghatározott, de azt átalakítani képes és hivatott tudat lesz. Így a tudat bizonyul a valóság másletének és nem megfordítva, a valóság a tudat másletének. Elemézve a tudatos tevékenység történelmi egészét, Lukács praxisfilozófiája az embert a reális alternatívák közt tudatos választó lénynek mutatja be, aki saját tevékenységének egészével nemcsak válaszol, hanem új alternatívák létrehozójaként válasszaival eddig ismeretlen, új kérdéseket tesz fel. A kérdések forrása pedig nem a tárgyalkotó tiszta tudat, mely tárgyalkotási tevékenységében egyszerűen tragikusan elidegenülő s ezért örökké önmagát transzcendáló tárgytalanításban megnyilatkozó negáció, hanem fordítva. A „munkát a gyakorlat ősfelméjének írtuk le” – mondja Lukács György. (i. m. 16. o.) A negáció – a munka ontológiai természetéből eredően (azaz „az ember és a természet közti anyagcsere – ahogyan a klasszikusok mondták – természetéből eredően) – tárgytalanítási folyamata mindig új típusú tárgyiasságot, de *emberi* tárgyiasságot hoz létre. Ez a negáció mint a praxis totalitásának döntő mozzanata, az emberi tevékenységet a „van” területére korlátozza ugyan, de mindig a „kell” alternatíva alkotó és azokra rákérdező jegyében. Lukács ezt ki is mondja. „Ha most abból indulunk ki, hogy a szubjektum döntő cselekedete a teleológiai tételezés és ennek megvalósítása, akkor rögtön szembeötlő, hogy e műveletek kategoriálisan döntő mozzanata már tartalmazza a legyen által meghatározott gyakorlat jelentkezését”. (i. m. 39. o.) Továbbmenve, a lukácsi elemzésekből az következik, hogy a legyen jegyében fogant praxis – éppen a mindenkori kumulatív történelem mint az emberi lét szubsztanciája objektív, tárgyasult megnyilatkozásai következtében nem pusztán gnoszeológiai avagy etikai, hanem ontológiai szükségszerűségből válik osztály meghatározottságú haladóvá, avagy reakcióssá. A messianisztikus elv feloldódik egy teleológiára alapuló tudományos világkép lehetőségére. Ezzel a lukácsi totalitás-fogalom megszünteti a hegeli teleologikus-tudományos totalitás fogalmának hiányosságát; kiszabadítja azt a kozmológiai teleológia pusztulásának dogmatizmusba vezető karmaiból. Ugyanakkor kétfelé is energikus nemet mond. Tagadja, hogy tudományos válaszok és kérdések csupán a kauzalitás területén lehetségesek, ahol „folyvást a múlt határoz meg bennünket”; tagadja

tehát a dogmatizált „szabadság-szükségyszerűség visszatükrözése” tételét, amely a „van” örökös apológiájának alapja s az ember eszközzé degradálásának eredője. Tagadja ugyanakkor, hogy a teleológia területe, ahol „folyvást a jövő határoz meg bennünket” összeegyeztethetetlen a tudományossággal, s szabadsága a kauzalitás negációját jelenti: az ember abszolút öntörvényű önalkotását képezi. „Mert éppolyan hamis azt gondolni, hogy van az emberi individualitásnak olyan tér- és időnélküli szubsztanciája, amelyet az élet körülményei csak felszínesen módosíthatnak, mint ahogy valótlanra vezet az is, ha az egyént környezete egyszerű termékének fogjuk fel. (...) De már egy enyhébb megfogalmazás is elegendő ahhoz, hogy eltorzítsa az itt lappangó ontológiai problémát, és hogy az emberi szubsztanciát a világtól, az ember saját tevékenységétől mechanikusan elválasztott, elvont-merev entitássá fetiszizálják (amire sok példát találunk az egzisztencializmusban), vagy pedig tetszés szerinti manipulációk ellenállásra nagy mértékben képtelen tárgyává változtassák (ami a neopozitivizmus végső konzekvenciája).” (A reprodukció. II., Magyar Filozófiai Szemle. 1974/2—3. sz. 181. o.)

Az *Ontológia* totális-fogalma tehát ismét megadja az alkotó embernek az őt megillető helyet, aki nem olyan „Nagy Lény”, aki előtt hódolnunk kellene (ahogy ezt Sartre helyesen kiemeli), de nem is pusztán „a társadalmi viszonyok összessége”, ahogy a Feuerbach-tézisek marxi megállapítását gyakran vulgarizálják. Az osztálytudat új értelmezése – a szubjektum-objektum azonossága és nem-azonossága azonosságának dialektikája értelmében – nem a gazdasági mechanizmus epifenoménje, sem pedig a gazdaság a tárgyalkotó tudta tárgyiasult-elidegenült másolata. A tudat olyan értékelő és értékalkotó erő, amely a gazdaságból fakad, de képes túlhaladni azt. Hosszabb idézet közlésére merészkedünk, de hisszük, hogy nem feleslegesen. Lukács a következőket írja:

„Itt csak azt kell belátnunk, hogy a szabadság birodalma, amelyben Marx a társadalmi fejlődés legfőbb értékét, értékcsúcsonosodását látja, nem gazdasági jellegű, sőt kilép a gazdaság területéről, amely, mint Marx éppen itt határozottan állítja, szükségképpen mindig a szükségyszerűség birodalma marad. Ezen az ontológiai lényegén még a gazdasági gyakorlat legvégtetesebb és legjobb humanizálása – „az emberi természethez legméltóbb és ennek legmegfelelőbb feltételek között” – sem változtathat. A szabadság birodalmát Marx úgy jellemzi, hogy ezen túl kezdődik meg, hogy benne az emberi erő kifejtés öncél, ami a gazdasági gyakorlat keretei között ellentmondás volna, mivel az erő kifejtés mint öncél ellentétben áll e gyakorlat struktúrájával. (...) Az erő kifejtés mint öncél feltételezi az emberi személyiség teljes kibontakozásának társadalmi értékét, tehát értéket képvisel. (...) De ezzel valósággá válik, hogy a legfőbb emberi értékeket Marx ontológiailag a valódi ember ontológiailag elsődleges gazdasági gyakorlatából,

valódi reprodukciójából vezeti le.” (26—27. o.) Továbbá: „...az új létforma csak akkor jut új magáértvalóságához, ha tudatosságra emelkedik. (...)

A tudat a kontinuitás ilyen szerveként mindig a lét meghatározott fejlődési fokát képviseli, és ezért ennek korlátait a saját korlátaiként kell magába fogadnia, sőt végső soron – lényegileg – önmagát is csak ennek a foknak megfelelően konkretizálhatja. Miközben a tudatnak ez a jelenvalósága, jelenhez való kötöttsége összekapcsolja a múltat és a jelent, korlátai, tökéletlenségei, korlátozottságai stb. is a társadalmi létben kialakuló új kontinuitás kérdő, nélkülözhetetlen mozzanatai.” (Marx ontológiai alapelvei. A reprodukció. I. Magyar Filozófiai Szemle. 1974/1. sz. 33. o.)

c. A BEFEJEZETLEN FORRADALOM

A válaszolva kérdező Lukács osztálytudata tehát a reális forradalmi transzcendencia mozgatóereje marad. Ez a tudat kiszélesedik az egész emberiség forradalmi tudatává, éppen ezért, mert „az emberek tevékenysége nemcsak a természeti környezetre adott válaszokból áll, hanem minthogy valami újat teremt, a maga részéről is szükségképpen új kérdéseket kell felvetnie, amelyek már nem a közvetlen környezetből, a természetből fakadnak közvetlenül, hanem egy önállóan megalakított környezetnek, a társadalmi létnek az építőkövévé. Ezzel azonban nem szűnik meg a kérdés és a válasz struktúrája, hanem csak bonyolultabb, mind társadalmibbá való formát vesz fel.” (A reprodukció. II. Magyar Filozófiai Szemle. 1974/2-3, 194. o.) Ha pedig így van, akkor a társadalmi totalitásnak mint az „új környezet” dinamikájának kérdéseket provokáló léte csupán a konkrét egyedi embereknek mint „mozgó és fejlődő komplexusoknak” tudatos projekcióival változhat meg. Ha ugyanis a társadalmi környezet saját maga kívánja eljátszani az „objektív természet” szerepét, melyben a kauzális sorok maguktól peregnek le egy mindenkori „ha... akkor” törvénye szerint, melyben az egyedek tudata csupán epifenomén, úgy „Talleyrand-nak az a cinikusok mondása, amely szerint szuronyokkal minden lehetséges dolgot meg lehet tenni, csak éppen rájuk ülni nem lehet, epigrammatikus telitalálattal világítja meg ezt a helyzetet, nevezetesen azt, hogy egy már némiképpen is fejlett társadalom nem működhet és nem reprodukálódhat normálisan, ha a teleológiai döntések többségét direkt vagy indirekt módon pusztán erőszakkal kényszerítik rá tagjaia.” (A reprodukció I. i. m. 1974/1. 49. o.) Ezért a lukácsi tudat, az osztálytudat-lényegéből objektív fakadásából eredően; – az új életforma forradalmának legyen-je a messianisztikus megváltó tudattól független önkritikus-kritikus energetikai elv, amely saját lehetőségét az adott társadalom konkrét feltételei között kutatja,

legyőzve őnmaga termékeit. Végso soron ez azt jelentené, hogy a tudat által kezdeményezett forradalmi akciónak csupán olyan konkrét társadalmi körülmények felelnek meg – és fordítva –, melyekben az önrendelkezés-önigazgatás „felsőbb erők” által történt közvetítettsége megszűnt ugyan, de nem szűnt meg a tudatos önformálás osztályszervezettségé és tudatos irányítottsága. Ez pedig befejezetlen forradalmat jelenti, az önegyőzésen keresztül vezető önfelszabadítás küzdelmes útját, a X. Feuerbach-tézis gondolatainak szellemében értelmezett ógörög mondás igazzá tételét: „Az ember a mértéke mindennek.”

Rezime

Đerd Lukač postavlja pitanja putem davanja odgovora

Ovaj napis se sastoji od tri dela. Uvodni deo, „O filozofiji koja pita i koja daje odgovore” ima dve podteme. U prvoj podtemi, „Kuda pripada Đerd Lukač” tematizuje se problem načina filozofiranja, zavisno od toga da li pojedini mislioci daju odgovore na filozofsku problematiku odnosa „datog” („Sein”) i „treba” („Sollen”) putem stalnog postavljanja novih pitanja (kao Martin Hajdeger) ili kao Đerd Lukač, kod koga odgovaranje na filozofska pitanja svojom celinom predstavljaju otvaranje novih pitanja. Ukazujući na opasnost utopističke usmerenosti u prvom slučaju, odnosno apologetike u drugom slučaju, autor navodi stavove dvojice filozofa koji pripadaju različitim orijentacijama. Tibora Hanaka i Ištvana Hermana, po kojima je Lukač filozof koji uvek odgovara na pitanja, ali od kojih prvi, Hanak, daje o Lukaču negativnu vrednosnu procenu i smatra ga apologetom, dok drugi, Herman, pozitivno vrednuje ovu kvalifikaciju Lukača. Na osnovu toga autor postavlja sebi zadatak da putem sažetog pregleda Lukačevog filozofskog razvitka sam zauzima određeni vrednosni stav o Lukačevoj filozofiji. Drugi deo uvodnog dela, „Filozof treće mogućnosti” detaljizuje zadatke napisa i polazi od pretpostavke da u analizi situacije realne razdvojenosti „Sein”-a od „Sollen”-a Lukač ne smatra da je ta razdvojenost bitno-ontološka i da njegova rešenja predstavljaju naprednu, revolucionarnu, „treću” mogućnost prevazilaženja ove egzistentne suprotnosti.

Glavni deo napisa nosi naslov „Traženje humaniteta”. Prvo se razmatra pitanje „Kako treba govoriti o Lukaču?”, smatrajući da u misaonom razvitku filozofa ne postoje oštre cezure (prelomi) i da treba polaziti od specifičnosti one misaone klime u kojoj Lukač počinje svoju filozofsku delatnost pod uticajem Ernsta Bloha i Maksa Vebera. Deo „Uzvišenje mesijanizma” razmatra misaono formiranje mladog Lukača, njegovu estetičku orijentaciju i tzv. „franciskanizam” njegove opredeljenosti koju karakteriše pokušaj sinteze uticaja Bloha, Zimela i Vebera, a koja opredeljenost, na kraju ga odvodi do etičke fundacije problema revolucionarne izmene postojećeg, do racionalizma Hegela i preko njega do Marksa. Skicira se apokaliptička obojenost njegovog marksističkog-mesijanističkog stanovišta koje nalazi svoje ispunjenje u pojavi „Istorije i klasne svesti”. Analizujući značenje pojma totaliteta kao Lukačeve centralne kategorije u ovoj knjizi autor ukazuje da na osnovu ovog pojma moguće je izvođenje dijametralno suprotnih, „levih” ili „desnih” filozofema, tvrdeći da u ovim slučajevima iz pojma totaliteta uvek izostaje mera, usled čega sam pojam totaliteta više ne može da egzistira. Rezultat je regradiranje na kritikovano stanovište dualizma. Tema „Čorsokak mesijanizma” sumira prethodne konsta-

tacije i navodi da mesijanizam nužno vodi to totalitarizma na nivou objektivacije u društvu. „Opozivanje mesijanizma” skicira razvojni put Lukača pomoću interpretacije značaja knjige „Mladi Hegel”, „Razaranje uma”, „Estetike” i još u potpunosti neobjavljene „Ontologije”.

Knjigu o Hegelu autor vrednuje kao uspostavljanje kontinuiteta između Hegela i Marksa, kao napad na totalitarizam i skrivenu eshatologičnost staljinističke varijante. Smatra da „Razaranje uma” u odnosu na mađarsku (i uopšte istočnu) filozofsku javnost u svoje vreme je značio podsticaj u borbi protiv staljinističkog dogmatizma, te da Adornova kritika te knjige nije u potpunosti opravdana.

Prikazom uslova i intencije radanja „Estetike” i „Ontologije”, autor iznosi svoj stav da u ovom poznom delu je Lukač ponovo stavlja pojam totaliteta u centar filozofskog kategorijalnog aparata, sada bez onih nedorečenosti koje su bile vidljive u „Istoriji i klasnoj svesti”. Pomoću ovog pojma Lukač daje bezobzirnu kritiku svake ontologije nužnosti, svake teorije o kozmološkoj teleogogiji. Pojam totaliteta identifikuje se sa pojmom prakse. Na taj način ontologija je za Lukača metodologija istorijskog procesa razvitka ljudske samosvesti, područje identiteta i neidentiteta „Sein”-a i „Sollen”-a. U centru ontologije je kategorija rada kao model istorijske prakse – totaliteta. Pomoću analize rada Lukača pokušava da opravda mogućnost zasnivanja teleološki fundirane naučne slike sveta. Na taj način Lukač razmatra ulogu čoveka-stvaraoca u istorijskom procesu razvitka prakse, ukazujući na uslove i mogućnosti pomirenja teorije slobode i nužnosti u protivrečnoj praksi.

Završni deo napisa, „Nezavršena revolucija” sumira izložene stavove i određuje značaj Lukačevog shvatanja uloge klasne svesti, značaj osnovne intencije „Ontologije društvenog bivstvovanja”, ističući potrebu čovekovog angažovanja u traženju i ostvarivanju realnih alternativa u revolucionarnoj izmeni sveta radi stvaranja slobodnog, humanog društva.

Krajnji zaključak je da Lukač ne može biti imenovan apologetom, ni utopistom, a da njegov način razmatranja odnosa „Sein” – „Sollen” problematike je marksistički zasnovan i plodonosan put koji treba slediti.

Resümee:

Georg Lukács stellt fragen indem er antworten gibt

Diese Schrift besteht aus drei Teilen. Die Einführung, „Über die Philosophie, die fragt und die antwortet”, hat zwei Unterthemen. In dem ersten Unterthema „Wohin gehört Georg Lukács” wird das Problem der Philosophierensweise bearbeitet in Abhängigkeit davon, wie manche Denker auf die philosophische Problematik betreffs des Verhältnisses zwischen dem Sein und Sollen Antwort geben, ob sie antworten, indem sie ständig neue Fragen stellen (wie Martin Heidegger), oder wie Georg Lukács, bei wem das Antworten, als ein Ganzes, auf die philosophische Fragen das Eröffnen neuer Fragen darstellt. Hinweisend auf die Gefahr der utopistischen Einstellung im ersten Fall, beziehungsweise auf die Gefahr der Apologetik im zweiten Fall, führt der Autor die Stellungnahmen zweier Philosophen an, die verschiedenen Richtungen angehören, es sind Tibor Hanák und István Herman, nach denen Lukács ein Philosoph ist, der auf die Fragen antwortet, aber der erste, Hanák, gibt über Lukács eine negative Wertung, bis der zweite, Herman, diese Qualifikation von Lukács positiv wertet. Auf diesem Grund stellt sich der Autor vor die

Aufgabe um selbst nach gründlicher Studie der philosophischen Entwicklung von Lukács eine Auswertung seiner Philosophie zu geben. Im zweiten Teil der Einführung, „Philosoph der dritten Möglichkeit“, detailliert der Autor die Aufgaben dieser Schrift und geht von der Voraussetzung aus, dass in der Situationsanalyse die reale Trennung des Seins vom Sollen Lukács nicht so betrachtet, dass diese Trennung im Grunde ontologisch sei und er meint, dass seine Lösungen fortschrittliche, revolutionäre, eine „dritte“ Möglichkeit des Überwindens dieser existenten Gegensätze darstelle.

Der Hauptteil der Schrift hat den Titel „Das Suchen der Humanität“. Zuerst wird die Frage „Wie man über Lukács sprechen soll?“ bearbeitet, während, dass in der Gedankenentwicklung des Philosophen keine scharfe Wendungen bestehen und dass man von der Eingenart dieses Gedankenklimas ausgehen soll, in dem Lukács sein philosophisches Wirken unter dem Einfluss von Ernst Bloch und Max Weber beginnt. Im Abschnitt „Das Lobpreisen des Messianismus“ wird das Gedankenbild des jungen Lukács, seine ästhetische Orientierung und seine Anordnung zu dem sogenannten „Franziskanismus“ betrachtet, durch diese Anordnung wird ein Synthesenversuch der Einflüsse von Bloch, von Simmel und von Weber charakterisiert und diese Anordnung führt ihn zu der ethischen Fundation des Problems über den revolutionären Austausch des Daseins, zu der Rationalisation Hegels und dadurch zu Marx. Es wird die apokalyptische Färbung seiner marxistischen-messianistischen Stellungnahme skizziert, die ihre Vollendung in dem Erscheinen der „Geschichte und Klassenbewusstsein“ findet. Analysierend die Bedeutung des Begriffs von Totalität, als die zentrale Kategorie in diesem Buch, deutet der Autor darauf hin, dass auf Grund dieses Begriffs eine Ableitung der diametrisch-gegensätzlich „linken“ oder „rechten“ Philosophemen möglich sei indem er behauptet, dass in diesen Fällen aus dem Begriff der Totalität immer das Mass ausbleibt, infolge dessen selbst der Begriff der Totalität nicht mehr existieren kann. Das Ergebnis dessen ist das Regradieren auf den kritisierten Standpunkt des Dualismus. Das Thema „Sackgasse des Messianismus“ summiert die vorherigen Konstatationen und führt an, dass der Messianismus notwendigerweise zu dem Totalitarismus auf dem Niveau der Objektivierung in der Gesellschaft führt. Es wird in dem „Wiederruf des Messianismus“ der Entwicklungsweg von Lukács skizziert, wobei die Interpretationen der Bedeutung von Werken „Der junge Hegel“, „Die Zerstörung der Vernunft“, „Ästhetik“ und der noch nicht in Vollständigkeit herausgegebenen „Ontologie“ helfen.

Das Buch über Hegel wertet der Autor als ein Kontinuitätaufstellen zwischen Hegel und Marx, als eine Angriff gegen den Totalitarismus und als eine verborgene Eschatologie stalinistischer Variante. Der Autor meint, dass „Die Zerstörung der Vernunft“ in Bezug auf die ungarische (und überhaupt auf die östliche) philosophische Öffentlichkeit, zu jener Zeit, als eine Anregung zum Kampf gegen den stalinistischen Dogmatismus bedeutete und so ist die Kritik Adorns über dieses Buch nicht vollkommen rechtfertigt.

Mit den Bedingungs- und Intentionenschilderungen über das Entstehen der „Ästhetik“ und der „Ontologie“ führt der Autor seine Stellungnahme aus, dass Lukács in diesem Spätwerk wieder den Begriff der Totalität ins Zentrum des philosophischen Kategorieapparates stellt, jetzt ohne jene Mängel, die noch in der „Geschichte und Klassenbewusstsein“ sichtbar waren. Mittels dieses Begriffes gibt Lukács eine rücksichtslose Kritik über jede Ontologie der Notwendigkeit und über jede Theorien von der kosmologischen Teleologie. Der Begriff der Totalität wird mit dem Begriff der Praxis identifiziert. Auf dieser Weise ist die Ontologie für Lukács die Methodologie des historischen Entwicklungsprozesses vom menschlichen Selbstbewusstsein, es ist das Gebiet der Identität, der Identität und Nichtidentität des Seins und des Sollens. Im Zentrum der Ontologie steht die Kategorie der Arbeit als ein Modell der historischen Praxis – der Totalität. Mit der Hilfe der Arbeitsanalyse versucht Lukács die Gründungsmöglichkeit

eines teleologisch fundierten, wissenschaftlichen Weltbildes zu rechtfertigen. Auf dieser Weise erwägt Lukács die Rolle des Menschen-Schöpfers in dem historischen Prozess der Praxisentwicklung, hinweisend auf die Bedingungen und auf die Versöhnungsmöglichkeiten der Freiheitstheorie und der Notwendigkeit in der widersprechenden Praxis.

Im letzten Teil der Schrift werden die ausgelegten Stellungnahmen summiert und die Bedeutung der Auffassung von Lukács wird über die Rolle des Klassenbewusstseins, die Bedeutung der grundlegenden Intentionen der „Ontologie des gesellschaftlichen Daseins“ bestimmt, es wird die Anstellungsnotwendigkeit des Menschen in der Suche und in der Verwirklichung realer Alternativen von dem revolutionären Austausch der Welt betont, wegen des Schaffens einer freien, humanen Gesellschaft.

Die Schlussbemerkung: Lukács kann weder ein Apologet noch ein Utopist genannt werden, seine Betrachtungsmethode des Verhältnisses von „Sein – Sollen“ Problematik ist marxistisch begründet, das ist ein fruchtbringender Weg, den man folgen soll.

A MODERN BIOLÓGIA FEJLŐDÉSÉNEK IRÁNYZATA

A molekuláris biológia mint kutatói szemlélet

A különböző tudományok fejlődésével párhuzamosan a biológia számos részterülete az elmúlt néhány esztendő folyamán jelentékenyen megváltozott. A modern biológia oknyomozó tudománnyá vált. Amíg régebben elsősorban a korfológia a formával, a forma és a szerkezet összehasonlításával, tapasztalatgyűjtéssel és leírással foglalkozott, addig a modern biológia a jelenség és történések időbeli és térbeli lefolyását vizsgálja. Ennek során nemcsak az okozati összefüggéseket tanulmányozza, hanem a biokémia és a biofizika módszereivel a különböző életfolyamatok lényegét is igyekszik feltárni.

A biológia az utóbbi harminc évben többet fejlődött, mint az utóbbi két évszázadban. Elég hacsak arra gondolunk, hogy az emberiség történetében a biológiai problémákkal foglalkozó kutatók számának 90 százaléka ma él.

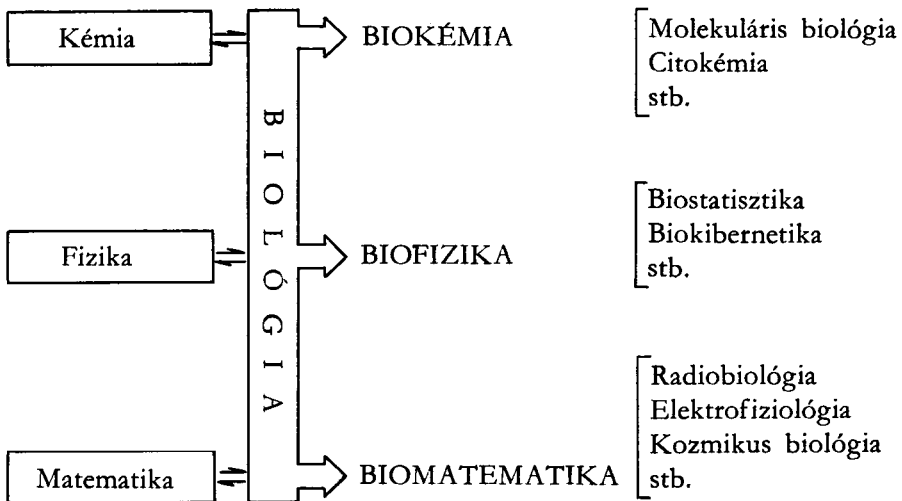
Külön ki kell emelni az egyes egzakt tudományok és az új kutató módszerek hatását a biológia fejlődésére.

Ma számos alapvető biológiai probléma magyarázatát a biofizika az atomszerkezetben, sőt az elektronok mozgástörvényeiben keresi. Minden biológiai jelenségnek megvan a maga fizikai vonatkozása, fizikai oldala. Vegyük például a fotoszintézist, a fényenergia vegyienergiává való átalakulását, a biopotenciálok jelentőségét az anyagfelvételkor, a különböző hullámhosszú vagy rádióaktív sugárzás hatását az élő szervezetre stb. Ez természetesen távolról sem jelenti azt, hogy minden biológiai jelenség egyszerűen visszavezethető a fizikára, és kizárólag a fizikai törvényszerűségek ismeretében magyarázható. Azt azonban állíthatjuk, hogy nincs olyan biológiai jelenség, amelynek ne volna fizikai vonatkozása, és amelyet

maradéktalanul meg lehetne magyarázni a fizika legfőbb törvényszerűségeinek felhasználása nélkül.

A klasszikus, sőt a molekuláris biológiai és a biokémiai kutatásokban is sok esetben az atommag és annak alkotórészei érintetlenek maradnak. A fizika ma az atom, illetve az atommag alkotórészeinek szerkezetét ostromolja. A feltárt törvényszerűségek révén a molekuláris biológia az atom kapcsolódásával létrejövő molekula képződmények megismerésére törekszik. Ezáltal a fizika és a biofizika összefonódik a biológiával, vagyis a molekuláris biológiával.

Említésre méltó a modern fizikai módszerek és műszerek ösztönző hatása a biológia fejlődésére. A molekuláris biológia számos kimagasló eredményét éppen a modern fizikai módszerek alkalmazásának köszönheti. Az elektronmikroszkóp bevezetése a citológiai kutatásokban lehetővé tette a sejt organellumainak tanulmányozását. A DNS-molekula szerkezetének földérítésében döntő szerepe volt a röntgendiffrakciós módszer alkalmazásának. A jelzett atomok segítségével sikerült egész újszerűen megvilágítani a növényi anyagfelvétellel és anyagátalakítással kapcsolatos számos jelenséget, és lehetővé vált a növénytáplálás egyes gyakorlati kérdéseink sokoldalú és megalapozottabb megoldása is. Mindez azt bizonyítja, hogy a fizika elősegíti a biológia fejlődését és a modern biológia új feladatok elé állítva a fizikát ösztönzi annak továbbfejlődésére, vagyis kölcsönösen

segítve egymásba kapcsolódnak. Ez korunk tudományának egyik alapvető jellegzetessége, az úgynevezett inter- és multidiszciplináris kutatások előrenyomulása.

Természetesen nemcsak a fizika, hanem a többi egzakt tudomány: a kémia, a matematika stb. nagy szerepet játszik a modern biológia fejlődésében. A fizika, biokémia és matematikai módszerek alkalmazásával a biológiai kutatásokban egy sor inter- és multidiszciplináris tudományág keletkezett, mint pl. az elektrofiziológia, a citokémia, a molekuláris biológia stb.

Nyilvánvaló, hogy a fizika, a biokémia és a többi egzakt természettudomány a biológia fejlődése szempontjából hasznos, sőt nélkülözhetetlen; mégis sokszor – különösen a „klasszikus” biológusok körében – egzakt természettudományellenes irányzatok jelentkeznek. Féltik a biológiát az egzakt tudományok fejlődésétől. Úgy gondolják, hogy a sok műszer, a mindent mérni akarás kiöli a biológiából a szemlélődést, a gondolkodást, a jelenségek összefüggésének keresését.

A modern biológiának ezt az ágát, amely egyes életjelenséget molekuláris szinten vizsgál, azaz arra a kérdésre keres választ, hogy hogyan magyarázhatók az életjelenségek az élőanyag alkotó molekulák kémiai és fizikai tulajdonságaival, molekuláris biológiának nevezzük. A molekuláris biológia tulajdonképpen nem önálló tudomány, hanem egy kutatói szemlélet. A jelenségek mögötti lényegyet kutatja, a jelenségek létrejöttének és összefüggésének magyarázatára törekszik molekuláris szinten.

Hacsak változatosan akarunk áttekintést nyújtani a molekuláris biológiai szemlélet kialakulásáról, akkor elég ha a három legfontosabb alaptudományt említjük: a biokémiát, a biofizikát és a genetikát.

Mindhárom tudomány jellemzően a huszadik század „újonca”. A klasszikus genetika századunk első felében már nem volt képes alapvető kérdésekre sem választ adni, például arra, hogy mi a gén, hogyan működnek és hatnak a gének stb. Ebben az időben egyre határozottabban kibontakozott a gének és enzimek közötti összefüggés. A molekuláris biológia későbbi fejlődése éppen azt bizonyítja, hogy a biokémia és a genetika nagy kérdéseire egyszerre könnyebb válaszolni, mint külön-külön vagyis, hogy az életjelenségeket molekuláris szinten a maguk komplexumában kell tanulmányozni.

A molekuláris biológia kialakulása új megvilágításba helyezte a biológia számos tézisé, többek között az emberiség legizgalmasabb kérdését, az élet mesterséges létrehozásának problémáját. Felvetődik a kérdés: hol tart ma az ember a mesterséges élet létrehozására irányuló törekvéseiben?

Először is megállapíthatjuk, hogy az élő szervezeteket alkotó kis molekulású vegyület előállítható mesterséges úton, laboratóriumban. Az ilyen típusú feladatok gyakorlati megvalósítása sok esetben kizárólag technikai jellegű és többé-kevésbé idő, pénz és tehetség kérdése. Példaként az enzimek szintézisét említhetjük.

A biokémia jelenleg mintegy 1500 enzimet ismer. Majdnem mindegyikről tudjuk, hogy milyen anyagcsere-folyamat melyik fázisának meggyorsí-

tásában játszik szerepet. Az enzimmolekula egyszerű kémiai kölcsönhatások révén működik. E működés különlegessége a kölcsönhatások térbeli és időbeli szervezettségében rejlik. Az enzimmolekulát felépítő atomok sajátos elrendeződése, azaz a struktúra szervezettsége biztosítja a benne végbemenő folyamatok időbeli szervezettségét. Időben és térben összehangolt folyamatok csakis a molekuláris szervezettség megfelelő magas fokán valósulhatnak meg; ezért állíthatjuk, hogy valahol itt rejlik az életnek mint folyamatnak a lényege.

Még ma is sokszor különféle baktériumok és mikróbák a legfőbb forrásai az általunk felhasznált enzimeknek. Napjainkban azonban már egy egész más úton is eljuthatunk a szükséges enzimekhez. Mesterségesen, azaz kémiai úton. Ily módon pl. 1969-ben 124 aminosavból már előállították a ribonuklesz nevű enzimet. Ez az enzim az élő sejtek egyik igen fontos anyagának, a ribonukleinsavnak bizonyos kötéseit bontja. A mesterségesen előállított enzimek sok esetben még a természetesnél is hatékonyabbak. S ma már lehetőségünk van e szintézisek automatizálására. Ezek a szintézisek óriási fejlődést jelentenek, mert komoly gyakorlati jelentőségük van, illetve közelebb visznek az enzimek és hormonok működésének megértéséhez.

Ezek az eredmények természetesen még rendkívül messze vannak attól, hogy működőképes élő sejtet hozzunk létre kémcsőben, nem beszélve a többsejtű élőlényekről. Az azonban már ma elérhető, hogy a sejt egyik organellumának részleges megbontásával nyert kisebb, önmagában működőképtelen molekulakomplexumok összehozásával újra kialakuljon a működőképes sejtorganelum.

Az eddig elért kísérleti eredmények két dolgot bizonyítottak be. Az egyik az, hogy az élő szervezeteket alkotó minden molekula – beleértve a legbonyolultabb információs molekulákat is – kémcsőben, kémiai módszerekkel előállíthatók. A másik, hogy a sejtekben lévő makromolekulák szerkezete nagyrészt megszabja az élő anyagban való elhelyezkedésüket. Ez spontán is kialakulhat az alkotó molekulákból a molekulák szerkezete által megszabott kölcsönhatások révén. Ezen a ponton már nem mondható, hogy a gyakorlati megvalósítás is biztos. Vannak azonban már eredmények az öröklődő információk mesterséges átírására is. E kísérleti eredmények mindenestre kézzelfogható realitássá tettek egy olyan módszert, amely a jövőben óriási lehetőségeket (pl. növénynemesítés terén stb.) és egyben nagy veszélyt hordozhat magában.

Az elmúlt években a biológusok számára is szenzációként ható eredmény volt, hogy laboratóriumban, mesterséges feltételek között hím ivarsejtből, tehát pollenszemcsékből – anélkül, hogy petesejtre és megtermékenyítésre szükség lett volna – sikerült normális növényt felnevelni. E kísérleteknek az az elméleti-biológiai jelentősége, hogy bizonyítottnak tekinthető

az a korábbi föltételezés, miszerint a hím ivarsejt egymaga is rendelkezik mindazzal az örökletes anyaggal (információval), amely egy teljes növény kialakulásához szükséges.

A magasabbrendű állati sejtet is lehet ma már sok-sok nemzedéken át tenyésztési mesterséges körülmények között, kémcsőben. Felfedezték, hogy mesterséges körülmények között a sejtek összeolvadhatnak. Az így létrejött hibridsejtek gyakran életképesek, osztódni is tudnak, hosszabb-rövidebb ideig fenntarthatók és szaporíthatók. Ilyen hibridek egészen távoli fajok között is létrehozhatók. Megdöbbenőnek tűnik, de ezzel a módszerrel „kereszttezhető” például a csirke vörösvérsejtje az ember hámsejtjeivel, az emberi májsejt az eger bőrmájsejtjeivel stb. Ez a tudomány-ág szinte napról napra új megglepetésekkel szolgál.

A biológia számára mindig nagy kérdés volt, hogyan és minek a hatása megy végbe az ilyen sejtek differenciálódása, továbbá, hogyan és minek a hatására lesz idegsejt, kötőszöveti vagy izomsejt stb. abból az egyetlen sejtből, amelyből a többsejtű szervezetek, az ember vagy a növény kialakulhat. A sejtek differenciálódásának problémáját máig nem sikerült megoldani, pedig ebből a célból számos érdekes kísérletet végeztek már. A Cambridge-i Molekuláris Biológiai Laboratórium kutatói nemrég találtak egy olyan anyagot, amely részt vesz a differenciálódási folyamat szabályozásában. A neve „azotriptofán”. A kutatók nem állítják azt, hogy ez az anyag egymagában szabályozza a differenciálódást, de ez talán megoldást ad majd a továbbiakban a differenciálódás igen bonyolult folyamatainak tanulmányozásához.

Biztosra vehető, hogy a molekuláris biológiai szemlélet és módszer tovább fog terjedni és olyan problémák feltárását teszi majd lehetővé, amelyek jelenleg még jórészt kívül esnek a biológia hatósugarán. Ide tartozik az élővilág öröklődésébe való beavatkozás is. Az ember ősrégi vágya olyan növény- és állatfajok megteremtése, amelyek számára a legmegfelelőbbek, vagyis a legtöbb hasznot nyújtják. Először ezt a kiválogatás útján érte el, de később keresztezni kezdte az állatokat és a növényeket, majd századunk harmincas éveiben igyekezett az örökletes adottságokat sugárzásokkal (gamma-röntgensugarakkal), vegyszerekkel változtatni. Bármennyire céltudatos is a keresztezésen, kiválasztáson, fizikai és kémiai módszerekkel kiváltott mutációkon alapuló nemesítés, sajnos a legtöbb esetben a véletlentől, a nemesítő szerencsésjétől függ, vajon sikerül-e jobb tulajdonságokkal bíró egyedek, fajták kialakítására. Emellett a keresztezésen és a kiválogatáson alapuló nemesítés költséges, hosszadalmas és fáradtságos munka. Sok nemesítőnek, genetikusnak régi álma, hogy új tulajdonságokat (több termést, jobb minőséget stb.) úgy hozzon létre, hogy a tulajdonságmeghatározó gént ültesse át az állatra vagy a növénybe. Ez a kívánság napjainkban, ha még nem is teljesen, de részben már teljesült. Bak-

tériumokba és baktérium-vírusokba sikerült gént bejuttatni, vagyis bennük egy tervezett tulajdonságot a megfelelő örökletes anyag, gén bevitelével létrehozni. Igaz, az ilyen irányú kísérletek eddig még nem jártak sikerrel magasabbrendű növényeknél és az állatoknál, azonban ez nem csökkenti ezeknek az eredményeknek a jelentőségét. Több mint valószínű, hogy csak idő és pénz kérdése, mikor sikerül az irányított génátvitel magasabbrendű lényeknél is.

Az átöröklés hordozója egy kémiaiailag jól definiált anyag, a DNS. Az átöröklési alap minden megváltoztatása tehát lényegében a DNS megváltoztatását jelenti. Ismeretes, hogy az öröklési faktor, vagyis a gének, a kromoszómák helyezkednek el; az egyes tulajdonságokat meghatározó gén a kromoszómák alapanyagát alkotó DNS-láncok egy-egy meghatározott szakaszának felel meg. Ezek szerint az irányított átöröklés eszményi módja a „gensebészet”, a „génterápia” útján kiválasztott tulajdonság-meghatározó gén átültetése egy másik egyed kromoszómájába. Az első tervszerűen szintetizált DNS-molekula 1973-ban született és rövidesen újabbak és újabbak követték – a leghihetelenebb változatokban. Sikerült például a kolibaktérium R-6 plazmidjába egy másik baktériumfajnak, a gennykeltő *Streptococcus*-nak a plazmiddarabját építették bele. Úgyszintén sikerült a gyümölcsmuslica (*Drosophila funebris*) és a karmos béka (*Xenopus*) kromoszómadarabjainak átültetése is. Ezek a példák már valóban a „méret szerinti” DNS-molekulakonstruálás fajra való tekintet nélküli lehetőségeit bizonyítják.

A molekuláris biológia legújabb eredményei nagy távlatokat nyitottak mind a tudomány, mind a gyakorlat számára. Ismeretes például, hogy a pillangós növények képesek a levegő nitrogénjét megkötni és ezáltal nemcsak a saját nitrogénszükségletüket fedezni, hanem a talaj nitrogéntartalmát gyarapítani. Ma még fantasztikusnak tűnik, de elvileg nem megvalósíthatatlan, hogy a levegő nitrogénkötését irányító gént átültetik a pillangós növényekből a gabonafélékbe. Felesleges bizonyítani, milyen nagy gazdasági jelentőségű volna ez a génátültetés. Sok tizezer tonna nitrogénműtrágya megtakarítását jelentené.

Számtalan példát lehetne még felsorolni, amelyek az irányított génátvitel tudományos és gyakorlati jelentőségét bizonyítják. Például célszerű volna, ha megfelelő gének átültetésével kolibaktériumokat inzulin, vitamin, fehérjék, hormonok stb. nagyüzemű termelésére tudnánk készíteni. Mindez azonban ma még, talán szerencsénkre, távlati lehetőség, hiszen egyelőre csupán baktériumokba és fágokba tudnak géneket irányítottan átvinni.

A molekuláris biológia e kimagasló eredménye egyben komoly veszélyt is jelent az emberiség számára. Különböző élőlények molekuláinak kombinálása számos előre nem látható súlyos következményekhez vezethet. Ár-

talmas géneket tartalmazó baktériumok szabadulhatnak ki a laboratóriumból. Sőt az irányított génátültetést biológiai háború céljaira is fellehet használni. Ezért nem meglepő az a hír, hogy egy csoport nagytekintélyű biológus kutató saját elhatározásából felfüggesztette további kísérleteit az irányított génátvitel területén és egyben felhívást intézett a világ többi tudósához, hogy hagyjanak fel az ilyen irányú kutatásokkal. A kísérletek korlátozásában természetesen nem teljes egyetértés. Kérdés, hogy az ilyen irányú kutatások beszüntetése – tekintettel azok tudományos és gazdasági jelentőségére –, vagy inkább azok nemzetközi ellenőrzése jelenti-e a helyes utat e probléma megoldásában.

Szükségtelen külön kiemelni, hogy a biológia romantikus időszaka elmúlt, hogy az emberiségnek, biológusoknak nincs alternatívájuk. Ha emberhez méltó életet akarunk teremteni, ha ki akarjuk elégíteni a társadalom nagy többségének meglévő igényeit, szükség van a természet által nyújtott lehetőségek jobb megismerésére és kihasználására. Ez nemcsak azzal jár, hogy számos megismerés birtokába jutunk, illetve azokat közvetlenül vagy közvetve az emberiség szolgálatába tudjuk állítani, hanem azzal is, hogy tudásunk mennyisége és mélysége egyaránt növekszik. Ez viszont csak a természettudományok haladása révén érhető el, újabbnál újabb módszerek és műszerek alkalmazásával. Így a biológia fejlődése nemcsak tudásunk bővítését, hanem a magasabb életszínvonal, humánusabb életviszonyok megteremtését teszi lehetővé.

Összefoglalás

A biokémia, biofizika, genetika rohamos fejlődése, néhány nagy teljesítő-képességű új módszer bevezetése és általános elterjedése a biológiai kutatásokban lehetővé tette az egyes biológiai tudományok rohamos fejlődését. A régebben elsősorban leírással, formával, tapasztalatgyűjtéssel foglalkozó biológiából egy modern, korunknak megfelelő tudomány lett, amely nemcsak az okozati összefüggéseket tanulmányozza, hanem a biokémia, biofizika, matematika módszereivel a különböző életfolyamatok lényegét igyekszik molekuláris szinten feltárni. Mindez azt bizonyítja, hogy az egzakt tudományok elősegítik a biológia fejlődését és a modern biológia az egzakt tudományokat új feladatok elé állítva ösztönzi azok továbbfejlődését. Ez korunk tudományának egyik alapvető jellegzetessége, az úgynevezett inter- és multidiszciplináris kutatások előrenyomulására pl. a biológiában a molekuláris biológia, a citokémia, a radiobiológia stb.

E munkában elsősorban a molekuláris biológia egyes kimagasló eredményeit mutattuk be. Az eddig elért sikerek alapján joggal feltételezhető, hogy a következő évtizedek legjelentősebb élettudományi ága a molekuláris biológia lesz.

Irodalom

1. Csaba Gy.: A biológia aktuális problémái. Medicina Könyvkiadó, Budapest, 1974
2. Heszky L.: Növény „anya” nélkül, Élet és Tudomány, 38, 1799—1801, 1974
3. Kertai I.: Korunk biológiája Budapest, 1973.
4. Koller P. C.: Molekulák és gének. Medicina, Budapest, 1972.
5. K. Müntz: Stoffwechsel der Pflanzen. Volk und Wissen Volkseigener Verlag, Berlin, 1973
6. M. Radman: Kibernetika i biologija. Priroda, br. 10, 289—296, 1966
7. Szanyi L.: Fölfedezték a sejtdifferenciálódást szabályozó első vegyületet. Élet és Tudomány, 1570—1571, 1974
8. Szende K.: Molekulák, gének öröklődés. Mezőgazdasági Kiadó, Budapest, 1972
9. S. Stanković: Savremena nauka i društvo. Priroda, br. 8, 225—231, 1966
10. Straub F. B.: Enzimek, molekulák, életjelenségek. Akadémia Kiadó, Budapest, 1966
11. Venetianer P.: A molekuláris biológia időszerű kérdései Tankönyvkiadó, Budapest, 1974
12. Winchester, A. M.: Modern biological principles. D. Van Nostrand Company, New Jersey, Toronto, London, 1965

Rezime

Pravac razvoja moderne biologije

Molekularna biologija kao istraživački pristup

Nagli razvoj biohemije, biofizike, genetike, uvođenje novih savremenih metoda i njihova šira primena u biološkim istraživanjima, omogućili su nagli razvoj pojedinih bioloških disciplina. Od biologije, koja se ranije uglavnom bavila opisom, morfoloijom, skupljanjem iskustava, postala je moderna našem dobu odgovarajuća nauka koja pored toga što istražuje povezanost pojedinih pojava, primenom biohemijskih, biofizičkih i matematičkih metoda teži da prouči i objasni suštinu pojedinih životnih procesa na molekularnom nivou. Sve to potvrđuje da egzaktne nauke pomažu razvoj biologije, a da istovremeno savremena biologija, stavljajući egzaktne nauke pred nove zadatke stimuliše njihov razvoj. Kao rezultat uzajamnog delovanja pojedinih naučnih disciplina je taj, da se danas susrećemo sa velikom ekspanzijom intra i multidisciplinarnih istraživanja, što je jedna od osnovnih karakteristika pravca razvoja savremene nauke. Tako naprimer u biologiji došlo je do razvoja novih naučnih grana, disciplina kao što su; citohemija, molekularna biologija, radiobiologija i dr.

U ovom radu su u prvom redu prikazana neka izuzetna dostignuća u oblasti molekularne biologije. Na osnovu do sada postignutih rezultata može se sa pravom pretpostaviti da će u narednim decenijama najznačajnija grana biologije biti baš molekularna biologija.

Summary

Entwicklungsrichtung der modernen Biologie

Molekularbiologie als Forschungseinleitung

Die sehr schnelle Entwicklung der Biochemie, Biophysik, Genetik, Einführung von modernen Methoden und ihre weite Anwendung in biologischen Forschungen, ermöglichen eine schnelle Entwicklung der einzelnen Zweige der Biologie. Aus der Biologie, die sich früher hauptsächlich mit der Beschreibung, Morphologie und mit der Erfahrungssammlung beschäftigte, ist eine moderne, unserer Zeit entsprechende Wissenschaft geworden, deren Bestrebungen sind, neben der Forschung der Abhängigkeit von einzelnen Erscheinungen, indem sie sich der biochemischen, biophysischen und der mathematischen Methoden bedient, das Wesen von einzelnen Lebensprozessen auf dem Molekularniveau zu prüfen und zu erklären. Diese Tatsachen sprechen dafür, dass exakte Wissenschaften die Entwicklung der Biologie unterstützen und dass die Biologie gleichzeitig ihre Entwicklung stimuliert, indem sie sie vor neue Aufgaben stellt. Als Ergebniss dieser gegenseitigen Wirkung von einzelnen wissenschaftlichen Zweigen ist eine Expansion von intra- und multidisziplinären Forschungen was eine Grundeigenschaft der Entwicklungsrichtung in der modernen Wissenschaft darstellt. So entwickelten sich z. B. in der Biologie neue wissenschaftliche Zweige wie: Cytochemie, Molekularbiologie, Radiobiologie usw.

In dieser Arbeit sind in erster Linie einige besondere Errungenschaften auf dem Gebiet der Molekularbiologie dargestellt. Aufgrund der bisher erreichten Ergebnisse, kann man mit Recht vorausstellen, dass die Molekularbiologie in kommenden Jahrzehnten ein der wichtigste Zweige der Biologie darstellen wird.

A VILÁGI SZÍNÉSZET KEZDETEI SZABADKÁN

A világi, német hivatásos színjátszás Magyarországon a XVIII. század második felében indult meg. Általában az 1774. évtől tekintik rendszeresnek a német színjátszást, és azóta meglehetősen sok kezdetleges vándorkomédiás-társulat bolyongja be az országot. Az első ilyen társulat a feljegyzések* szerint 1780-ban került le a déli vidékekre és jutott el Szabadkára is. Nyilvánvaló, hogy a német nyelvterület nem a legérdemesebb színjátszóit küldte el keletre, hanem leginkább a bécsi túltermelés a gyengébb társulatokat és színészeket szorította vidékünkre, hogy a város lakosságát bizonyos anyagi ellenérték fejében szórakoztassa. A német vándortársulatok igazgatói sohasem érezhették magukat valami kulturális misszió hordozóinak, mert a német vándorszínjátszás nem volt más, mint üzlet, az igazgató pedig magánvállalkozó, aki vándortársulatával bérbe vette a városi színházat helyettesítő épületet. A német játékszín tehát városi ügy, helyesebben üzlet. A bevétel az igazgatónak és a társulatnak, a színházbérlet pedig a város számára nyerészkedési lehetőség.

Ebben a tárgyban Carl Karl bácsi színházigazgató fogalmazott a legvilágosabban, aki bátran kimondta: „A színház nem más, mint kockázatos ipari vállalkozás...”, és amikor 1854-ben az igazgató elhunyt, végrendeletben tiltotta meg örököseinek, hogy maguk vezessék tovább a „boltot”, ahogy a színházat nevezte. Ő proklamálta elsőként a polgári színház alap törvényét, hisz a német vándorkomédiás-truppok már polgári szintársu-

*

Vojnić H. Blaško

1. Subotica juče i danas: „Prva pozorišna predstava u Subotici održana je 1780. god.”
2. Iványi István: Szabadka szabad királyi város története (II) „Rendes színházi előadásokat is élvezett az úri közönség 1780-as évek óta, és e szabad (XIX. század) elejétől voltak itt rövidebb hosszabb ideig magyar s néha német szintársulatok is.”
3. Garay Béla: „Német színházi előadásokról már 1780-ból maradt ránk feljegyzés.”

latok voltak, amelyek tagjai a játék útján szerzett bevételből éltek meg, más foglalkozásuk nem volt.

Más volt a közönségük is, mint a korábban működő iskolai színjátéknak mert a város, ha nehezen is, de megindult a polgáriasodás útján. A nemzetiségektől lakott városban különösen erősek voltak a feudális viszonyok, melyek az ország függő helyzetével párosulva azt eredményezték, hogy az árutermelés főként csak a mezőgazdaságban tudott tért hódítani. Nem a kialakuló gyenge polgárság árutermelése játszott tehát vezető szerepet a város gazdasági életében, hanem a feudális uralkodó osztálynak, elsősorban a nagybirtokos és a középbirtokos nemességnek jutott ez osztályrészül. Az árutermelés növekedése, minden korlátozottsága ellenére is, lassan elérte azt a szintet a század utolsó negyedére, amelyet a polgáriasodás kezdete igényelt.

A városban élő nem magyar nemzetiségű nemességben is erősen élt a rendi hovatarozás érzése. A rendi előjogaira féltékeny nemesség körében már évszázados gyökerei voltak a nemes magyar nemzet, a „natio Hungarica” fogalmának, mely tekintet nélkül a nyelvére az országhatáron belül élő és az államhatalmat kezükben tartó kiváltságosokat jelölte. A nem magyar nemesség osztályöntudata erősebb volt a nemzeti, illetve a nyelvi hovatarozásnál is.

A nemesi uralom megszilárdításáért folytatott küzdelem hamarosan kiváltotta a városi, elsősorban a nem magyar polgári osztály ellenállását és az ellentétes érdekek sok nézeteltérésre és ellenségeskedésre szolgáltatott okot a városban. Mégis sok évi fáradozás, utánjárás, kérelmezés és áldozatkészség árán a város 1779. január 22-én megkapta a szabadalomlevelet, miszerint „Mária-Theresiopolis néven szabad királyi várossá tétetett”. Ezek után a szabadkaiak joggal reménykedtek a város gyorsabb polgáriasodásában is, és keresték a gyorsabb fejlődés lehetőségeit is. A városi hatóságok iparosokat és kereskedőket igyekeztek a városba édesgetni. Ebből a célból a tanács a városba települő iparosoknak és más polgároknak megkönnyítette a letelepedést, de aki itt földet vásárolt, annak a privilégium 5. pontja értelmében a városban szép házat is kellett építenie és a birtok után járó közterhek viselését is vállalnia kellett. Ha a háztulajdonos nem lakhatta a városban lévő házat, akkor legalább megbízottat kellett tartania ott.

A privilégium 4. pontja szerint a város nagy határát örökös tulajdonul kapta. Intézkedtek a határ és a város rendezése érdekében is. Az 1779. év a gyenge termés következményeivel és számos más problémával nehezedett a városra, de Szabadka város akart lenni! És 1780-ban már megtartották az első színházi előadást is. Ettől kezdve olyan rangos városok mellett, mint Győr, Sopron, Temesvár, Arad, Szeged, Cegléd, Zágráb, Ljub-

Ijana és Rijeka (Fiume), Szabadka is dicsekedhetett, hogy német vándorkomédiások látogatják a várost (a színész szó akkor még nem létezett).

A német vándor-szintársulatok leginkább akkor keresték fel a várost, ha Szeged–Temesvár–Arad–Eszék útjuk alkalmával átutaztak a városon. A német „vándorkomédiások” előadásai nagy eseménynek számítottak, hatásuk is nagy volt, mert érdeklődést keltettek és közönséget hódítottak. Az előadásokat az „uri” közönség látogatta, nagyrészt a városi tanács tagjai, a hadsereg tisztjei, a városban két-három hónapig tartózkodó nemeség, és a polgárok, főleg iparosok és kereskedők. Az utóbbiak megtiszteltetésnek vették, hogy részt vehetnek az előadásokon és hálából mindig lelkesen tapsoltak. Általában véve a színelőadások közönsége ebben a korban rendkívül hálás publikum volt, még nyoma sem volt benne a színházlátogató közönség éles kritikájának. A legfőbb igényük az volt, hogy az előadás mulattató legyen. Primitív drámai tákolmányok voltak ezek a darabok, de a közönség boldogan fogadta őket.

A német vándorszínészek kezdetben, amikor Magyarországra kerültek, az idegen műveltségű magyar főurakat és a magyar városok német polgárságát szórakoztatták Szabadkán. Ilyenek csak kisebb számban voltak, mint ahogyan ezt az 1788-ból származó statisztikai adatok is bizonyítják, ugyanis Szabadkának ebben az időben 20 708 lakosa volt, mégpedig anyanyelv szerint: 17 043 illyr (horvát, illetve bunyevác és szerb), 3024 magyar és 80 német. Hogyan számíthatott mégis a német vándorszínészet a közönségre? Annál az egyszerű oknál fogva, hogy az előkelőségek a külföldi kultúrára voltak kíváncsiak. Nem volt hazai német színész sem, ha ilyen mégis akadt, az „átneveledett”, vagyis külföldön neveledett művészé. A Szabadkán megfordult vándorszínész-truppok java része is osztrák, cseh, sőt birodalmi színészekből toborozódott, akik néhány évnél többet ritkán töltöttek egyfolytában egy-egy társulatnál. A szabadkai közönség sem csak a hazai németekből állt, hanem legnagyobb részét (magyar és nem magyar) mánásokból és középnemesekből verbuválódott, akik elsősorban a német színészek játékára voltak kíváncsiak. E társulatok műsora is a Bécsben megtanultak alapján készült.

A bécsi színpadon ebben az időben Hanswurst komédiázik, s így mi sem természetesebb, minthogy Hanswurst a német vándor-színésztársulatok útján elkerül Szabadkára is. A szűkszavú feljegyzések csak annyit említenek meg a műsorról, hogy hanswursti rögtönzések. Hanswurstot és a rögtönzést Bécs is örökbe kapta, és jó hogy örökölte, mert így alkalom kínálkozott arra, hogy a színpadon elmondjanak, eljátszanak olyasmit is, ami egyébként szigorúan meg volt tiltva.

E vígjátékoknak nem volt írott szövegük, csupán állandó jellegük. Az író nem párbeszédeket alkotott, hanem csak utasításokat adott, hogy a szí-

nész miről beszéljen, a többit a színésznek kellett rögtönöznie. Ilyen állandó jellem volt Hanswurst is.

Bécsben a társadalmat ostromozta Hanswurst, csipkelődve, gúnyolódva a hatalmasokkal az előkelő udvari körök legnagyobb bosszúságára. Ezt vitte el a német vándorszínészet Szabadkára is. Igen ám, de az effajta komikus – ami a hűbériség korában még érdekes és hatékony volt – mire lekerült Szabadkára, a polgárság feltörésének hajnalára, elavult, úgyszólván érvényét veszítette. A társadalom ferdeségeit a rögtönzés már nem tudta tükrözni és csak a testi vagy szellemi fogyatékosokból eredő komikum maradt meg belőle hatásosnak. Az a tény, hogy már nem ostromozta az erkölcsöket, nem törekedett többé az életigazságok mókás kifigurázására, az aktuális problémák felvetésére, azzal a következménnyel járt, hogy lassanként elfogyott szellemi kenyere. A társadalmi funkcióját veszített, időszerütlenné vált műfaj, elvesztette humor-bázisát és tréfakészletének nem volt miből megújulnia.

Ilyenekké váltak a „hanswursti rögtönzések” Szabadkán.

A ránk maradt feljegyzések szerint Szabadkán az első német vándorkomédiás-társulat Schwertenberg József igazgató vezetésével 1780-ban jelent meg a városban és tartotta meg az első színielőadást. E jelentős eseményről a ránk maradt szűkszavú feljegyzések nem sokat árulnak el, így csak pontosan azt tudjuk, hogy „hanswursti rögtönzésekkel” szórakoztatták a közönséget. Az előadásokat minden valószínűség szerint az 1765-ben vályogból épült összesen hat helyiségből álló városi „kaszinóban” tartották meg. Az épület nagytermében nemcsak színházi előadásokra került sor, hanem 1789-ben a városban tartózkodó, a török háborúból győztesként megjelenő gróf Laudon tiszteletére bálát is rendeztek. Színházi előadások céljaira ezenkívül a gimnázium nagyterme, színek vagy kocsmák ivója is szolgált. Az előadásokra kijelölt helyiségekben állították fel az ideiglenes színpadot. A világítást kezdetben faggyúgyertyák szolgáltatták mégpedig úgy, hogy a színpad két oldalán 3–4 szál gyertyát égettek és ezeket a színészek maguk „koppantották” el szerepmondás közben. Hamarosan „korszerűsítették” a színpadot, olajméccsessel világítottak.

A vándor német színjátszók már a XVIII. században is csak engedéllyel működhettek. Az engedélyeket a külföldi színjátszók számára a XVII. és a XVIII. században rendszert a „Röm. Kaiserliche auch zu Hungarn und Böhmen königliche Obristen Spielgrafen Amt” adta meg bizonyos váltságdíj ellenében. Ilyen engedéllyel feltétlenül rendelkezniük kellett az idelátogató színtársulatoknak.

Sajnos a források szűkszavúsága folytán az előadások részletesebb tartalmát, sem az előadók nevét, színészi képességüket, de még a hatásukat sem ismerjük. Feltételezzük, hogy Schwertenberg társulata játékgengedélyért a városnak bizonyos pénzüsszeget volt köteles fizetni, de az irattárban en-

nek nincs nyoma, amiből arra következtethetünk, hogy a városi hatóság csak szóbelileg engedélyezte az előadásokat. Ilyen gyakorlattal más városok színház történetében is találkoztunk. Ha már a más városok színészetét is megemlítettem, szólnom kell, hogy a városunkba látogató első színház társulat igazgatójának Schertenbergnek a nevét is bizonyos fenntartással kell fogadni. Fekete Mihály a temesvári színészet történetében a következőket állítja: „A bécsi lapokban közzétett felhívásra 1784-ben Schmallöger József színiigazgató jelentkezett. Nagy vállalkozó volt, Pesten ő nyitotta meg a német színházat. Prágában is működött egy társulata és most Temesvárra pályázott. 1778-ban ő volt a pozsonyi színház igazgatója.

Még 1785–86-ban is ő kapta meg a színházat, mert meg voltak vele elégedve. Későbbben 1786-ban Schallöger Johanna és Bulla Henrik társvállalkozók együttesen folyamodtak és kapták meg a temesvári színházat. Schmallöger társulatával Pesten maradt és így pesti színészek is gyakran jártak Temesvárra vendégszerepelni. A társulat jelesebb tagjai: Czibulka, Jandl, Schinagl, Schwarz Wawrik.”

Tekintettel arra, hogy a színházi kapcsolatok a későbbiek folyamán Szabadka és Temesvár között igen élénkek voltak és egy valóban vállalkozó szellemű, mozgékony igazgató Schmallöger József, így feltételezhető, hogy ugyanazt az igazgatót és társulatot említik a szabadkai források. Valószínű, hogy a Schwertenberg József egyszerűen a Schmallöger József elírásból keletkezett. Régi kézírásos latin szöveg esetében ez nem is olyan lehetetlen.

Nem ennyire meggyőző, de némi alapja van egy másik feltételezésnek is, miszerint egy másik színtársulat-igazgató neve hasonlóságáról van szó. Lám Frigyes *A gyári német színészet története* című munkájában a következőket írja: „... 1772-ben Sopronban Schwertberger Mihály Károly játszott társulatával. Innen Győrbe ment, de ott nem kapott engedélyt, mert nyár kezdetén, aratás idején érkezett oda. A győriek úgy tartották, hogy hasznosabbak a mezei munkák, mint a komédiázás, az igazgatót és társulatát is kapa-kaszakerülőnek tekintették.” A vendégszereplést természetesen nem engedélyezték. A két név Schwetenberg és Schwertenberger nagyon is hasonlított egymáshoz, az elírás könnyen megtörténhetett, de már a József és Mihály Károly közötti különbség olyan szembetűnő, amit nemigen lehet elírni. Másrészt viszont a dologkerülő igazgató társulatával könnyen eljuthatott a déli vidékre is, hogy viselt dolgai feledésbe merüljenek.

Sem színlap, sem más pontos adat nem maradt ránk, amelyből világosabban következtethetnénk.

Az eddigiek alapján is leszűrhető azonban, hogy távolról sem volt ezeknek a német vándortársulatoknak fényes az életük. Nagyon is különböző viszonyok között működtek, volt amikor kedves vendégként üdvözölték és nagy szeretettel várták őket, de megesett az is, hogy hihetetlen rossz kö-

rülmények között tengődtek. Sok minden függött az igazgató és a társulat hírnevétől és becsületességétől is. Megegett az is, hogy nem akadt vendéglő, sem magánház, amely az utazástól, hidegtől vagy éppen éhségtől elgyötört színészeket befogadta volna. A színésznek nem volt megbecsülése, komédiás volt a neve, s hivatása a mulattatás. A közszellem így vélekedett róla:

„Der Narr ist allemal das Nöthigste der Bühne,

Der macht sie angenehm, der muss das Geld verdienen!”

Szórakoztatták a közönséget sok esetben igen szűkös ellenérték fejében. Arról, hogy hatósági segítségben részesüljenek, még csak nem is álmodhattak, különösen Szabadkán nem, de még egyetlen olyan német nemzetiségű városi tanács sem gondolt sohasem arra, hogy a közös anyanyelv összefűzi a vándorkomédiásokkal, és ezért előnyökben részesítse őket. A magyar nemesi megye pedig ellensége volt, és ott akadályozta a német színészetet, ahol erre alkalom kínálkozott. A városunkban szereplő színtársulatok nemcsak nehéz munkával, de sokszor megaláztatással keresték meg kenyerüket. A társadalmi megbecsülés hiánya, a vándor életmód, a bizonytalan egzisztencia, a sok viszontagság, amelyben a színészek éltek és játszottak, rányomta bélyegét a színészek és a színingazgatók magaviseletére is. A városban szerepelni óhajtó társulatok igazgatói mély alázattal fordultak a városi hatóságokhoz, kérvényükben ígétek fűt-fát, amit nem mindig tartottak be. Hogy az igazgató a szerepléshez szükséges engedélyt megkapja, jó előre kellett a városi hatóságokhoz folyamodnia. Ilyenkor rendszerint még kialakult társulata sem volt, így a műsor sem lehetett végleges. Időközben ha egy-egy színésszel nem sikerült megegyeznie, vagy valamelyik megszökött a társulattól, kénytelen volt a bejelentett műsoron is változtatni. Különösen nagy gondot okozott a zenés darabok zenekari kísérete, mert a zenekar eltartása komoly kiadásokat jelentett.

Ilyen körülmények között a színészek nem élhettek valami példás életmódot. A rendetlenségben és felelőtlenségben különösen a német színészek „jeleskedtek”. Több társulat tagjainak viselkedése erősen kifogásolni való volt. A rendes, becsületes színészek mellett akadtak hamis, hazárd kártyások, csalók, züllött, iszákos és kicsapongó férfiak és nők, akik viselkedésükkel megbotránkoztatták a város polgárságát, maguknak és társaiknak pedig sok kellemetlenséget és ellenséget szereztek. Különösen az egyházfiak avatkoztak be nagy előszeretettel az ilyen ügyekbe, mert a színházban a bűnt, a színészekben, főleg színésznőkben pedig az ördögöt vélték megtestesülni. Tőlük telhetően megtettek mindent, hogy az illetékeseket rábírják, hogy az ilyen társulatot elüldözzék a városból.

Állandó lenézésben, gúnyolódásban részesültek, de mindez mellett még hihetetlenül nehéz körülmények között kellett játszaniuk is. A színház igazgatósága élő szóban és a színlapokon is kénytelen volt olyan kérelemmel folyamodni a közönséghez, hogy az előadásokra ne hozzanak kutyákat.

Az ilyen „népszerűtlen” felhívás nem mindig talált a „a nagyérdemű” közönség részéről meghallgatásra és követésre, hisz erről a közönségről jegyezték fel a következőket: „szórakozását és multságát a városház előtti téren s a piacra nyíló üzletekben találta fel, s volt eset rá, hogy szórakozásul a piactéren egy szabadon bocsájtott nyúlra agarásztak, máskor az utcán kifeszített kötéllel tréfálták meg az arra menőket.” A közönségnek az efféle tulajdonságokkal megáldott része nem szívesen mondott le a színházban sem a kutyák által „lejátszott jelenetekről”. Így párhuzamosan folyt a játék, a színészek a színpadon, a kutyák a nézőtérben mutatták be „produkcióikat,” a „nagyérdemű” pedig szórakozott. A színházból még az ilyen közönséget sem lehetett kizárni, de ezt sem az igazgató, sem a színész nem is óhajtották, mert szükségük volt a bevétel minden garasára.

Persze a közönség nem sokat törődött a színészek ilyen bajával. Nagy része borozva és pipázva hallgatta és nézte végig az előadást. Nem nehéz elképzelni, hogy az akkori bácskai virtusnak milyen szép jelenetek folyhattak le pipafüst és borgőz mellett! Sört, bort, szeszes italokat az előadások alkalmával nem árultak, sok is fogyott belőle, mert a darabok nagy részének „minősége állandóan izgalomban tartotta a közönséget”.

A német színészek játékuikkal egyáltalán nem törekedtek a humánus, a kultúra fejlesztésére, csak a jövedelem számított, ennek érdekében sok mindentől nem riadtak vissza. A német társulatok, ha a körülmények úgy kívánták, a komédiázás színvonalára süllyedni, csak hogy anyagi haszonban részesüljenek. Az igazgatók és a társulatok ilyen felfogása megkövetelte, hogy a színpadi kellékekre nagy gondot fordítsanak, mert a szép díszletek, kosztümök vonzzák a közönséget. A német színházigazgatók és társulatok pedig mindenáron meg akarták tartani közönségüket!

A német vándortársulatok helyzetük és közönségük összetétele következtében – beleértve a nyelvi nehézségeket is – különleges játékmódot honosítottak meg. Ezeknél a színjátszóknál divatosabbá vált az effektáló játékmódor, mely a finomkodás túlzásában, vagy a parlagiasság felnagyításában kereste a hatást. A színészek a természetellenes, karikatúraszerű tartást, a merev mimikát, a rémítő fintorgatást, a szemkidüllesztést nélkülözhetetlen kellékeknek tekintették.

A német színészek a színpadi mozgást a balettmesterektől tanulták, azokat utánozták ügyetlen mozdulataikkal. Ha lépniük kellett, tánclépésben ütemre tiptegtek. Karukkal természetellenesen szeldesték a levegőt és hadonászással kísérték a szöveget. A kéztördelés és ropogtatás is hozzátartozott ehhez a játékmóduhoz, ami néha olyan erős volt, hogy a színpadon is túlhallatszott. A színpadi beszédre a mesterkélttség a szenvelgés volt jellemző, a szavalásra pedig a természetellenesség, a pátosz.

Az ilyen játékmódor részben áthidalta a nyelvi nehézségeket is, mert az állandó mozdulatokból a közönség sok mindenre tudott következtetni, anél-

kül, hogy a szöveget megértette volna. Azt a színészt tartották jónak, aki ezeket a bevált módszereket jól tudta alkalmazni. Így a német vándorszínészek önállóságra, önálló előadási stílusra nem is igen törekedtek, az igazság kedvéért, nem is igen tudtak, meg kellett elégedniük a látott és a jól bevált minták utánzásával. A színész egyénisége és tehetsége ebben a játéktípusban teljesen háttérbe szorult. Sajnos, a később kialakuló magyar színészet is ezen az úton indult el.

Az országban az első magyar nyelvű világi színielőadást is német színészek rendezték Budán 1784-ben. Azt az előadást a Duna-parton álló faszínházban tartották meg. A német színészeket Gyarmathy Sámuel nyelvész tanította be, *Nöller Walton gróf* című katonadrámáját mutatták be.

A mesterséget az első magyar színészek a németektől sajátították el, sok magyar színész eleinte maga is németül játszott.

Amint láttuk, a német vándorszínészet Szabadkán is akkor honosodott meg, amikor a város megindult a polgárosodás útján. A polgárosodástól elválaszthatatlan a nemzeti kultúra igénye, s ezeknek a nemzeti és polgárosuló törekvéseknek mindig és mindenütt a színház volt az egyik legfontosabb eszköze. Nemzetiségektől lakott városunkban is a polgárosodás folyamatában lépten-nyomon találkozunk evvel a kérdéssel, mert a magyar színészet története a városban úgyszólván a nemzeti nyelv hódító útjának, lassú térfoglalásának története. Így került sor 1818-ban városunkban az első magyar nyelvű színielőadásra, amelyet Kilényi Dávid társulata tartott meg, amely nemcsak magyarul, hanem németül is játszott.

A magyar színjátszás ügye Szabadkán is szoros kapcsolatban állt a nyelvmozgalommal, mely a rendi érdekekkel történt keveredése ellenére azzal, hogy az országot egybefogó gazdasági és kulturális kapcsolatok megteremtésének legegyszerűbb feltételét, a nyelvet igyekezett e funkcióra alkalmassá tenni, a polgári fejlődés irányába haladt. Persze a nyelvmozgalom mögött ott húzódott a politikai cél is, *a rend érdekek védelme*. Éppen ezért a feudális birtokos osztály kezdetben csak kulturális téren istápolója a polgári gondolatoknak. A magyar és a nem magyar nemesség törekvései is ebbe az irányba mutattak, mert a rendi kiváltságot összekötő ereje ekkor még erősebb volt a nyelvi hovatartozásnál. Ebben a folyamatban közrejátszott még az a tény is, hogy a nem magyar lakosság nemzetté válásának folyamata valamivel későbbben indult meg.

A nyelvmozgalom egy másik ellentmondását is meg kell említenünk. Tudvalevő, hogy a nyelvmozgalom városunkban, de az országban is, sok nemzetiségű környezetben indult el, és már első programadójánál, Besenyeinél ott találjuk a magyarosítási szándékot. Sem ebben, sem a későbbi programokban nyoma sincs annak a gondolatnak, hogy a város, illetve az ország többi nemzete gyarápíthatja-e kultúráját anyanyelvén?

A magyar színjátszás kezdettől fogva komoly vetélytársa volt a német

színészetnek, ellenben nem szellemi harcot vívtak, ilyet nem is vívhattak, mert óriási különbség volt a két színjátszás között. A német színészetnek nem volt sem politikai, sem eszmei missziója, sem társadalmi gyökere, míg az induló magyar színészet kezdettől fogva ezekkel is rendelkezett. A német színészet stimulánsa volt a magyar színészetnek, amelyből a művészetnek volt haszna. A kezdetleges magyar színészet minden erejével azon volt, hogy ebben a harcban alul ne maradjon, hogy senki se mondhassa: „...a német mégis különb”! Gyulai Pál állapította meg, hogy csak addig játszottak jól a Nemzeti Színházban, míg volt Pesten német színház is. Addig a magyar színjátszás nem volt üzlet és mesterség, hanem hivatás és művészet.

A nagyon is leleményes német színgazgatók kezdettől fogva megéreztek a veszélyt, amelyet számukra a magyar színjátszás jelentett, és mindent megtettek, hogy közönségüket megtartsák. Elsősorban is értéktelen, csak szórakoztató darabokkal csalogatták a színházba a közönséget. Ez megrontotta a műsort, mert üres szórakoztatással és mulattatással bizonyos ideológiai és erkölcsi tartalom és szociális állásfoglalás nélkül a vígjáték sikere is nagyon korlátozott. Ezzel kapcsolatban Nicollo Barbier a következőket írja: „A színjátékban a morális tartalom olyan, mint étkezésnél a kenyér, a szórakozás pedig, mint az asztalra tálalt, változatos ételsor. Soha senki se megy azért vendégségbe ebédelni, hogy kizárólag kenyérral traktálják, hanem az egyéb ízletes fogások vagy a jó társaság kedvéért... viszont mégsem ebéd az, amihez nem adnak kenyeret.”

„Hasonló az eset a színjáték esetében is: senkit sem lehet színházba csalogatni erkölcsi prédikációk vagy száraz oktatás meghallgatására, hanem csakis élvezetes élmények ígéretével. Viszont a jól szórakoztató színdarab egyben mindig nevelő hatású is.”

Végül meg kell az elmondottak alapján állapítanunk, hogy a szabadkai német színészetnek bizonyos elvitathatatlan érdemei voltak, amelyeket a tárgyilagos történetíróknak tudomásul kell vennie. Sokan a színészet történetében, még az olyan nevesek is mint Váli Béla és Bauer József (mindketten szabadkai születésűek) mellőzték, agyonhallgatták vagy ha ezt nem tehették, akkor szégyenkezve beszéltek róla.

A német színészetet betolakodott, nem kívánatos jelenségnek tartották. Nem tudták felmérni a kezdetet, mely nélkül a vég sem létezne. A hazai német színészet a városban nem befurakodott idegen volt, nem bitorolta senki helyét, hanem a polgárosodó osztály társadalom szükséglete, az akkori közönség érdeklődése hozta létre és élte.

Felhasznált irodalom:

1. Iványi István: Szabadka szabad királyi város története. 1886
2. Dr. Váli Béla: A magyar színészet története. Budapest, 1887
3. Dr. Váli Béla: Az aradi színjátszás története. Budapest, MDCCCLXXXIX
4. Lám Frigyes: A győri német színészet története (1742—1885). Győr, 1938
5. Fekete Mihály: A temesvári színészet története. Temesvár, 1911
6. Kádár Jolán: A pesti és a budai német színészet története. Budapest, 1923
7. Bayer József: A nemzeti játékszín története. Budapest, 1887
8. Bayer József: A magyar drámai irodalom története. A legrégibb nyomokon 1876-ig. Budapest, 1897
9. Bayer József: A magyar színészet legrégibb nyoma Szabadkán. A Bács-Bodrog vármegyei Történelmi Társulat évkönyve, XX. évfolyam III. füzet, 1904
10. Vojnić H. Blaško: Subotica juče i danas, 1950, Minerva, Subotica
11. Garay Béla: A szabadkai színművészet a XIX. század első felében (1816—1860)
12. Garay Béla: Az ekhószekértől a forgószínpadig, Subotica, 1955, Bratstvo
13. Magyarország története. I. kötet, Gondolat Könyvkiadó, 1971
14. Magyar színháztörténet. Írta a Színháztudományi Intézet színtörténeti munka közössége, Budapest, 1962
15. Szeli István: Hajnóczy és a délszlávok. Forum Könyvkiadó, Novi Sad, 1965
16. Sinkó Ervin: Magyar irodalom (Tanulmányok). Első kötet. Fórum Könyvkiadó
17. Gáspár Margit: A múzsák neveletlen gyermeke. Zeneműkiadó Vállalat, Budapest 1963
18. Hegedűs G. Pukánszky K. J. – Staud G.: A színpalak között. Minerva Budapest 1963

Rezime

Počeci pozorišnog života u Subotici

Počeci pozorišnog života u Subotici su vezani za aktivnost nemačkih pozorišnih grupa, koje su obilazeći veće kulturne centre posećivale i grad.

Prema pisanim izvorima prva pozorišna predstava održana je 1780. godinu dana nakon sticanja pravnog statusa slobodnog kraljevskog grada. Prvu predstavu održala je trupa Josefa Schwertenberga u zgradi gradske „velike krčme”. Kasnije u tu svrhu bila je korišćena i svečana sala gimnazije. Na osnovu nekih indikacija opravdano se može pretpostaviti da prvu predstavu međutim održala je jedna druga grupa – glumci Josefa Schmallögera osnivača nemačkog pozorišta u Pešti, koji je pored toga imao pozorište u Pragu, Požunu i Temišvaru.

U to vreme grad je imao oko 21.000 stanovnika, od kojih je svega 80 bio po narodnosti Nemač, što znači da te grupe nisu isključivo održavale predstave za nemačko stanovništvo. Predstave nemačkih pozorišnih grupa posećivali su mesni srednji i sitni plemići, činovnici, vojnici, bogati trgovci i vlasnici zemlje.

O repertoaru tih putujućih grupa može se malo reći. Predstave su bile na osrednjem zabavljačkom nivou, glumci siromašni, a vlasnici pozorišnih grupa bavili su se tim poslom radi sticanja zarade.

Resümee:

Die Anfänge des Theaterlebens in Subotica

Die Anfänge des Theaterlebens stehen in Subotica mit der Aktivität der deutschen Theatertruppen im Zusammenhang, die durch die grösseren Kulturzentren wandernd auch diese Stadt besucht haben.

Nach geschriebenen Quellen ist die erste Theatervorstellung im Jahre 1780 abgehalten, ein Jahr darauf, nachdem die Stadt den Status der königlichen Freistadt erworben hat. Die erste Vorstellung hat die Truppe von Joseph Schwertenberg im Gebäude der städtischen „grossen Schenke“ vorgetragen. Später wurde zu diesem Zwecke auch der Festsaal des Gymnasiums benutzt. Auf Grund einiger Indikationen kann man gerecht annehmen, dass die erste Vorstellung eine andere Theatertruppe abgehalten hatte – die Schauspieler von Joseph Schmallöger, vom Gründer des deutschen Theaters in Pest, der auch Theater in Prag, in Pozsony und in Temesvár hatte.

In dieser Zeit zählte die Stadt ungefähr 21000 Einwohner, von denen nur 80 Deutsche waren und das bedeutet, dass diese Truppen die Vorstellungen nicht nur ausgeschlossen für die deutsche Bevölkerung hielten. Die Vorstellungen der Theatertruppen wurden von dem örtlichen niederen Adel, von Beamten, von Soldaten, von reichen Kaufleuten und von Gutbesitzern besucht.

Vom Repertoire dieser wandernden Truppen kann man wenig sagen. Die Vorstellungen standen auf dem mittleren Unterhaltungsniveau, die Schauspieler waren arm, und die Besitzer der Theatertruppen befassten sich nur wegen des Verdienstes mit dem Theater.

Műhely

SZOCIOLÓGIAI TÉMÁK ADAM SMITH *A NEMZETEK
GAZDASÁGA* CÍMŰ MŰVÉBEN

1. E témakör kiemelésekor szem előtt tartjuk a szerző sajátos elemzési módját és a kort, amelyben alkotott, amelynek társadalmi, de mindenképpel termelési-gazdasági viszonyait boncolgatja. A liberálkapitalizmus társadalmában élve A. Smithet semmi sem ösztönözte sőt az osztályérdek sem olyan erős – akár apologetikus magatartásra, akár a társadalmi viszonyok forradalmi, kritikai elemzésére. Ennek ellenére átfogó képet ad korának problémáiról és társadalmi viszonyairól, a kérdések viszonylag széles skáláját érinti, amelyek a tudományos szocializmus forrását képezik, mindezt anélkül, hogy konklúziókat vonna le, vagy meghatározásokat adna, bár azok elemzéseiből logikusan következnenek.

2. A marxizmus jellemzője a teljesség mind a társadalmi viszonyokra, mind a tudományos szocializmusra, mind önnön fejlődésre vonatkoztatva. Mikor Lenin a marxizmus három forrását és alkotórészét tárgyalja nyilvánvalóan nem arra gondol, hogy a tudományos szocializmus úgy fejlődik, hogy Marx és Engels gazdasági elméletéhez kapcsolódva az angol klasszikus politikai gazdaságtan, vagy hogy a filozófia a német klasszikus polgári filozófiára épül a szocializmus és a kommunizmus általános társadalmi elmélete pedig az utópista szocialisták elméletére. Nyilvánvalóan nem erről van szó. A politikai gazdaságtan ismerői számára nem vitás, hogy Marx és Engels gazdaságtanát elképzelni sem lehet a dialektikus materializmus nélkül, és hogy a *Tőke*, bár túlnyomórészt gazdaságtudományi mű, de ugyanakkor nagy jelentőségű filozófiai és szociológiai alkotás is. A szociológusok között gyakran találkozunk olyanokkal, akiket figyelmeztetni kell arra, hogy a szociológiában mint a tudományos szocializmus szerves részében mind a fejlődés, mind az elemzés kérdésében összefonódik és egységet képez a szociológiai, a filozófiai, a politikai gazdaságtani és a politikológiai tényező.

E körülmények világossá teszik, hogy a marxista szociológia nem kizárólag az utópista szocializmusból ered, hanem a társadalmi tudat összes eredményére épül – ezért igazoltan tekinthető az angol klasszikus politikai gazdaságtan és a német klasszikus filozófia is a marxista szociológia alapjainak.¹

Meggyőződésünk megerősítéseként hivatkozunk azokra az érvekre is, amelyeket Veljko Korac belgrádi, Ante Fiamengo zágrábi, Kulcsár Kálmán magyarországi, valamint Jan Szczepanski lengyel szociológus vonultat fel.²

3. A legjelentősebb szociológiai témák kiemelésekor Smith híres művéből szem előtt kell tartani elméletének következetlenségét.³ E nagy tudós felfedezései közé nemcsak olyanok tartoznak, amelyeket túl kellett haladni ahhoz, hogy létrejöjjön Marx tudományos nézete, hanem olyanok is, amelyeket mechanikusan el kell vetni. Ilyen például az az álláspont, miszerint az önzés a cseré alapvető tényezője és meghatározója.⁴

A legjelentősebb és legterjedelmesebb szociológiai téma Smith munkamegosztás-elmélete. Nem különböztetve meg társadalmi és technikai munkamegosztást, Smith szerint a munkamegosztás alapja az emberek hajlama a cserére. Rámutat arra, hogy a munkamegosztásból nagy előny származik; a társadalom ugyanis közeledik a kitűzött cél felé – az általános jóléthez. Hangsúlyozza, hogy e folyamat – amely feltételezi az emberi munka társadalmi jellegét – hasznos, mert Smith számára a munkamegosztás – „bár lassú és fokozatos” – az emberi természetben rejlő hajlam következménye.

A kapitalizmusnak abban a korszakában, amikor a manufaktúr dominál Angliában, Smith nem tesz különbséget társadalmi és különleges munkamegosztás között. Hangsúlyozza, hogy a munkamegosztás előnye az időmegtakarításban nyilvánul meg, ez viszont sokkal nagyobb, mint az előszörre elképzelhető, és rendszerint megszűnik egyik munkáról a másikra való áttérés esetén. Nem lehet ugyanis gyorsan áttérni egyfajta munkáról egy újra, ha az más helyen, az előzőtől teljesen különböző munkaeszközökkel megy végbe – állítja Smith. Ennek illusztrálására a falusi takács példáját hozza fel, aki hogy megművelhesse kis birtokát sok időt veszít el a szövőgéptől a mezőig, majd a mezőtől a szövőgépig való távolság megtevésével. Smith művében gyakran rá lehet bukkanni a társadalmi és technikai munkamegosztás ilyen el nem határolására.

Jelentős a munka társadalmi jellegéről alkotott nézete. Adam Smith észreveszi a haladást és a munka termelékenységének növekedését, amely a társadalmi munkamegosztásnak és a termelés szakosításának eredménye.

Smith művét is azzal a megállapítással kezdi, (I. kötet, I. fejezet. „A

munkamegosztásról⁷⁾) hogy a termelőerők fejlődése, a fokozott ügyesség, a szakértelem és az ítélőképesség a munkamegosztás eredménye. Könyvének ugyanebben a fejezetében hangsúlyozza, hogy a munkamennyiség növekedése – amelyet a munkamegosztás következtében ember el tud végezni, mint azelőtt – a következő három tényezőnek tulajdonítható:

- a) növekszik minden egyes munkás képessége, ügyessége;
- b) időmegtakarítás (ami munkafajták változtatása esetén nem következik be)
- c) a gépek korszerűsítése.

Ez utóbbi megkönnyíti a munkát és lerövidíti a munkaidőt és így lehetővé teszi, hogy egy ember több társa feladatát végezze el.

Adam Smith felfigyel a munkamegosztás negatív oldalára is, amely a kapitalista termelési viszonyok között az ember egyéniségére hat. Megállapítja, hogy a munkamegosztás az ember személyiségére oly módon hat, hogy olyan várdolatlaná és ostobává teszi, amilyen csak ember tehet.

Értékelméletét tovább fejlesztve Smith saját kritériumai szerint felfedi a termelő és a nem termelő munka közti éles különbséget. Hangsúlyozza, hogy van olyan munka, amely növeli a tárgy értékét, de van olyan is, amelynek nincs ilyen tulajdonsága. Az előbbit produktív, az utóbbit improduktív munkának nevezi. Szemléltetésképp leszögezi, hogy a manufaktúrában dolgozó munkájával növeli a nyersanyag értékét, ez biztosítja a munkás bérét (ahogy Smith mondja: a munkás eltartását) és a profitot munkaadója számára. Smith az improduktív munkára a cseléd példáját hozza fel, majd szembeállítva az előbbi munkával rámutat: „... a cseléd munkája nem növeli semminek se az értékét.

A kapitalizmus fejlődésének abban a szakaszában, amelyben a manufaktúra dominált, amikor a tudomány, a technikai újítások, fejlesztések és a szervezés tudománya alig játszott szerepet a termelési folyamatban, Smith nem vehette észre az un. produktív szolgáltatások igazi jelentőségét. Ezért mozog a termelőmunka leszűkített keretei között, amelynek hordozója mindig anyagi tárgy, míg a szolgáltatások nála improduktívak, beleértve az uralkodó, a bíró és a haditengerészet munkáját is, amelyet szerinte a mezőgazdaság és a produktív munka tart el. Smith külön hangsúlyozza azt, hogy a manufaktúrában dolgozó munkája egy külön eladásra szánt tárgyban valósul meg. Ezzel a munkával állítja szembe a szolga munkáját, amelyet nem lehet megállapítani, mert nem valósul meg semmilyen tárgyban sem, vagy áruban.

Smith munka-értékelméletéből világosan kiténik a bérmunkás kizsákmányoltsága. Erre engednek következtetni azok a kategóriák, amelyeket Smith a nem munkából eredő jövedelmek megjelölésére használ, ilyenek pl. a profit, a járadék. A bérmunkások kizsákmányolását több oldalról, átfogóan vizsgálja nemcsak szűk gazdasági keretek között.

Smith hangsúlyozza könyvében, hogy a profitot mint a tőke velejáróját el lehetne képzelni úgy, mint a munka ellenőrzéséért és vezetéséért járó pénz. A szerző elosztatja a misztikumot a tulajdonos ilyenfajta munkájáról, és hangsúlyozza, hogy a profit valami egészen más”. A profitot egész más elvek határozzák meg, amelyek nincsenek semmilyen arányban sem az említett ellenőrző és vezetői munka mennyiségével és nehézségével.

Adam Smith észreveszi a kizsákmányolást, amely a kapitalista társadalmi helyzetéből és abból a tényből ered, hogy bizonyos nagyságú tőkével rendelkezik. Ezt a két tényezőt állandóan hangsúlyozza és kiindulópontként szerepelnek a munkás munkájának értékéből származó profit, járadék és más formában levont rész elemzésekor. Annak ellenére, hogy megemlíti a mezőgazdasági termékek és a termelő munka révén eltartott uralkodót, bírót és a haditengerészetet, mégis magát a kizsákmányolást nem hangsúlyozza különösképpen, még kevésbé elemzi mint társadalmi viszonyt. Így nyílt kérdés marad, hogy valóban felfedte-e mint olyat, vagy épp opportunistának találta megemlíteni, amikor már a vitathatatlan kizsákmányolást érvekkel is igazolta.

A. Smith a nemzetközi viszonyokban – a gyarmatpolitikában – is felfedte a kizsákmányolást. Többek között rámutat arra, hogy a gyarmathatalmak monopolizálták a kereskedelmet, az európai árut a lehető legdrágábban adták el a gyarmatokon, míg azok termékfeleslegét minimális összegért vásárolták fel, de csak abban az esetben, ha Európa piacán nagyon magas árat kaptak érte. Felhívja a figyelmet arra, hogy sok esetben nemcsak a gyarmatok termékfeleslegének értékcsökkentéséről volt szó, hanem az volt a cél, hogy visszaszorítsák az illető gyarmat termelőképességének természetes fejlődését.

Smith világosan látja a gyarmatokkal szemben folytatott elnyomó politikát, amely abban is megnyilvánult, hogy a metropolisok megakadályozták a nyersanyag feldolgozásának összetettebb fázisát a gyarmati országokban. Illusztrációképpen megemlíti az angolok által tönkretett cukorfinomítógyárakat a francia gyarmatokon, miután azok brit kézbe kerültek, vagy a vas- és az acélrudak kivitelének megtiltását a brit gyarmatokról, sőt helyszíni feldolgozásukat is, nehogy lenyomják a metropolisokból kiszállított késztermékek árát.

Bármennyire is diagnosztikus és kiméletlen Adam Smith a gyarmati kizsákmányolás elemzésében, mint korának meghatározottja osztályszempontból szükségszerűen korlátozott. Ez kitűnik abból a megállapításából is, mely szerint „az emberiség legszentebb jogainak a megsértése” megtiltani egy nagy nemzetnek, hogy véghez vigye mindazt, amit termékei által elérhet, vagy korlátozni, hogy tőkéjét és munkáját úgy használja fel, ahogy az számára a legmegfelelőbb. Beismeri a kizsákmányolás gyarmatosító módszereinek igazságtalanságát, de relativizálja is azt, a gyarmatok gazdaságá-

nak általános fejletlenségével magyarázva, hisz szerinte az igazságtalanságok eddig „nem sokat ártottak a gyarmatoknak”. Ugyanakkor előrelátja, hogy a gyarmati kizsákmányolás a gyarmatok előbbrehaladása esetén „erőszakos és elviselhetetlen” lehet.

Meg vagyunk győződve arról, hogy a fentiekben rámutattunk arra, hogy Adam Smith életműve, mely a tudományos szocializmus egyik forrását képezi, figyelemreméltó és megbecsülésre tarthat igényt a marxista szociológusok körében is, annak ellenére, hogy a NEMZETEK GAZDASÁGA túlnyomórészt gazdasági jellegű mű.

Megjegyzések:

1. Hivatkozunk itt Lenin megállapítására *A marxizmus három forrása és alkotórésze* című ismert tanulmányának bevezető részére, mely szerint Marx nagysága többek között abban van, hogy tanítása közvetlen folytatása a legnagyobb filozófusok, közgazdászok és szocialisták tanításainak.
(V. I. Lenjin, Sacinjenija, IV, orosz kiadás, Moskva, 1954, XIX. kötet 3. o.)
2. Felhívjuk a figyelmet az említett szociológusok alábbi műveire:
Veljko Korac: Marks i savremena sociologija. Kultura, Beograd, 1962, 332. o.
Ante Fiamengo: Saint-Simon i August Comte. Matica hrvatska, Zagreb, 1966 7. o.
Kulcsár Kálmán: A szociológiai gondolkodás fejlődése Akadémia Kiadó, Budapest, 1966 509. o.
Jan Szczepanski: A szociológia története. A szociológia problematikájának és módszereinek fejlődése. Kossuth Könyvkiadó Budapest, 1973. 108 o.
3. Ebben a munkában valahányszor A. Smith „An inquiry into the nature and causes of the wealth of nations” című művére hivatkozunk, a Marksizam i njegovi izvori című sorozatban Marijan Hanzeković 1952-es fordításában megjelent kiadvány alapján történik, Kultura, Beograd, 1970.
4. A csereviszonyok Smith általi bemutatásakor L. könyvének problémabemutatására hivatkozunk, a II. fejezet kezdete (61. o.) Ez a rész szerbhorvát nyelven így hangzik: „Ali čoveku je gotovo stalno potrebna pomoć njegove sabraće, i on bi je uzalud očekivao samo od njihove naklonosti. Verovatnije je da će uspeti ako zainteresuje njihovu sebičnost u svoju korist i pokaže im da je u njihovom vlastitom interesu da učine ono što od njih želi. Ko god nudi nekome drugome posao bilo kakve vrste, predlaže mu da učini ovo: daj mi ono što ja želim, pa ćeš dobiti ono što ti želiš. To je značenije svake takve ponude. Na taj način dobijamo jedan od drugoga kudikamo veći deo onih usluga koje su nam potrebne. Mi ne očekujemo ručak od naklonosti mesara, pivara ili pekara, već od njihova čuvajna vlastitog interesa.”

Sociološke teme Smitovog dela: „Istraživanje prirode i uzroka bogatstva naroda”

Pri isticanju socioloških tema velikog dela Adama Smita imamo u vidu specifičan način analize autora i epohu u kojoj stvara i čije društvene, pre svega, proizvodno-ekonomske odnose analizira. Živeći u epohi liberalnog kapitalizma onda najrazvijenijeg društva A. Smit nema posebnih podsticaja a i ne postoji još dovoljan društveno-klasni interes bilo za apologetiku, bilo za kritičko revolucionarnu analizu samih društvenih odnosa. Ipak, u svojim ekonomskim analizama nužno zahvata široke probleme i odnose društva svog vremena te, ne izvlačeći posebne zaključke niti formulacije koje proizlaze u osnovi iz njegovih razmatranja, daje relativno širok spektar pitanja koja se ugrađuju u korene naučnog socijalizma.

Osobina marksizma je u totalitetu i kad se radi o poimanju odnosa i procesa u društvu i kada se radi o sopstvenom razvoju kao naučnog socijalizma. Kada Lenjin govori o tri izvora i tri sastavna dela marksizma očito ne misli da se naučni socijalizam razvija tako da se ekonomska misao Marksa i Engelsa nadovezuje i razvija na bazi klasične britanske klasične političke ekonomije filozofija polazeći kao od osnove klasične nemačke građanske filozofije, a opšta društvena teorija socijalizma i komunističkog društva od utopijskih socijalista. Očito je da se ne radi o tome. Politekonomistima je bez sumnje jasno da ekonomsko učenje Marksa i Engelsa nemoguće je zamisliti bez dijalektičkog materijalizma i da je „Kapital”, iako prevashodno ekonomsko delo, da je ujedno i Kapitalno filozofsko i sociološko d.lo. Među sociolozima, možda ćemo češće susresti one koje je potrebno upozoriti da postoji kompleksnost i isprepletenost i razvoja i analize sociološke filozofske, politikološke i politekonomske komponente u sociologiji kao integralnog dela naučnog socijalizma.

Zbog ovih okolnosti marksistička sociologija nema svoj koren samo u utopijskom socijalizmu već u celokupnom fondu onih dostignuća društvene svesti čovečanstva koje su predstavljali koren naučnog socijalizma – time opravdano je videti i u klasičnoj britanskoj polit. ekonomiji kao i u klasičnoj građanskoj nemačkoj filozofiji korene marksističke sociologije pored utopijskog socijalizma.

Za ovo shvatanje pozivamo se, takođe, i na argumente koje su izložili sociolozi iz naše zemlje, jugoslovenski sociolozi, Veljko Korać iz Beograda i Ante Fiamengo iz Zagreba, savremeni sociolog iz Mađarske Kulacsar Kalman i iz Poljske Jan Szczepanski.

Kada ističemo najznačajnije sociološke teme u čuvenom radu A. Smita moramo imati u vidu i u ovom slučaju nedoslednost njegovih teorija. U rezultate i dostignuća ovog velikog naučnika spadaju ne samo ona koje je trebalo prevazići da bi se ostvario Marksov naučni pogled već i takva kao što je stanovište o egoizmu kao osnovnom faktoru koji određuje razmenu i koje je trebalo prosto mehanički negirati.

Sa gledišta socioloških tema najznačajniji i najopsežniji je krug pitanja vezanih za Smitovu teoriju podele rada. Istina Smit polazi od ljudske sklonosti za razmenu kao uzroke podele rada pri čemu ne razlikuje društvenu i tehničku podelu. U uslovima dominacije manufakture u razvoju kapitalizma u Engleskoj A. Smit ne čini distinkciju između društvene i posebne podele rada.

Od značaja je Smitov celovit pogled na društveni karakter rada koji proističe iz njegove teorije. Adam Smit uočava progres i povećanje produktivnosti rada koja je posledica društvene podele i specijalizacije proizvodnog rada.

Adam Smit takođe uočava onu negativnu stranu podele rada koja se ispoljava na ličnost čoveka u datim uslovima kapitalističke proizvodnje. Adam Smit između ostalog

veoma plastično ilustruje ovo svoje analitičko zapažanje pišući o tome podela rada utiče na ličnost čoveka da ona postane neotesana i glupa koliko je to samo moguće ljudskom biću.

Razvijajući svoju teoriju vrednosti Smit uspostavlja na osnovu svog kriterijuma jasno naglašenu razliku između proizvodnog i neproizvodnog rada, Adam Smit naglašava (početak III glave, II knjige, str. 461) da ima jedna vrsta rada koja povećava vrednost predmeta a da ima druga vrsta rada koja nema takav učinak. Prvu vrstu rada koja, po Smitu, proizvodi vrednost on naziva produktivnim radom a drugu vrstu rada neproductivnim.

U uslovima pretežno manufakturne faze razvoja kapitalizma kada je ideo nauke tehnološke inovacije, razvojnih službi i organizacionih nauka u tekućem proizvodnom procesu bio mali A. Smit nije mogao uočiti mesto i pravo značenje tzv. produktivnih usluga. Zato se on i kreće u uprošćenim kategorijama proizvodnog rada koji uvek ima za nosioca materijalan predmet.

Na osnovu svoje teorije radne vrednosti preko kategorija koje Smit upotreb. aparata (kategorije dohodaka) ističući profit i rentu kao neradne dohotke jasno ukazuje na eksploataciju najamnog radnika. Eksploatisani položaj najamnog radnika, A. Smit obrađuje sa dovoljnom širinom da se on ne uokviruje u uske ekonomske okvire.

Adam Smit uočava eksploataciju koja se vezuje za društveni položaj kapitaliste i za posedovanje količine kapitala. Ova dva faktora stalno naglašava i polazeći od njih vrši kvantitativnim analizama odbitak od vrednosti radnikova rada u vidu rente, profita i drugo, samu eksploataciju izričito ne izlaže, još manje razrađuje kao društveni odnos te ostaje otvoreno pitanje da li ju je uopšte uočio ili je smatrao oportunistički ne spomenuti je i zadržati se na ekonomskoj argumentaciji neospornog identifikovanja eksploatacije.

A. Smit ima sluha i prema eksploataciji u međunarodnim odnosima, prema kolonijalnoj eksploataciji. On priznaje nepravednost kolonijalnih metoda eksploatacije, ali ih relativizira zbog opšte nerazvijenosti privrede kolonija u odnosu na metropolu pa navodi da ove neprovode do sada „nisu mnogo naškodile kolonijama“. Smit takode predviđa da kolonijalni oblici eksploatacije u slučaju naprednijeg stanja samih kolonija mogli bi biti za njih „stvarno nasilni i nepodnošljivi“.

Zusammenfassung

Soziologische Themen in Smiths Werk: „Die Erforschung der Natur und der Gründe des Reichtums der Nationen“

Bei der Hervorhebung von soziologischen Themen in Adam Smiths grossen Werk haben wir die spezifische Analysierungsweise des Verfassers sowie die Epoche in der er schafft vor Augen aber auch die gesellschaftlichen Verhältnisse dieser Epoche, vor allem die ökonomischen Produktionsverhältnisse, die er analysiert. Da A. Smith in der Epoche des liberalen Kapitalismus lebt, in der damals entwickeltesten Gesellschaft, hat er keine besonderen Anregungen; es besteht auch noch kein genügendes gesellschaftliches Klasseninteresse weder für die Apologetik noch für eine kritische, revolutionäre Analyse der gesellschaftlichen Verhältnisse selbst. Allerdings berührt er in seinen ökonomischen Analysen notwendigerweise eine Fülle von Problemen seiner Epoche und ohne Schlüsse zu ziehen oder Formulierungen zu geben, die im Grunde genommen aus seinen Erwägungen hervorgehen, gibt er ein relativ breites Spektrum von Fragen, die in die Wurzeln des wissenschaftlichen Sozialismus eingebaut werden.

Die Eigenschaft des Marxismus liegt in der Totalität, sowohl wenn es sich um das Begreifen der Verhältnisse und Prozesse in der Gesellschaft als auch wenn es sich um die eigene Entwicklung als wissenschaftlicher Sozialismus handelt. Wenn Lenin über die drei Quellen und drei Bestandteile des Marxismus spricht, so denkt er offenbar nicht, dass sich der wissenschaftliche Sozialismus so entwickelte, dass der ökonomische Gedanke von Marx und Engels an die klassische englische politische Ökonomie anknüpft und sich auf sie gründet; die Philosophie von der klassischen, deutschen bürgerlichen Philosophie als Grundlage ausgeht; während die allgemeine gesellschaftliche Theorie des Sozialismus und der kommunistischen Gesellschaft von den Sozialisten Utopisten. Es liegt nahe, dass es sich nicht darum handelt. Den Politökonom ist es zweifelsohne offenkundig, dass es unmöglich ist, sich Marxens und Engels'ökonomische Lehre ohne den dialektischen Materialismus vorzustellen und dass „Das Kapital“, obwohl vor allem ein ökonomisches, gleichzeitig auch ein grundlegendes philosophisches und soziologisches Werk ist. Unter den Soziologen werden wir vielleicht des öfteren jenen begegnen, die man warnen sollte, dass es eine Komplexität und Verflochtenheit gibt, sowohl in der Entwicklung wie auch in der Analyse der soziologischen, philosophischen, politikologischen und politökonomischen Komponenten in der Soziologie als integralem Teil des wissenschaftlichen Sozialismus.

Wegen dieser Umstände hat die marxistische Soziologie ihre Wurzeln nicht nur im Utopischen Sozialismus sondern im gesamten Bestand jener Errungenschaften des gesellschaftlichen Bewusstseins der Menschheit, die die Wurzel des wissenschaftlichen Sozialismus darstellten – damit ist es gerechtfertigt auch in der klassischen englischen politischen Ökonomie, sowie in der klassischen deutschen bürgerlichen Philosophie, neben dem Utopischen Sozialismus, die Wurzeln der marxistischen Soziologie zu sehen.

Was diese Auffassung betrifft, berufen wir uns auch auf die Argumente, die von den jugoslawischen Soziologen Veljko Korać aus Beograd und Ante Fiamengo aus Zagreb, vom ungarischen Soziologen Kulcsár Kálmán und vom polnischen Soziologen Jan Szczepánski dargelegt wurden.

Wenn wir die wichtigsten soziologischen Themen in A. Smiths berühmter Arbeit hervorheben, müssen wir auch in diesem Fall die Folgewidrigkeit seiner Theorien vor Augen halten. Zu den Ergebnissen und Errungenschaften dieses grossen Wissenschaftlers gehören nicht nur jene, die überwunden werden mussten, damit Marxens wissenschaftliche Anschauung verwirklicht würde, sondern auch solche, wie es der Standpunkt über den Egoismus ist, – als Grundfaktor, der den Austausch bestimmt – die einfach mechanisch negiert werden mussten.

Dokumentum

Tihomir Vlaškalić

ELNÖKI BESZÁMOLÓ A SZERB KSZ KÖZPONTI BIZOTTSÁGÁNAK ÜNNEPI ÜLÉSÉN, A PÁRTALAPÍTÁS 30. ÉVFORDULÓJÁN

Belgrád, 1975. május 7.

Elvtársnők és elvtársak,

Holnap lesz harminc esztendeje, hogy éppen itt, ebben a teremben megkezdődött a Szerb KP első (alapító) kongresszusa. Azokban a napokban még utolsó csatáinkat vívtuk a fasiszta megszállókkal és hazai csatlósikkal az ország felszabadításáért, de gyakorlatilag már a szocialista építőmunka is elkezdődött.

Most, amikor a szerbiai kommunista és szocialista mozgalomnak erre a jelentős történelmi eseményére emlékezünk, gondolataink még messzebbre hatolnak vissza a múltba, hogy a mai nemzedéknek a maga teljességében mutathassuk be, hogyan született meg és növekedett egyre nagyobbra Szerbiában az a társadalmi erő, amely – összefogva minden nemzetünk és nemzetiségünk kommunistáival, élére állva a munkásosztálynak és minden dolgozó embernek – elindította és győzelemre vitte a szocialista forradalmat a jugoszláv társadalomban.

A munkásmozgalom megjelenése, és a szocialista társadalom megteremtéséért, a munkásosztály és a nincstelen parasztság érdekeiért harcoló szocialista párt megalapításának gondolata Szerbiában Svetozar Marković nevéhez és tevékenységéhez fűződik, tehát a múlt század 70-es éveire tehető. Szerbia abban az időben elmaradott vidék volt – munkásosztálya kistömegű, ipara fejletlen, mezőgazdaságában a törpebirtokosok természetes gazdálkodása az uralkodó forma. Ennek ellenére a XIX. század utolsó harmadában szüntelenül terjed a szocializmus eszméje, s egyre inkább sokasodnak azok az emberek, akik eszmei és politikai alapot igyekeznek létrehozni a Párt megszervezéséhez. Így a XX. század első évében megalakul a Belgrádi Munkásegylet, 1903-ban pedig megtartják a Szerb Szociáldemokrata Párt alapító kongresszusát. Voltaképpen erre az időpontra tehető a modern munkásmozgalom kialakulása Szerbiában; ettől kezdve válik szervezetté a fejlődés

és a harc, amely olyan történelmi egyéniségeket vetett felszínre, mint Radovan Dragović, Dimitrije Tucović, Dušan Popović és mások.

Közvetlenül az első világháború befejezése és az új állam létrejötte után a Szerb Szociáldemokrata Párt, továbbá Bosznia és Hercegovina Szociáldemokrata Pártja, valamint Vajdaság, Horvátország és más országrészek szocialista beállítottságú csoportjai, tekintélyes egyéniségei kezdeményezésére a munkáspártok egységre lépnek, és létrejön a jugoszláv munkásosztály egységes pártja.

Az első kongresszuson (az egyesülési kongresszuson) megalakul az egységes Jugoszláv Szocialista Munkás (kommunista) Párt, amely a második (vukovári) kongresszuson felveszi a Jugoszláv Kommunista Párt elnevezést, s tevékenységét kommunista programra alapozza.

A háborút követő első években a Párt Szerbiában, akárcsak egész Jugoszláviában, tekintélyes politikai erővé növekedett, amelynek roppant nagy hatása volt a munkástömegekre. Így pl. az 1920. évi községi választásokon a Párt egy egész sor nagyvárosban (Belgrádban, Nišben, Kragujevacon, Pirotnban, Leskovacon, Valjevón, Šabacon, Užicén és másutt), valamint 38 faluban többséghez jutott. Belgrádban Filip Filipovićot, a JKP Központi Bizottsága Végrehajtó Bizottságának akkori elnökét választották meg községi elnökké.

Nagy politikai erejét, tekintélyét igazolja az is, hogy a Jugoszláv Alkotmányozó Nemzetgyűlésben 59 képviselői mandátumot (Szerbiában 12-t) szerzett magának, s a képviselők száma szerint az ország harmadik legnagyobb pártja volt. Nyilvánvalóvá vált, hogy a Nagy Októberi Szocialista Forradalom eszméinek és győzelmének hatása alatt a munkásosztály, a dolgozó és kizsákmányolt tömegek, az újonnan létrehozott országban kedvezőbb szociális távlatokat keresve a Kommunista Pártot tisztelték meg bizalmukkal, azt a pártot, amelynek programja szociális előrehaladást ígért, a szocialista társadalom megteremtését irányozta elő.

A burzsoázia és az uralkodóház nem nézhette tétlenül a forradalmi törekvések erősödését, a Kommunista Párt befolyásának növekedését az országban. Felismerve, hogy a Párt és annak tevékenysége jelenti a legnagyobb veszélyt a polgári rendszerre, az ellenlépés heves és kegyetlen volt. Az Obznana és az Államvédelmi Törvény (1920 végén és 1921 közepén) betiltott mindennemű kommunista ténykedést és szervezkedést, halálbüntetést helyezett kilátásba minden párttag számára, s ezzel a Jugoszláv Kommunista Pártot illegálisba kényszerítette. Megkezdődött a kommunisták üldözése. Ezerszámra tartóztatták le a kommunistákat és a munkásokat, bírósági komédiákat rendeztek, a parlamentből kiűzték a kommunista képviselőket stb. Mindenáron tönkre akarták zúzni a Jugoszláv Kommunista Pártot és a forradalmi munkásmozgalmat.

Nehéz idők voltak ezek a Párt számára, kiváltképpen minthogy nem készült fel kellően a csapásokra, s nem volt képes szervezett ellenállást tanúsítani.

A pártszervezetek feloszlottak, de a Párt nem semmisült meg. Elérkezett a konszolidálódás, az újjászervezés időszaka, ami az illegálitás feltételei között eléggé lassú és nehézkes volt.

A Párt szervezeti erősödését Szerbiában nagymértékben elősegítette a JKP II. szerbiai tartományi értekezletének döntése a tartományi vezetőség megalakításáról. Ezzel, egyrészt, megkezdődött az illegális pártszervezetek létrehozása Belgrádban, Nišben és Szerbia más városaiban. Másrészt, miután 1923-ban megalakult a független Jugoszláv Munkáspárt, lehetőség nyílt a JKP számára, hogy azon keresztül legális politikai ténykedést fejtsen ki, s növelje befolyását a munkásosztályra.

A Párt konszolidálódását és erősödését akkoriban nagyon megnehezítette Szerbiában, de az országban másutt is az ún. jobb- és baloldal egymás közötti frakciós harca. Ez a harc roppant súlyos következményekkel járt a Párt egész tevékenységére nézve, de épp ennek eredményeként egyre több kommunista és SKOJ-tag értette meg, hogy milyen nagy károkat okoz a frakciózás, s indított harcot az egység megteremtéséért. Ezek alkották a Párt munkásmagvát. A Jugoszláv Kommunista Párt Központi Bizottságának segítségével, továbbá Đura Đaković és Mašan Mašanović személyes hozzájárulásával Szerbia kommunistái következetesen végrehajtották a Kommintern Végrehajtó Bizottsága nyílt levelébe foglalt feladatokat, s eltávolították a Párt és a SKOJ vezetőségéből a jobboldali frakció vezetőit. A JKP III. szerbiai pártértekezletének részvevői, 1928 szeptemberében elítélik a frakciós harcokat, kiváltképpen Sime Marković jobboldali törekvéseit és követőinek ténykedését.

Az új ország, a Jugoszláv Királyság akkor már egy egész évtizedes múltra tekintett vissza, de a fennálló gazdasági, szociális és nemzeti kérdések egyáltalán nem oldódtak meg, hanem csak még inkább összekuszálódtak. A szociális és nemzeti elnyomás országa volt ez. Emiatt nem csupán a munkásosztály és a nincstelen parasztság körében nőtt az elégedetlenség és az ellenállás, hanem a dolgozó nép legszélesebb rétegeiben is. A szerb nép elégedetlensége és ellenállása szintén nyilvánvaló volt.

Saját népének támogatását nélkülözve, és szembekerülve a kommunisták és a munkásosztály mind szervezettebb ellenállásával Szerbiában is, a hatalomért és önnön helyzetéért aggódó király és a nagyszerb burzsoázia a legkíméletlenebb lépésre szánja el magát: 1929. január 6-ával teljes egészében megfosztják az országot minden politikai szabadságtól és jogtól (hatalyon kívül helyezik az ország alkotmányát, felosztatják a nemzetgyűlést, betiltják a politikai pártok és szervezetek működését), és katonai-fasiszta jellegű monarchista diktatúrát vezetnek be. Az egész állami fölépítmény

elsősorban a szervezett munkásmozgalommal és a munkásosztály élcsapatával fordult szembe, hogy végképp leszámoljon vele.

És Szerbiában is megkezdődött a kommunisták minden korábbinál hevesebb üldöztetése. Tömegesen tartóztatják le őket, egész pártszervezeteket semmisítenek meg, s napirendre kerülnek a fizikai leszámolások, a gyilkosságok is, amikor a Párt legtekintélyesebb vezető személyiségeiről volt szó (1929. IX. 27-én megölik Bracan Bracanovićot, a szerbiai ideiglenes pártvezetőség titkárát). Ilyen körülmények között a pártmunka szervezetlenné válik, sok kommunista önmagára marad. Egyszóval a kíméletlen monarchista diktatúra roppant súlyos helyzetbe hozta a Pártot.

Nagyon sok kommunista és ifjú SKOJ-ista azonban még ilyen körülmények között sem adta fel a harcot, amikor pedig a kommunista meggyőződés és pártbeli hovatartozás életveszélybe sodorhatta az embereket. Az ifjú kommunisták mai nemzedékének ihletet kellene merítenie az akkori kommunista nemzedék magatartásából, meggyőződésükből és hűségükből, ahogyan a munkásosztály és a szocializmus érdekeit képviselték.

Alig néhány évvel később, már 1932-től, de különösen 1934-ben a Párt újra rendezti sorait. Szerbia és Vajdaság szinte minden nagyobb városában életre kelnek a pártszervezetek, amihez a Jugoszláv Kommunista Párt Központi Bizottságának instruktorai is nagy segítséget nyújtanak. Működésbe lép a tartományi pártmechanizmus is. Mint a JKP szerbiai Tartományi Bizottságának lapja 1934 elején megjelenik a Kommunista első száma és egy egész sor másik legális újság, a kommunisták kisebb-nagyobb befolyása alatt. Ugyanakkor lefordítják és kiadják a marxista irodalom néhány legjelentősebb művét (Marx: A tőke, Engels: Anti-Dühring, Lenin: Az imperializmus stb.). A JKP IV. szerbiai tartományi értekezletén, 1934 szeptemberében új Tartományi Bizottságot választanak a szervezet élére.

Újra elérkezett tehát a Párt lendületes fejlődésének, erősödésének időszaka szervezeti és eszmei szempontból egyaránt, de különösen a dolgozó emberekre kifejtett befolyása tekintetében.

Ezt illetően külön jelentősége volt a Népfront létrehozására irányuló törekvésnek, amihez a szabadságért, illetve a háború és a fasiszmus ellen indított harc adott politikai alapot és lehetőséget a széles néptömegek mozgósításával. A Párt befolyása alatt ez a demokratikus mozgalom egyre szélesebb mederbe terelődik Szerbiában. A munkások és a munkásszakszervezetek, a haladó értelmiség, de különösen a belgrádi egyetemisták, együttesen a nincstelen földmunkások tömegével – egyre szélesebb népi frontba tömörülnek az uralkodóház és a burzsoázia elleni harcban, s az ország védelmében a növekvő fasiszta veszedelemmel szemben.

A dolgozó emberek antifasiszta beállítottsága rendkívül erőteljesen jut kifejezésre, amikor a fasiszták polgárháborút robbantanak ki Spanyolországban. A közvélemény a Spanyol Köztársaság mellett foglal állást, s a

Párt kezdeményezésére válogatott harcosok indulnak a spanyol frontra, akik közül sokan életüket áldozzák a spanyol nép szabadságáért vívott harcban.

A széles néptömegek mozgósításában és politikai szervezkedésében kiváló eredményeket ért el a Párt Vajdaságban.

A nagy gazdasági elmaradottság, a burzsoázia kizsákmányoló politikája és a nagyszerb nacionalizmus leigázó törekvése az albán nemzetiséggel szemben Kosovón nagyon megnehezítette a Párt munkáját és fejlődését. Ennek ellenére a szerb, az albán és a crnogorac kommunisták befolyáshoz juttatták a Pártot, érvényt szereztek a testvériség-egység eszméjének, s harcot indítottak a rendszer és annak politikája ellen.

Az 1941-ben bekövetkezett események perspektívájából a Népfront-politikának óriási volt a jelentősége. A kommunisták és SKOJ-tagok, az ifjú forradalmárok egész nemzedéke nevelkedett föl ezen az eszmén, s vált hordozójává a népfelszabadító háborúnak, a forradalomnak. Ugyanígy a pártpolitika és pártmunka hatása alatt a Népfront keretei között a nincstelen földmunkások széles tömegei is eljövendő harcosaivá értek forradalmunknak.

Szerbia kommunistái ezzel a tevékenységükkel, váltakozó módon és különböző formában ugyan, de folytonosan harcban álltak a hatalmon levő nagyszerb burzsoáziával és az uralkodóházzal, s amikor ezek elvesztették pozícióikat az ország nemzeti burzsoáziáinak koalíciójában, hegemonista politikájukra Szerbia munkásosztálya és kommunistái mérték a legsúlyosabb pörölycsapást.

Amikor a pártvezetőség visszatért az országba és Tito elvtárs állt a Jugoszláv Kommunista Párt Központi Bizottságának élére, egyszerre még erőteljesebbé vált a szervezet fejlődése és kádereinek eszmei-politikai föl-emelkedése.

Ezzel egyidejűleg, a küszöbönálló harcokra készülve kimunkálódik a JKP vezette forradalmi-demokratikus mozgalom stratégiája. Ezt a stratégiát ötödik országos értekezletén (Zágrábban, 1940. X. 19—23.), amelyen Szerbia küldöttei is részt vettek, a Jugoszláv Kommunista Párt egyöntetűen elfogadja. Az ország és népeink sorsdöntő napjait a Párt felkészülten várta be.

A történelmi események gyorsan követték egymást.

A Cvetkovič-Maček kormány 1941. március 25-én aláírja Jugoszlávia csatlakozását a Tengelyhatalmakhoz, s Belgrádban már aznap, majd pedig Szerbia más városaiban is tüntetések zajlanak le. Az elégedetlen néptömegek nyomására, a nyugtalanság és tüntetések hatására a tisztok egy csoportja március 27-én államcsínyt hajt végre, s a Cvetkovič-Maček kormányt megfosztja hatalmától. A tüntetések aznap érik el tetőpontjukat. A néptömegek elsőprő erővel fejezték ki felháborodásukat a rezsím kollaboracio-

nista politikája miatt, és kinyilvánították harcrakésztségüket a haza szabadságának védelmében. A tömegtüntetések élén Belgrádban, akárcsak Szerbia és egész Jugoszlávia más városaiban, mint szervezők a kommunisták állottak. Jelszavaikkal: „Inkább háborút, mint egyezményt”, „Jobb a halál, mint a rabság” és „Szövetséget a Szovjetunióval” – a kommunisták megmutatták, hogy készek a néptömegek élére állni, és helyes mederbe terelni érzelmeiket és törekvéseiket. Ezekben a napokban elkezdődött a Párt és a SKOJ tömegesedése Szerbiában, Vajdaságban és Kosovón.

A márciusi események egyfelől a nép harcrakészségét fejezték ki a haza szabadságának védelmében, másfelől pedig azt, hogy a kommunisták készek és képesek harcba vinni a népet a fasiszmus ellen, ha a fasiszta agresszió kísértete lengi be az országot. Teljes bizonyossággal állítható tehát, hogy ezek az események voltaképpen előjátékát képezték az 1941-es általános fölkelésnek.

Amikor rövid ellenállás után a rezsím behódolt az országra támadó fasiszta erők előtt, s amikor a király és a polgári pártok vezeterei elmenekültek az országból, vagy a megszállók szolgálatába álltak, a Jugoszláv Kommunista Párt a legkonkrétabb módon – a fegyverek összegyűjtésével és elrejtésével, a rohamcsapatok szervezésével és kiképzésével stb. – hozzálátott a fölkelés előkészítéséhez.

Midőn 1941. június 22-én a fasiszta Németország megtámadta a Szovjetuniót, s ezzel létrejöttek a fölkelés elindításának feltételei, a Jugoszláv Kommunista Párt fegyverbe szólította a munkásosztályt és Jugoszlávia minden népét a megszállók ellen, majd július 4-én a JKP Központi Bizottságának Politikai Irodája, Tito elvtárs közvetlen irányítása alatt meghozta történelmi döntését a partizánosztatok megalakításáról és a fegyveres akciók elindításáról.

A JKP szerbiai Tartományi Bizottsága ugyancsak kiáltványt tett közzé, amelyben harcra szólította fel a szerb népet a megszállók ellen, s ugyanakkor sikeresen megszervezte a fölkelés előkészítését szűkebb Szerbia egész területén. Július 7-én a rađevói partizánszázad első fegyveres akciója alkalmával, Bela Crkván eldőrdült az első partizánpuska Szerbiában. A JKP vajdasági Tartományi Bizottsága és kosovói Kerületi Bizottsága szintén azonnal hozzálátott, hogy megszervezze a néptömegek harcát a megszállók ellen.

Ezen a nyáron 1941-ben, amíg a szovjet hadsereg és nép emberfölötti küzdelmet vívott a kegyetlen fasiszta hadi gépezettel, s amíg Hitler rettegésben tartotta egész Európa leigázott népeit, a megszállt Jugoszláviában a Kommunista Párt szervezeten terjesztette egyre szélesebb méretűvé a felkelést – népfelszabadító harcunkat és szocialista forradalmunkat. A Jugoszláv Kommunista Párt történetének legdicsőbb fejezetét nyitotta meg

ez a harc, nagy hőskölteményét a négyéves küzdelemnek, nemzeteink és nemzetiségeink ragyogó győzelmének.

E rövid áttekintésben és ilyen alkalomból ennek a négyesztendős háborúnak még csak a legfőbb eseményeit és jellemzőit sem foglalhatjuk össze. Képtelenség felsorolni a kommunisták, a harcosok és egész népünk szenvedéseit és erőfeszítéseit, győzelmeit és vereségeit, helytállását és hőstetteit. Erről a hősi korszakról sok könyvet írtak és írnak még a jövőben is, tanúságot téve Pártunk és minden népünk rettenhetetlen bátorságáról, feleletül mindazoknak, akik megkísérlik – mint ahogyan ezekben a napokban is történik – lebecsülni áldozataink és győzelmünk jelentőségét, meghamisítva a második világháború történetét.

Hangsúlyoznunk kell, hogy a népfelszabadító háború teljes négy éven át tartott a mai Szerb Szocialista Köztársaság egész területén.

Užicétől és az Užicei Köztársaságtól, a Dél-Szerbiában folyó harcoktól kezdve Kelet-Szerbiában, a Šumadiján és Sandžakon át Belgrádig, továbbá Szerémségben és egész Vajdaságban, Kosovón – mindenütt dörögtek a partizánfegyverek, működött a Párt, léteztek népfelszabadító bizottságok. A harcok hevességében beálló elkerülhetetlen, a feltételektől és körülményektől függő változások mellett a háború sohasem szünetelt. S ha a partizánok kénytelenek is voltak néha egyes területekről visszavonulni más területekre – a Párt illegális szervezetei és a népfelszabadító bizottságok mindig a helyszínen maradtak.

Szerbia kommunistái és partizánjai nem csupán a saját területükön harcoltak. Nagyon sok szerb kommunista és partizán harcolt a brigádokban – különösen az I. és II. proletárbrigádban – szerte az országban, minden fronton, ahol a legnagyobb harcokat vívtuk a fasiszta katonai erőkkel és a hazai árulókkal.

A Kommunista Párt és Tito elvtárs külön történelmi érdeme, hogy a forradalom és a pártirányítás marxi-lenini elmélete alapján, az országban uralkodó helyzet és a második világháború konkrét történelmi feltételeiből kiindulva a népfelszabadító harcot szocialista forradalommá alakította át. A népfelszabadító háború szocialista forradalmi tartalmát a „Nincs visszavonulás a régre” és más hasonló jelszavak is kifejezték.

Szerbiában ebből a szempontból külön jelentőségű volt a csetnikvezér Draža Mihailović szerepének leleplezése, annak bebizonyítása, hogy nemcsak árulója volt saját népének, de egyben képviselője is a burzsoá rezsimnek és a nagyszerb hegemoniának, képviselője a szerb burzsoázia és uralkodóház ellenforradalmának.

A szerb kommunisták a harctereken és ideológiai téren egyaránt leszámoltak a csetnikekkel, akárcsak a többi árulóval, a megszállók uszályhordozóival, ily módon is kötelességüket teljesítve a JKP és saját népük előtt.

A népfelszabadító háború fejlődésében, a Párt munkájában és erősödésében

ben az 1943-as esztendő nagy előrelépést jelentett. A partizánosztatok mind nagyobbra növekszenek, brigádok alakulnak, tömegesednek a párt-szervezetek, szaporodnak a népfelszabadító bizottságok, izmosodik az eszmei-politikai ténykedés, egyre több járási, körzeti, helyi pártbizottság kezdi el működését. Ősszel hozzálatnak az AVNOJ második ülészakának előkészítéséhez. Ugyanakkor a népfelszabadító mozgalom Dél-Szerbiában a legerősebb.

Az AVNOJ második ülésezése Jajcában, 1943. XI. 29-én, amelyen a szerbiai küldöttek is részt vettek, a régi rendszerrel való leszámolást és az új állam megteremtését jelentette, a népfelszabadító háború és a szocialista forradalom vívmányai alapján.

E történelmi események után, 1944-ben elérkeztünk a népfelszabadító háború utolsó szakaszába. A párttevékenység ekkor Szerbiában, Vajdaságban, Kosovón és a Sandžakon két fő irányban ágazódik el. Egyfelől mind több embert igyekszik bevonni a népfelszabadító katonaság egységeibe, s új osztagokat, brigádokat és hadtesteket hoz létre, hogy véglegesen felszámolja a megszálló erőket szerte az országban. Másfelől a már felszabadult és a még megszállt területeken is előkészületeket végez a Szerb Köztársaság mint az új Jugoszlávia föderatív egysége állami és politikai szerveinek kialakítása céljából. Így 1944. XI. 9—12. között megalakul Szerbia Antifasiszta Nemzetgyűlése, XI. 14-ére összehívják Szerbia Egységes Népfelszabadító Frontjának első közgyűlését, XI. 16—18. között lezajlik az USAOS első kongresszusa, majd 1945. január 28-án megtartja első értekezletét Szerbia AFŽ szervezete.

Ezzel egyidejűleg, a Jugoszláv Kommunista Párt KB Politikai Irodájának 1944 júniusában, Vis szigetén hozott döntése szellemében Szerbia pártszervezetei hozzálattak a Szerb Kommunista Párt első kongresszusának előkészítéséhez.

Előbb úgy volt, hogy a kongresszust 1945 februárja elején tartják meg. A szerémségi fronton dúló heves harcok miatt azonban a kongresszusnak halasztást kellett szenvednie, s csak 1945. május 8—12. között tarthatták meg. A kongresszus mint a JKP VI. szerbiai tartományi értekezlete kezdte el a munkát, s a küldöttek döntése alapján alakult át a Szerb Kommunista Párt első (alapító) kongresszusává.

Az esemény jelentősége többrendbeli volt:

Először is – saját döntése alapján a Szerb Kommunista Párthoz csatlakozott a JKP vajdasági tartományi szervezete, valamint a kosovói és a sandžaki körzeti szervezet. Ily módon a Párt szervezeti fölépítése összhangba került a jugoszláv közösség föderatív egységeként létrejött Szerb Köztársaság fölépítésével.

Másodszor – a Párt átszervezése Szerbiában, és a Szerb Kommunista Párt megalapítása a Jugoszláv Kommunista Párt keretein belül, folytatását

jelentette annak az elvszerű politikának, amely a jugoszláv nemzetek kommunista pártjainak megalakítására irányult, s amelynek valóra váltása a Szlovén Kommunista Párt, a Horvát Kommunista Párt és a Macedón Kommunista Párt létrehozásával kezdődött el, majd a Szerb, a Bosznia-Hercegovina-i és a Crna-Gora-i Kommunista Párt megalakításával zárult – kifejezéseként az új szövetségi berendezkedésnek és a nemzeti kérdés megoldásának az új Jugoszláviában.

Harmadszor – a kongresszus részletesen fölmérte a politikai helyzetet a köztársaságban, megvizsgálta a pártszervezetek helyzetét és tevékenységét, s határozatot hozott a Párt irányvonalának követéséről, a szocialista országépítés megkezdéséről. A határozatok alapvető célkitűzései a következők voltak: újjáépíteni a háborúsújtotta, lerombolt országot, erősíteni és megszilárdítani a néphatalmat, fokozni az ideológiai és a propagandaténykedést, harcot indítani a sovinizta és hegemonista törekvések ellen, küzdeni a köztársaság minden nemzete és nemzetisége jogainak érvényesítéséért.

A kongresszuson Tito elvtárs is szólt a kommunistákra váró feladatokról, összefüggésben a néphatalom megszilárdításának, a jugoszláv népek egysége és testvérisége erősítésének, a lerombolt ország újjáépítésének szükségességével. Ez volt, Tito elvtárs szerint, a három legalapvetőbb feladat, amelynek megvalósítását minden párttagnak elő kellett segítenie.

Összeredményei alapján az első kongresszus jelentős fejezetét képezi a Szerb Kommunista Párt és az egész Jugoszláv Kommunista Párt történelmi fejlődésének.

Eltársnők és elvtársak,

A háború utáni első években a Kommunista Párt egész népünket mozgósította a letarolt ország újjáépítése érdekében. Az országépítés általános népi mozgalommá vált, amely egyben kifejezte a dolgozó emberek állásfoglalását is az új szocialista Jugoszlávia és Szerbia mellett. Az ifjúság, a munkások, a katonák és a polgárok tömeges munkavállalásaikkal lendítették előbbre forradalmunkat, rövid idő alatt elhárítva a háborús pusztítás legsúlyosabb következményeit is, s feltételeket teremtve Szerbia gazdasági és társadalmi előrehaladásához.

Szerbia Kommunista Pártja ugyanakkor jelentős eredményeket ért el a szocialista állam kiépítésében, a szocialista gazdálkodás megalapozásában, valamint a földreform és az államosítás végrehajtásában.

Ezekre az eredményekre támaszkodva Szerbia dolgozói az első ötéves tervvel döntő küzdelembe kezdtek az ország gazdasági és kulturális elmaradottságának felszámolásáért és a szocialista társadalmi viszonyok megteremtéséért.

Akkoriban azonban már egyre súlyosabb hegemonista nyomások nehezettek a forradalomban fogant szabad szocialista Jugoszláviára.

A trieszti válság a tőkés világ nemzetközi reakciójának kísérletét jelentette,

hogy katonai és gazdasági nyomással, fenyegetéssel veszélybe sodorják hazánk szabadságát és függetlenségét, meggátolják szocialista fejlődését. A szocialista Jugoszlávia nemzeti és nemzetiségi azonban, egységesen kiállva a forradalom, a szabadság és a függetlenség mellett, a Jugoszláv Kommunista Párt vezetésével határozottan és bátran szembefordultak a nemzetközi imperializmus mindennemű hegemónista törekvésével.

Jugoszlávia kommunistái nagy történelmi vizsga elé kerültek 1948-ban is. Kommunistákhoz nem illő módszerekkel, rágalomokkal és hamisításokkal a Tájékoztató Iroda határozata megpróbálta kétségessé tenni Jugoszlávia szocialista irányú, forradalmi fejlődését, megpróbálta megbontani a Párt és a nép egységét. Tito elvtárs azonban az igazság erejével, szocialista forradalmunk tekintélyére és vívmányaira, a Párt és a nép egységére támaszkodva – elszántan visszautasította ezt a támadást, ami Jugoszlávia szocialista fejlődésének önállósága ellen irányult. Még egyszer teljes mértékben kifejeződésre jutott forradalmunk ereje, a Jugoszláv Kommunista Párt, valamint nemzeteink és nemzetiségeink forradalmi egysége.

Szerbia kommunistái minden tekintetben támogatták ezt az egységet. Jugoszlávia minden kommunistájával egyetemben elvetették a Tájékoztató Iroda támadását, és megingathatatlanul követték a Jugoszláv Kommunista Párt és Tito elvtárs irányvonalát. Emlékezzünk vissza a Szerb Kommunista Párt második kongresszusára, amely erőteljes megnyilvánulása volt a nép és a Párt egységének, s amely újabb győzelmet jelentett a tájékoztatóirodás rágalomokkal, az önállóságra és szocialista fejlődésre törekvő Jugoszláviára nehezedő nyomásokkal szemben. A kongresszus határozatiilag fejezte ki a Szerb Kommunista Párt egyetértését a Jugoszláv Kommunista Párt V. kongresszusának határozataival, amelyek elvetették a Tájékoztató Iroda támadását.

A Jugoszláv Kommunista Párt és a Tájékoztató Iroda ösztözüése a szocializmus sztálinista dogmatizációja és a mi, saját elgondolásainkra és tapasztalatainkra épülő szocialista forradalmunk összeütközését jelentette. A mi forradalmunk formailag és tartalmilag is mindig antisztálinista volt. Nálunk a szocializmus sohasem állapodhatott meg a hatalom kivívásánál, annak teljhatalommá való megerősödésénél. A szocializmus számunkra mindig a szocialista forradalom tartamát jelentette, a reális társadalmi-gazdasági viszonyok folyamatos módosítását a munkásosztály és minden dolgozó ember érdekeinek érvényesítése irányában, a marxista alapokon épülő társadalmi gyakorlat továbbfejlesztése irányában. A sztálinizmus emiatt veszélybe sodródott, s a Tájékoztató Iroda határozataival próbálta körülbarrikádolni magát, és elfojtani a forradalmat, amely önnön munkásosztályának érdekeit fejezte ki és saját útját kutatta a szocializmus felé. Az elmúlt időszak és a szocializmus továbbfejlődése ez idő alatt világosan megmutat-

ta, mit jelentett a nemzetközi munkásmozgalomban a JKP harca a Tájékoztató Iroda ellen.

A szerb kommunisták, együttesen más nemzetek és nemzetiségek kommunistáival az öngazgatás erősödéséért folytatott harcban nagymértékben előrelendítették szocialista forradalmunkat. A szocialista, öngazgatású Szerbia a szocialista, öngazgatású, el nem kötelezett Jugoszlávián belül, az egyenrangú nemzetek és nemzetiségek közösségében – nem csupán célja, de vívmánya is volt a szerb kommunistáknak.

A Szerb Kommunista Párt, illetve az 1954-ben megtartott III. köztársasági pártkongresszus után: a Szerb Kommunista Szövetség eszmei és politikai irányítása mellett számottevő eredményeket értünk el köztársaságunk anyagi és társadalmi előrehaladásában. A háború utáni harmincéves fejlődés nyomán alapvetően megváltozott Szerbia arculata: az elmaradott agrárország a közepesen fejlett területek sorába lépett előre. Gazdasága óriási változáson ment át: teljes termelőképessége e 30 év alatt az ötszörösére emelkedett, a gyáripari termelés a 9-szeresére nőtt, a mezőgazdaság hozama megháromszorozódott, a lakosonkénti nemzeti jövedelem a négyszeresére emelkedett. Az utóbbi két évtizedben több mint a kétszeresére növekedett a középiskolák száma, megháromszorozódott a főiskolák és egyetemek száma, négyszer több orvos gondoskodik az egészségvédelemről, az évenként fölépített lakások száma pedig több mint a 7-szeresére nőtt. Ezek a számok világítják meg a Szerb Szocialista Köztársaság új arculatát. Tetemesen megnagyobbodott Szerbia munkásosztálya, megváltozott a dolgozók életszínvonala, szebb és tartalmasabb lett az élet. A mezőgazdaság is korszerűsödött, s a munka társítása nyomán a falvakban is egyre inkább kifejlődnek a szocialista öngazgatásos társadalmi viszonyok. Ezáltal megváltozik a falu gazdasági és kulturális arculata – új viszonyok és új lehetőségek környezetévé válik. Szervezett ténykedés van folyamatban a gazdasági fejlettség fokában észlelhető különbségek enyhítése céljából, miáltal új létfeltételek alakulnak ki a Szerb Szocialista Köztársaság fejletlen vidékein, de különösen Kosovó Szocialista Autonóm Tartomány területén, az ország legfejletlenebb részén.

Az általános gyarapodás a társadalmi élet és más területein is megalapozta a gyorsírási fejlődést. Kiváltképpen a közművelődés lendült előbbre. A kultúra és a közoktatás számos új létesítménye új alkotókat, új közönséget nevel. Létrejöttek a feltételek a szocializmus egyik legfőbb céljának megvalósulásához, az emberi személyiség teljes, szabad fejlődéséhez.

Egyre inkább bekapcsolódunk a tudományos és technikai előrehaladás korszerű folyamataiba. Ma már megfelelő anyagiakkal és káderekkel rendelkezünk ahhoz, hogy újabb és újabb lendületet adjunk öngazgatású szocialista társadalmunkban a tudományos munkának.

A Szerb Kommunista Szövetség a gyakorlatban bizonyította és bi-

zonyítja elhatározottságát és felelősségvállalását a szerb nemzet és a Szerbiában élő más nemzetek és nemzetiségek egyenrangúsága mellett, a jugoszláv nemzetek és nemzetiségek testvérisége és egysége mellett. Ennek az egységnek és egyenrangúságnak a szocialista öngazgatás adja meg alapját. A szerb kommunisták mindig tudták, hogy a nagyszerb nacionalizmus elsősorban épp a szerb nép ellen, továbbá a szocialista, öngazgatású Jugoszlávia egysége ellen irányul, s ezért mindig kérlelhetetlenül leszámoltak vele. Ugyanezt tették azokkal a társadalmi erőkkel is, amelyek unitarista eszméikkel és gyakorlatukkal Szerbia kommunista mozgalomát megpróbálták elkülöníteni az egységes jugoszláv kommunista mozgalomtól.

A bürokratikus unitarizmus és a nagyszerb nacionalizmus elleni harc a Szerb Kommunista Szövetség részéről külön jelentőséget kapott a Jugoszláv Kommunista Szövetség Központi Bizottságának IV. ülésével és a Szerb Kommunista Szövetség Központi Bizottságának 1966-ban megtartott VI. ülésével. Azzal, hogy kérlelhetetlenül leszámoltak a bürokratikus-unitarista és nacionalista irányzatokkal és azoknak hordozóival, Szerbia kommunistái jelentősen hozzájárultak az öngazgatás megvédéséhez és továbbfejlesztéséhez, nemzeteink és nemzetiségeink egyenrangúságának, testvériségének és egységének erősítéséhez. Forradalmunk e vívmányainak gyarapításához a Szerb Kommunista Szövetség a jövőben is hozzá fog járulni azáltal, hogy folytatja harcát a nagyszerb nacionalizmus, az unitarizmus és a szeparatizmus minden válfaja ellen a saját környezetében.

Szerbia kommunistái nemrégiben a technokratizmus és a liberalizmus saját soraikban való felszámolásával is újabb lendületet adtak a szocialista öngazgatás fejlődésének, egész forradalmunknak.

A technokratikus-liberalista irányzatok elleni harcban a Szerb Kommunista Szövetség számára nagy segítséget jelentett a JKSZ Elnökségének 21. ülése, valamint Tito elvtárs levele és beszéde a Szerb Szocialista Köztársaság társadalmi-politikai aktívája előtt. Ebből a harcból a Szerb KSZ egységesen és megerősödve került ki, felvértezve a vezető szerepre szocialista, öngazgatású jellegű forradalmunk továbbvitelében.

Fejlődő öngazgatásunkat állandóan két alapvető öngazgatásellenes eszmei-politikai irányzat veszélyezteti. Egyfelől a dogmatikus-bürokratikus szemlélet próbál felülkerekedni az öngazgatáson és a KSZ politikáján, másfelől pedig a liberalista-technokratikus irányzat igyekszik teret biztosítani magának a társadalom fejlődésében.

Mindkét változat a szocialista öngazgatás fejlődésének objektív ellentmondásaival és nehézségeiből merítette a táperőt, s mindig akkor vált agresszívvá, amikor a KSZ és egész társadalmunk újra és újra előretört az öngazgatás erősítésében.

A Kommunista Szövetség egyes tagjainak személyes gyöngeségeit, helytelen hozzáállását kihasználva ezek az öngazgatásellenes irányzatok,

a hatalomért folyó harcukban a Kommunista Szövetségbe is megpróbálták beszüremelni, hogy azon belül indítsanak harcot a társadalom szocialista és öngazgatásos irányvételű fejlődése ellen. Ez a törekvésük soha nem járt sikerrel. A Szerb Kommunista Szövetség minden kádere és egész tagsága ellenállást tanúsított, mindkét irányzatot legyőzte, és egységesen Tito irányvonala, társadalmunk öngazgatású szocialista fejlődése mellett szállt síkra.

A Kommunista Szövetségnek szocialista forradalmunk jelenlegi szakaszára is meghatározott akció programja és világos célkitűzései vannak, a fejlődés következő szakaszára pedig a JSZSZK alkotmánya, továbbá a JKSZ X. kongresszusának és a Szerb Kommunista Szövetség VII. kongresszusának döntései határozzák meg a tennivalókat. E politikai irányelvek alapján a Szerb KSZ a jövőben is erélyesen szembefordul mindenfajta dogmatikus vagy liberalista ténykedési kísérlettel. Elsősorban épp ebben fejeződik ki forradalmunk folytonossága és a Szerb Kommunista Szövetség avantgardista szerepe, erre épül egysége és egész hatóképessége.

Nekünk ma az a feladatunk, hogy módosítsuk a gyakorlatot, s hogy az alkotmány és a kongresszusi határozatok valóra váltásával a reális társadalmi-gazdasági viszonyokat továbbfejlesztjük az öngazgatás elmélyítésének és erősítésének irányában. Ezt a történelmi feladatát a KSZ csak úgy valósíthatja meg, ha mozgósítja evégett az egész munkásosztályt, a mezőgazdasági termelőket és minden dolgozó embert, akiket a Dolgozó Nép Szocialista Szövetsége gyűjt maga köré.

Munkásosztályunk erős és öngazgatási beállítottságú. Társadalmi hatóképességét a KSZ-nek mindenkor hasznosítania kell, kiváltképpen a társult munkában és a társult munka alapszervezeteiben. Szüntelenül óvnunk és erősítenünk kell a munkásosztály egységét abban a harcban, amelyet történelmi érdekeinek érvényesítéséért és mai létérdekeinek kielégítéséért folytatunk.

Az öngazgatású társadalom kiépítésébe a Kommunista Szövetségnek a tudományos és művelődési dolgozókat is tevékenyebben és szerteágazóbban be kell vonnia. Forradalmunk folyamata és szocialista öngazgatásunk kiépítése önmagában véve is alkotómunka, s el sem képzelhető a tudomány és a kultúra hozzájárulása nélkül. Az öngazgatású társadalom előrehaladása és az alkotómunka fejlesztése közös történelmi érdek, amelynek érvényesítésén mindig szervezeten kell munkálkodnunk. Az öngazgatási viszonyok továbbfejlesztésének szükségessége megköveteli, hogy összefogjanak egymással mindazok a haladó alkotóerők, amelyek az újért, az öngazgatásért és a forradalomért harcolnak, s megfelelő tartalmakat, viszonyokat akarnak létrehozni a tudományban, kultúrában.

A Kommunista Szövetségnek külön figyelmet kell fordítania a fiatal nemzedékre, lehetővé téve számára, hogy az öngazgatási viszonyok révén

szüntelenül kifejezésre juttathassa munka- és alkotói képességét, s hogy felelősséget vállaljon további szocialista és öngazgatásos fejlődésünkért.

Ma egy egész sor konkrét, nagyszabású feladat áll előttünk. Folytonosan erősítenünk kell nemzeteink és nemzetiségeink egyenrangúságát, testvériségét és egységét, erősítenünk és fejlesztenünk kell társadalmunkban az öngazgatási viszonyokat. Az öngazgatás erősítése ma elsősorban a munka öngazgatású társításának előrelendítésében, a küldöttrendszer elmélyítésében és az öngazgatású gazdasági rendszer kiépítésében nyilvánul meg, egy olyan konkrét öngazgatásos mechanizmus kiépítésében, amely lehetővé teszi a gazdaság és az egész társadalom összehangolt működését. A Szerb Kommunista Szövetségnek emellett érvényre kell juttatnia a tartományok új alkotmányos helyzetét és jogait a Szerb Szocialista Köztársaságban, szem előtt tartva szerepüket és felelősségüket a köztársaság egységének megőrzésében.

Az öngazgatás csak úgy fejleszthető tovább, ha erős pártszervezettel rendelkezünk. A Kommunista Szövetség erősítése tehát nem öncélú törekvés, hiszen a forradalom élcsapatának izmosodása a múltban és ma is mindenkor a szocialista forradalom céljait szolgálta, tehát az öngazgatásos társadalmi viszonyok további fejlődését eredményezte.

A Kommunista Szövetség úgy erősödik a legjobban, ha állandó gyakorlati ténykedést fejt ki az alapszervezetekben, s ha a társadalmi élet minden sejtjében az öngazgatás lényeges és konkrét problémáinak megoldására ösztönzi a dolgozó embereket.

Mindig alkotó módon kell alkalmaznunk és továbbfejlesztenünk a marxizmust, tehát eszmeileg és elméletileg fel kell készítenünk a KSZ tagságát arra, hogy alkotó módon segítse az öngazgatás kiépítését.

A Kommunista Szövetség számára elsődrendű jelentőségű, hogy állandóan fejlessze és erősítse saját egységét és egész társadalmunk egységét a szocialista öngazgatás fejlesztésének programja alapján, amelyet az alkotmányos rendelkezések és a kongresszusi határozatok fejeznek ki. A Kommunista Szövetség, a munkásosztály és egész társadalmunk egysége zálogát képezi szocialista öngazgatási rendünknek, jövőnknek. A Szerb Kommunista Szövetség ma erős és egységes. Erejét Szerbia munkásosztályának és minden dolgozójának abból az elhatározottságából meríti, hogy a végéig kitart az öngazgatásos szocializmus kiépítésének programja mellett, s ennek érdekében folyamatos ténykedést fejt ki, de megerősödéséhez az is hozzájárult, hogy a felmerült nehézségek és problémák túlhaladásában sikeresen eleget tett történelmi kötelezettségeinek és feladatainak.

Elvtársnők és elvtársak,

Az elmúlt harminc esztendő forradalmunk folytatását jelentette békeidőben, szocialista társadalmunk kiépítésén, függetlenségünk és szuverenitá-

sunk erősítésén, abban a harcban, amelyet a mai világ államai és népei közötti egyenrangú viszonyok megteremtéséért folytattunk.

Ha végigtekintünk ezeken az éveken, azt látjuk, hogy a társadalom gyarapodásának minden területén nagyszerű eredményeket értünk el, jóllehet ezzel egyidejűleg a szocialista fejlődés önálló útjáért folytatott harc roppant szövevényes és gondterhes szakaszait is végig kellett járnunk.

Ezekben a napokban, amikor a világ minden szabadságszerető népével együttesen a fasizmus feletti győzelem harmincadik évfordulóját ünnepeljük, mi itt Jugoszláviában saját fejlődésünk olyan magaslatán állunk, ahonnan büszkén tekinthetünk vissza a múltba, és bátran nézhetünk előre a jövőbe. De tudnunk kell azt is, hogy mint eddig, ezután sem kaphatunk meg semmit ajándékba, hanem mindent magunknak kell megteremtünk. Ezért munkára és fegyelmezettségre van szükség, erősítenünk kell öngazgatási rendszerünket, óvni és még szilárdabbá tenni a Kommunista Szövetség egységét, gondosan ápolni minden nemzetünk és nemzetiségünk egyenrangúságát, készen állni arra, hogy megvédjük hazánk szabadságát és függetlenségét, sikraszállni az egyenrangú nemzetközi viszonyokért korunk világában. Egyszóval követnünk kell a Jugoszláv Kommunista Szövetség titói irányvonalát.

A jugoszláv közösség és ezen belül a Szerb Szocialista Köztársaság további előrehaladásáért a legfőbb felelősség, akárcsak a forradalom eddigi folyamatában, ma is a kommunistákra hárul. Mi a Szerb Kommunista Szövetségben tudatában vagyunk ennek a felelősségnek, és becsülettel vállaljuk a munkásosztály és hazánk minden dolgozó embere előtt.

Jelen és múlt

Jovan Veselinov Žarko

AZ AUTONÓM VAJDASÁG SZÜLETÉSE

Emlékezések

Előszó a magyar kiadáshoz

E könyv tartalma azonos a szerb nyelvű kiadásával, ezért a magyar olvasónak csak azt mondhatnám el, hogy ebben a kiadásban helyreigazítottuk egyes szövegrészek sorrendjét. A szerb kiadás előszavában igyekeztem megmagyarázni, hogyan született meg ez a kissé szokatlan tartalmú könyv.

A mű egy részében ugyanis megkíséreltem rámutatni némely fontosabb eseményre a vajdasági demokratikus és forradalmi munkásmozgalom ki-fejlődésében, mégpedig e mozgalom megindulásának és tartamának egy hosszabb történelmi korszakában. Itt az egyes időszakokban kifejtett harcról és tevékenységről van szó, az újabbkori útkeresésekről, hogy végül az összes nemzetek és nemzetiségek együttes harcában, a jugoszláv forradalomban megjeljük az utat Vajdaság helyzetének helyes megoldásához. Rámutatunk arra, hogyan határoztuk meg az alapelveket, és hogyan találtuk meg a konkrét megoldásokat a nemzetek és nemzetiségek együttélésére, melyek mindenben egyenjogúak és egyenlők lesznek a szocialista autonóm társadalmi-politikai közösségben.

Mindazt, amink ma van, sok-sok súlyos harc árán vívtuk ki, melyekben nemzedékek vettek részt. Számos akadályt, tévhitet, kétséget, mindenekelőtt pedig tartományunk reakciós sovíniszta és ellenforradalmi erőinek befolyását kellett leküzdeni. Csak miután mindezt áttekintjük, nyerünk helyes képet a Vajdaság dolgozó népe által folytatott harc jelentőségéről és nagyságáról, különösen, ha figyelembe vesszük, hogy ez a Vajdaság a régi társadalom összes létező ellentmondásaival volt terhes.

Mindaz, amit máig elértünk, annak a harcnak eredménye, amelyet évtizedekig folytatott a munkásosztály és a többi dolgozó, élcsapatának, Jugoszlávia Kommünista Pártjának vezetésével. E harc eredményeiről büszkén szölnk magunknak is, másoknak is.

Legyenek az emberek, a nemzetek és nemzetiségek szabadok, mindenben egyenlők és egyenrangúak. Akkor majd könnyen megtalálják mindazt, ami közelebb hozza egymáshoz és egyesíti őket, mindazt, ami mindnyájukra nézve közös. A szabad embereket közel hozzák egymáshoz az új termelési viszonyok, az öngazgatású szocializmus, a proletár nemzetköziség lényegének maradéktalan gyakorlati megvalósításáért vívott küzdelem. Ilyen alapokon kovácsolódik a dolgozó emberek közössége mind Vajdaságban, mind pedig az egész Jugoszláviában.

A létrejött közösség, melyet joggal hangoztatunk és ápolunk, honi tulajunk minden jellegzetességét magában foglalja. Ez a közösség nem sorvasztja el senki egyedi sajátosságait, nem vesznek el benne a nemzetek és nemzetiségek; ez a közösség még inkább ösztönöz és lehetőséget nyújt arra, hogy mindenki sajátos teremtőereje a legnagyobb mértékben kifejlődjék. Közösségünk alapja, összetartó ereje a meglévő társadalmi, termelési és nemzetek közötti viszonyokban az, hogy tiszteletben tartjuk minden nemzet és minden nemzetiség egyediségét, valamint az a felfogás és hit, hogy mindegyiknek megvan a maga külön helye és feladata az általános fejlődésben és tulajdon előrehaladásában, s hogy minden nemzet és nemzetiség hozzáadja a maga részét a közös élethez.

Az emberek egymáshoz való közeledése a munka folyamatában, az anyagi termelésben szükségszerűen a nemzetek és nemzetiségek kulturális közeledéséhez vezet. Mégis, Vajdaság művelődési életének gazdaságát a tartomány sokfélesége, soknemzetiségű jellege jelenti. Ez az alapvető jellegzetessége művelődési életünknek.

E kiadás alkalmából sem sikerült sok olyan emberről szólnom, akiket a mozgalomban megismertem, s akikről legalább valamit föl kell jegyezni, mert munkájukkal kiérdemelték, hogy ne merüljenek feledésbe. Közöttük nem csekély számban vannak olyanok is, akikről már csak néhány életben maradt elvtárs szolgálhat adatokkal. Kötelességünk megemlékezni elesett vagy elhalt elvtársainkról és bajtársainkról.

Meglehetősen hosszú munkásmozgalmi múltam során dolgoztam és találkoztam komunistákkal hazánk minden vidékéről, minden nemzet és nemzetiség soraiból voltak elvtársaim és barátaim. Nem firtattuk akkor, hogy ki hova való – kommunisták voltunk. Ez elég volt ahhoz, hogy a pártéletben mindenben szót értsünk. Sok-sok emberarcra emlékszem a négyévi moszkvai tanulmányok, a tízéves Sremska Mirtočica-i és lepoglavai raboskodás, a népfelszabadító harc és a háború utáni újjáépítés időszakából. Ha még futja időből, írok majd róluk mint emberekről és forradalmárokról.

Mint az olvasó látni fogja, ebben a könyvben keveset beszélek tábornokokról, politikai biztosokról, elnökökről és titkárokról, akikről pedig mindenképpen írni és beszélni kell, mert forradalmunk leginkább előretolt állásaiban voltak. Az volt a szándékom, hogy olyan egyszerű, de mégis külö-

nős embereket rajzolókat meg, akiket forradalmunk vetett a történelmi események felszínére. Alakjukon keresztül ki akartam fejezni népfelszabadító, forradalmi mozgalmunk erejét, e mozgalom hatását a tömegek öntudatára, amiből új erkölcs és tömeges hősiesség született. Ezek az egyszerű, de különös emberek forradalmi mozgalmunk legfőbb kincse. Végtére is mindnyájan egyszerű emberek vagyunk, Titótól kezdve a közkatonáig, aki különböző történelmi időkben, mind a mai napig, lelkiismeretesen teljesítette kötelességét a forradalom rendjében, beleértve a leg-egyszerűbb teendőket is. E hadrenden kívül senki semmit nem tehet népe és osztálya ügyéért, de azon belül – mint a költő mondja – ki-ki a szabadság egy-egy magját ejti a történelem zsákjába. Ebben a zsákban ott vannak azok a magok is, melyeket az én barátom, Flekica apó, az írástudatlan béres hullatott bele.

Ezért nem nehéz megérteni magatartásomat azok iránt, akikről írok. A viharos időkben született elvtársi kapcsolatot és barátságot sosem lehet elfelejteni, nem cserélhető fel az semmivel. Egyforma emberek testvériesült nemzedékeiről van szó, akik abban voltak egyenlők, hogy mindenkinek megvolt a maga helye az emberi szabadságért küzdő harcosok nagy seregében, s hogy érezték, erejük és képességeik szerint mindannyian hozzájárulnak a győzelemhez. Elestek a jobb jövőért, meghaltak – ha kellett – egymásért.

Mint ismeretes, a forradalmi átalakulás nálunk nem fejeződött be 1945-ben, amikor hazánk területén elhallgattak az ágyúk és megálltak a harckocsik. A harc az új társadalmi viszonyokért teljes hévvel folytatódott, tart ma is, tartani fog holnap is. A forradalom idősebb nemzedékeihez fiatalabbak csatlakoztak. Újabb egyszerű, de különös emberek nőttek fel, akik az öngazgatású szocializmusért vívott mindennapi harcban forradalmunk ügyét viszik tovább. Ezeknek az egyszerű embereknek ma éppúgy hinnünk kell, amint tegnap hittek nekünk. A fiataloknak teret kell engedni, amelyben szabadon mozoghatnak, növekedhetnek és alkothatnak. Marko Peričin-Kamenjar, Tito hadseregének egyik legjobb hadosztályparancsnoka, talán ma is kocsikerekeket és saroglyákat gyalulna szülőfalujában, Grgurevciben, ha elvtársai nem ismerték volna fel és nem méltányolták volna hadvezetői hajlamait és képességeit. S Marko esete, természetesen, nem egyedülálló. Az egyszerű, de különös emberek soraiból így nőttek ki egyéb kádereink is.

A mozgalom, a párt gyermekei vagyunk mi mindnyájan.

Még inasként olvastam és hallottam az Aleksandar régens elleni merényletről: Spasoje Stejićről, Csáki Lajosról és a többiekről. Akkor persze nem voltam képes megítélni tettüket, de gyermeki emlékezetembe vésődött hősi magatartásuk. A munkásmozgalom vértanúi voltak ők az én szememben. Amikor 1931-ben rabként áthelyeztek a Sremska Mitrovica-i fegyintézetbe, alig vártam, hogy lássam Spasojét és Lajost. Az elvtársaktól megtudtam, hogy a raboskodás súlyos feltételei közt, magánzárkában, bilincsekben sínylődve és más bántalmazásokat elszenvedve, mindketten lelkibetegekké váltak. Azt mondták, hogy Csákit, az 1929. évi éhségstrájk után, egy csoport elvtárrsal átvezényelték a lepoglavai fegyházba, Stejić pedig ott van a szomszédos cellában a kommunistákkal, s már másnap láthatom.

Az újonnan jöttek csoportját magánzárkába csukták, de Spasoje már hallott valamit rólunk. A reggeli sétán találkoztunk, és szívélyesen köszöntünk egymásnak. Az orosz októberi forradalom és a magyar kommün e katonája még nem veszítette el kedélyét, de szellemileg teljesen megtört volt. Nem is lehetett más sorsa annak a rabnak, aki bilincsbe verve hét évet töltött magánzárkában.

Alig köszöntöttük egymást s váltottunk néhány szót, Spasoje, mintegy bizalmasan, valami fontos dolog elmondásába kezdett:

– Tudod, Đoko, azt a merényletet, azt az egészet én terveztem ki. A pártnak ehhez semmi köze. Senki se vádolhatja a pártot amiatt, amit én önszántamból csináltam...

Úgy mondta ki e szavakat, mintha nem hordta volna magán ügyis a vértanú jegyeit. Később a párt iránt érzett leplezetlen büntudattal számtalanszor megismételte ezt.

Úgy viselkedett, mintha ő volna a legfiatalabb közöttünk. Mindenkinek segíteni akart. Ott sürgölődött a beteg elvtársak körül és mondogatta: Ha szükséged van valamire, én mindig itt vagyok.

Csáki Lajos évekig közönséges bűnözőkkel volt együtt vértanúhalála előtt. A börtönőrök nemcsak a „veszedelmes merénylet” látták benne, hanem a magyart is, akit már csak azért is, mert anyja magyarnak szülte, külön tortúrának kellett alávetni.

Csáki Lajossal csak 1935-ben találkoztam a lepoglavai börtönben, a politikai elítéltek egyik lázadása után. Akkor a többi közt követeltük, hogy Lajost helyezték át a kommunista rabok valamelyik cellájába. Mindnyájan odasereglettünk az apró és magatehetetlen öregember köré, akit megtört a raboskodás. Elsőnek Moša Pijade lépett hozzá. Sokáig maradtak összeölkezve, könnyel a szemükben. A két régi elvtárs és jó barát, több évi közös raboskodás után, ismét találkozott. Lajos nagy, ősz bajusza a fél

arcát eltakarta. Csonttá-bórré soványodott. Ebben az apró testben, elkínzott lélekben nem tudták megölni a munkásosztály győzelmébe vetett hitet. Mindnyájan sovány kezét szorongattuk. Alakja egyszer csak fölénk magasodott. Lajos egy padra lépett föl, hogy üdvözöljön bennünket. S mert ismerte a rabok szenvedéseit, mintha bátorítani akart volna bennünket: Ne féljetek, elvtársak, eljön a mi időnk is, mondta.

A lázadás idején naponta gyűléseket tartottunk, s ezeken követeléseinkről, valamint a börtönigazgatóság és az igazságügyminisztérium magatartásáról beszéltünk. Lajos gyakran jelentkezett szólásra. A hajdani takács és sok sztrájknak, valamint a proletariátus egyéb akcióinak megszervezője, most is tüzzel, határozott szónoki készséggel beszélt, de nem összefüggően. Szavait mintha a mezőgazdasági munkásokhoz intézte volna, azokhoz, akiket valaha harcba hívott. Sosem mulasztotta el a végén – rossz szerb-séggel – hozzátenni: Ne féljetek, eljön a mi időnk is!

A jobb életfeltételekért folytatott harcunkat brutálisan elfojtották. Egy csetnikekből álló csendőrzászlóalj, amely Horvátország egy részében, főként Zagorjében garázdálkodott, 1935 derekán, egy reggel behatolt a fegyintézetbe. A banditák, minden magyarázat nélkül, puskatussal ütlegetni kezdték a még álmos rabokat. Sokan véreztek ezektől az ütlegektől, egyeseknek eltört a bordájuk, de revolverlövés és sebesült elvtárs kiáltása is hallatszott. Kettesével összekötöztek, majd a hosszú folyósókon, a csendőrök és poroszlók sorfala közt (ezek ütöttek, ahol értek), letereltek bennünket az udvarra. Az ütlegetés itt folytatódott. Már elő voltak készítve a vagonok, hogy átszállítsanak bennünket egy másik börtönbe. (Visszavittek bennünket Sremska Mitrovicára.)

Đorđe Jovanović Jarac belgrádi tanárral voltam összekötözve, aki a kosmaji partizánosztag politikai biztosaként esett el később a népfelszabadító harcban. A csendőrök megtudták, hogy az elmúlt háborúk egyik ezredésének a fia, ezért még kíméletlenebbül verték az udvarban, s szidták az áruló anyját. Miközben ütlegettek, állandóan ezt darálták: elárultad apádat, a királyt, a hazát, mi közöd ezekhez a rablókhoz, akik meg akarják semmisíteni mindazt, ami szerb.

Amikor a banditák egy percre eltávolodtak tőlünk, odajött hozzánk Dinić a jóindulatáról ismert őr. – Lám, mit csináltak veletek ezek a dögök – mondta halkan. Körülnéztem a megkötözött elvtársak között, de nem láttam Lajost. Megkérdeztem Dinićet: Hol van az öreg Csáki, megverték-e nagyon? – Ő nem megy veletek, a bűnügyi elítéltekkel marad. Az igazgató (Petrović) rendeletére magánzárkába csuktuk – A kérdés másik részére az őr nem válaszolt.

Jó egy évvel a lepoglavai vérengzés után a mitrovicai börtönben értesültünk róla, hogy Csáki Lajos meghalt Lepoglaván. Belefulladt a fürdőkádba. Az igazgatóság úgy magyarázta halálát, hogy parancsot adtak egy

bűnügyi elítéltek, segédkezzen neki a fürdésnél, de az magára hagyta a fürdőben. A mindnyájunk által szeretett elvtárs testi ereje már teljesen megfogyatkozott, s most a víz is elgyöngítette, így aztán nem tudott kijutni a teleömlő kádból.

Ilyen szomorúan fejezte be hősi, vértanúi életét Csáki Lajos, a rettenthetetlen proletárharcos.

Szimpozion

A THESSALONIKI XX. ÁLLATORVOS- VILÁGKONGRESSZUSRÓL

1863-ban Hamburgban rendezték meg az I. nemzetközi állatorvos-kongresszust. Talán túlzásnak hat, ha ezt az összejövetelt a mai értelemben véve világkongresszusnak nevezzük, márpedig kétségtelenül ez a dátum a mai Állatorvos-Világszövetség jogelődjének az alapítási éve. A 19. század kontinenseken végigsöprő és óriási áldozatokat követelő állatjárványai egyfelől, az európai államokban megalakult állatorvosképző intézmények másfelől, egyre inkább sürgették olyan nemzetközi találkozók összehívását, ahol az érdekelt szakemberek kicserélhették egymás tapasztalatait. A második világháború utáni első, sorrendben a XIV. kongresszust Londonban tartották 1949-ben. Az ezt követő negyedszázad majdnem mindig 4 évenként sorra kerülő kongresszusai (1953: Stockholm, 1959: Madrid, 1963: Hannover, 1967: Párizs és 1971: Mexikóváros) után Görögország vállalta magára a XX. kongresszus rendezését. Az utóbbi 4 kongresszusnak részvevője lévén, személyes élményeimen, továbbá a kongresszusi programokon és határozatokon keresztül tudom legjobban lemérni: *mennyire és milyen irányban változott az állatorvos szerepe és az állategészségügy jelentősége nemzeti és nemzetközi szempontból egyaránt.*

Tulajdonképpen mondanivalóm tárgyalása előtt meg kell említenem, hogy a Thessaloniki Arisztotelész Egyetem állatorvosi fakultása éppen 25 éves, tehát Európa egyik legfiatalabb állatorvosképző intézete. Maga ez a tény, nemkevésbé az antik görög kultúra becsülete a világ öt kontinensének 70 országából kb. 3000 állatorvost vonzott 1975 júliusában Görögországba. A mintegy 120 fős magyar delegáció a legnépesebbek közé tartozott. Jugoszláviából és a többi szocialista országból is sok állatorvos volt jelen. Mivel az NDK tagsági jogfolytonosságát éppen e kongresszuson ismerték el az eddigi egyik német tagország, az NSZK mellett, a keletnémet állatorvosokat nem képviselte még senki.

A görög szervezők és rendezők emberfeletti munkát vállaltak magukra.

Mindent elkövettek, hogy a résztvevők jól érezzék magukat (nagyszabású tengerparti fogadás, népitánc-bemutató, koncert, görög drámaelőadás stb.). Az itt-ott jelentkező zökkenő és túlsúfoltság ellenére a szakmai program is megfelelő volt, amely 5 plenáris és 18 szekcióülés keretében zajlott le, az utóbbiak felölelték az állatorvosi szaktevékenység szinte valamennyi területét (élet- és gyógyszer-tan, élelmiszerhigiéna, mikrobiológia, sebészet, a kérődzők és egyéb állatok betegségei és így tovább). Szakmai könyv- és folyóirat-kiállítás, valamint a világ legjelentősebb gyárainak 1600 m²-es állatgyógyászati kiállítása további lehetőségeket nyújtott a látóivalók körének és a szakismereteknek a bővítésére.

Régebben a neves tudósok éppen a kongresszusi előadói pulpitusokat használták fel meglepő tudományos eredményeik publikálására. A szekció-ülések anyaga ugyan ma is megfelelő tájékoztatást ad egy-egy szakterület 4 év alatt végbement fejlődéséről, az előadások, amelyek összefoglalásait előre kinyomtatva mindig rendelkezésére bocsátják a kongresszistáknak, a viták és a fehérasztal mellett folyt beszélgetések tükrözik ugyan a különféle országokban az egyes problémák megoldására kialakult nézeteket, betekintést engednek egyes fontosabb betegségek ottani elterjedtségének és az ellenük való védekezés állásának helyzetébe, mégis manapság egy ilyen nagyszabású kongresszust senki sem tart egy „világgraszoló” tudományos eredmény első közreadása fórumának. Ez érthető, hiszen erre inkább az egyre nagyobb számban megjelenő általános és specialista állatorvosi folyóiratok vagy a szűkebb körű, meghatározott tematikájú konferenciák a hivatottak. Manapság, a túlzott specializálódás világában attól kell tartani, hogy a szakemberek egy-egy tudományos-elméleti részletkérdésben elveszve nem látják át az állatorvosi feladat egészét, az állategészségügy fő és központi céljait, törekvéseit. Ezért van különös jelentősége azoknak a nagyrészt plenáris üléseken elhangzó előadásoknak, amelyek megszabják az állatorvoslás, az állategészségügy jövő irányát, rendjét, és amelyek átfogó képet adnak az egész szakterületről. Ezek közül hadd emeljek ki néhány olyant – figyelembe véve a kongresszuson elfogadott és valamennyi tagországnak megküldött határozatokat is – amelyek mind az állatorvosok, mind a társadalom egészének érdeklődésére számot tartanak.

A kongresszus mottója volt: *az állatorvostudományok az emberiség szolgálatában*. Méltán, mert például a legelső plenáris ülés témájául a világ hústermelésének problémája megvitatását tűzte napirendre a szervező bizottság. Ezt a jelmondatot hirdette a kongresszuson megtartott ún. Első Állatorvos-Világnap (július 9.) is, amelyet mind ünnepélyessége, mind szakmai-társadalmi mondanivalója miatt a kongresszus talán legsikerültebb programpontjaként kell megjelölnöm. A Világnap (amelyet a jövőben is mindig július 9-én tartanak meg) célja annak a tudatosítása, hogy *az állatorvosi hivatás legfőbb törekvése a világlelmezési helyzet javításán és a katasztrófális fehérrje-*

hiány megszüntetésén való munkálkodás, az állatorvosi tevékenységet a több és jobb állati termék termelése egyik legfőbb bázisának és még korántsem kimerített tartalékának kell és lehet tekinteni. Tudatosítani kell szak- és laikus körökben egyaránt, hogy az állatorvos nem elsősorban gyógyító szakember, hanem széles körű biológiai, sőt közgazdasági képzettségénél fogva, megelőző és szervező munkájával a mezőgazdaság komplex fejlesztésében az állatitermék-termelés egyik legfőbb munkása. Ennek a tevékenységnek elsősorban a harmadik világ országaiban életbevágó a szerepe. Ez a viszonylag új szemlélet így öltött testet a határozatok első pontjában is, megtoldva azzal, hogy az Állatorvos-Világszövetség javasolja a kormányoknak és az egyetemeknek, hogy e fontos cél megvalósítása érdekében fokozzák erőfeszítéseiket.

Az állatorvosnak az eddigiekkel szemben megváltozóban levő tevékenysége – már ami a nagyobb állati produktivitást illeti – egyre inkább realizálódhat az ún. *szakosított* állattartó telepeken. A koncentráltan és csak egy állatfajt tartó hizlaló vagy tenyésztő *nagyüzemi gazdaságokban* bontakozhat ki ugyanis a gazdaságos, a betegségek elleni tervszerű preventív munka. Éppen magyar előadó – de a kongresszusi szüneti órákban sok magyar állatorvos is – számolt be azokról a hazai tapasztalatokról, amelyeket éppen a nagyüzemi koncentrált és szakosított állattelepeken folyó munka során szerezhettünk. Méltán nagy és széles körű érdeklődést keltettek ezek a külföldiek körében, hiszen ilyen nagy állatlétszámú koca- és hízótelepekkel, húsmarha- ill. tehenészeti üzemekkel vagy „baromfigyárakkal”, mint Magyarországon található, nem sok országban rendelkeznek. Ez pedig egyértelműen a jövő, a több termelés útja.

A kongresszus fő jelmondata az állatorvos *környezetvédelmi* tevékenységének hangsúlyozásában is kifejezésre jutott. Köztudott manapság az a nagy veszély, amely a szárazföldön, a levegőben és a vízben élő állatok közül soknak a kipusztulásával jár azáltal, hogy az ember elvonja vagy szennyezi élelmüket, a vizet és a levegőt. Ezért az állatorvos minden helyi, nemzeti és nemzetközi jogi szabályozást, intézkedést támogasson, amelyek célja az állatok egészségének megvédése és fennmaradásának biztosítása. Nemkevésbé környezetvédelmi feladatot lát el az állatorvos akkor is, amikor közvetlenül az ember egészségét veszélyeztető állati betegségek, a zoonózisok kórokozói ellen mind az állatokban, mind azok környezetében harcol, a rendelkezésére álló valamennyi eszközzel, oltóanyagokkal, gyógyszerekkel, vagy akár nagy lakóterületek életét érintő zárlati-igazgatási intézkedésekkel. Néhány e betegségek közül jól ismert a nagyközönség körében, pl. a veszettség, a brucellózis (fertőző elvetélés vagy Bang-kór), a tuberkulózis, a borsókakór (a marha- és sertéshúsban levő galandféreglárvák) stb. Az állatorvost ilyen munkájában a legszélesebb körű hatósági és ösztársadalmi segítség illeti meg.

Az *állatvédelem* kérdései a fentiekén túl is messzemenően foglalkoztatták a kongresszus résztvevőit. A határozatokból is kiérződik az Állatorvosok Világszervezetének aggodalma az állatok légi úton való szállításának körülményei, valamint a kutyák fül- és farokcsonkításának még mindig meglévő gyakorlata miatt. Tudjuk, ezek az egyes kormányokhoz intézett ajánlások mennyire egyeznek a különböző nemzeti állatvédő egyesületek és ligák már eddig is tapasztalt érvelésével és propagandájával.

Az előzőkben röviden – éppen egy állatorvosi világtalálkozó tükrében – óhajtottam érzékeltetni azokat a változásokat, amelyek az állatorvosok szemléletében az utóbbi években végbementek. Úgy hiszem, az imént vázoltakból is kitűnik, hogy az állategészségügy manapság nem csupán állatorvosi kérdés, nem csak az állatorvosok meglehetősen szűk körét érinti, hanem a mezőgazdaság egészét, sőt a világellemzést is nagymértékben befolyásolja.

Szemle

TOMISLAV POPOVIĆ TANULMÁNYA A MARXISTA ÁRELMÉLETRŐL A SZOCIALISTA ÖNIGAZGATÁSBAN

Dr. Tomislav Popović: Teorija cena u socijalističkoj robnoj privredi – koncepcija cene razvoja –; Kiadó: Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd 1972, 333 oldal. Tartalom:

I odeljak: Uvodna razmatranja – 1. Opšti uslovi za teoriju cena u socijalizmu; 2. Metod i opšti cilj analize; 3. Neke napomene o metodu analize i strukturi izlaganja. II odeljak: Teorija planske cene – 1. Osnovne karakteristike „planske” cene; 2. Vrednosna cena; 3. Prosečna vrednost; 4. Cena proizvodnje; 5. Prelazni teorijski oblici cena; 6. Dinamiziranje teorije planske cene. III odeljak: Teorija tržišne cene – 1. Definicija „tržišne” cene; 2. Dohodna cena 3. Cena proizvodnje. IV odeljak: Metodološke i teorijske osnove cena u socijalističkoj robnoj privredi – koncepcija cene razvoja – 1. Metod i cilj analize; 2. Sadržina, priroda i uloga prioritetnog činioca u ekonomskom životu; 3. Prethodni opšti stavovi o mestu i ulozi cene u društvenoj reprodukciji; 4. Opšti oblik reprodukcijske cene; 5. Koncepcija cene razvoja. V odeljak: Zaključna razmatranja, 1. O koncepcijama u teoriji „planske” cene; 2. O koncepcijama u teoriji „tržišne” cene; 3. O koncepciji cene razvoja. – Literatura. – Summary. – Pezrome.

Tomislav Popović doktori disszertációja többek között összefoglalja a szocialista viszonyoknak megfelelően eddig alkalmazott, vagy csak elméletileg felállított árkonstrukciókat.

A szocialista viszonyok között az árelmélet igen időszerű, mert az áron keresztül a társadalmi és a gazdasági viszonyok egyaránt tükröződnek. A szocializmus fejlődésének kezdeti időszakában a specifikusan szerkesztett árkonstrukciók magukban foglalják az adminisztratív tervezést, de ugyanakkor a gazdasági erőkre ható mind kifejezettebb és kihangsúlyozottabb piaci viszonyokat is.

A gazdaságtudomány feladata az árelmélet terén, hogy a számtalan tényező közül kiválassza, rendezze azokat, amelyek hatása hosszú távon is várható, ugyanakkor az árkonstrukciók alapját is képezik. Ebből kiindulva egyesek az árrendszer alapjául a munkaérték elméletét állították fel, amely-

nek fő jellegzetessége, hogy mindenfajta költséget a társult egyszerű munka egységében számolnak el, amely azután az árkonstrukció alapját képezi. Ugyanakkor mások, akik az árak racionális alapját a meglévő szocialista viszonyok tapasztalatai és szükségletei szerint határozzák meg, igen változatos gyakorlat előtt találták magukat. Így alakult ki tulajdonképpen az árak felépítéséhez különböző módon közeledő két fő modell: a tervezés alapját felépített árak, és az árak mint piaci kategóriák.

A mai viszonyokban az árkonceptiók és általános változékonyságát különbözőségét a társadalmi-gazdasági célok változásával magyarázhatjuk amelyek az egyes országok fejlettségi fokától gazdasági feltételeitől függnék. Épp a gazdasági élet különböző céljai és módszerei feltételezik a csatlakozást vagy a tervezett, vagy a piaci árak mellé bő választékban alakultak ki azok az átmeneti megoldások, amelyek természetesen bizonytalanságot vittek az árelméletbe.

A tervezett árelméletről szóló fejezetben az értékár, az átlagár, a termelési ár és néhány átmeneti árelmélet végül Novozsilov optimális árkonceptiója szerepel. Általános tulajdonságaik fázisonként változnak. Először az ár passzív szerepet töltött be, amelyet központi tervezés adott meg az összes költségek figyelembevételével. Később az árak relatív értékeken alapsznak, ezek már biztosítják az árak összehasonlíthatóságát a gazdasági területeken belül, de egymás között még nem. Végül is az optimális gazdasági tervezés szoros összefüggésben áll az árak felépítésével, s így az árak fő és elválaszthatatlan tartozékai a gazdálkodásnak. Az ár tehát függvénye az újratermelés bármilyen időbeli vagy térbeli változásainak. Ily módon elasztikus és dinamikus gazdasági kategóriává válik.

Az ilyen változatos, tervezett árelméleteknek különböző kiindulópontjai vannak, amelyek által specifikussá teszik azokat, kiküszöbölnék egyes hátrányosságokat, de ugyanakkor újabb negatívumokat szönek az árkonstrukciókba. Így például az értékár egyoldalúságát az élőmunka túlzott kihangsúlyozása okozza és az, hogy ebből kifolyólag az akkumulációt a személyi jövedelmek arányossága alapján osztják el.

Az átlagár-konceptió alapja a költségár, amelyet úgy vesznek mint a társadalmi munka összes költségének teljes kifejezőjét minden termékre vonatkozóan. Az árak ebben az esetben is csupán csak minimális funkciói vannak a társadalmi újratermelésben. Az árak csak a fogyasztást szabályozzák és nem a termelést, ezenkívül az egyes gazdasági egységekben a felhalmozás semleges, külső elem, amely teljesen az állami szervektől függ. Eszerint az árak attól függően, hogy az I. vagy a II. osztály termékeiről van-e szó, igen különbözőek. Az 1965—67-es reformok az európai szocialista országokban magukkal hozták azt a megoldást, amellyel valamiképpen sikerült túlhaladni és enyhíteni az I. és II. osztály árai közötti diszpari-

tást. A bővített újratermelés a termelés serkentése, az árak függősége az áruk minőségétől reálisabb alapokra helyezték az árak gazdasági szerepét.

A termelési ár tökéletesebben egybekapcsolja a tervezést a piaci viszonyok automatikus hatásával, s ezáltal objektív kritériumként szolgál különböző gazdasági személyek döntéshozatalában. A szocialista viszonyok között a termelési ár formális különbségeket nem mutat a kapitalista termelési árhoz viszonyítva. Lényegbevágó tartalmi különbség azonban az egyenlőtlen fejlődés és az eksploatació kiküszöbölése.

Novozsilov optimális árelmélete a tervezett árelmélet egyik érdekes változata. Alapja a munka főszerepe, az élők munkával való gazdálkodás, amikor is az élők munkája minimális elhasználása mellett a szükségletek maximális kielégítése a cél. Novozsilov amarginalizmust is ügyesen bekapcsolja az árkonstrukcióba. Egyéb fogyatékoságai mellett viszont tény az, hogy az optimális árelmélet a mai viszonyok között nem kivitelezhető, elsősorban a technikai segédeszközök még nem széles körű használata miatt, ami viszont fő feltétele a tervezett anyaggyűjtésnek.

A harmadik fejezet a piaci árelméletet tárgyalja. Különösen a 60-as évek elején lett aktuális a piac jelenléte és hatása az árelméletben, (mindez az 1965-ös gazdasági reformmal már kifejezésre jutott).

A jövedelmi ármegoldást az infláció, a deficit, és más nehézségek kiküszöbölésére, megváltoztatta a bővített újratermeléssel való rendelkezés személyét, s a gazdasági egységek helyzetét és szerepét függővé tette a piacon elért eredményektől. A jövedelmi ár legfőbb követelménye tehát a dolgozói közösségek függetlensége, a munkaerő nem áru volta, valamint az árunak olyan tulajdonsága, mely megmutatja a dolgozói közösségek piacon elért eredményét. Itt is még jelen van a tudatos intervenció befolyása a piac hatásával párhuzamosan.

A termelési ár piaci árelméleten belüli koncepciójának fő tulajdonsága, hogy jelen van a szubjektív és anyagi tényezők egyenrangú újratermelése a piaci erők szabad tevékenységében. Így a gazdasági ágazatok normális újratermelése biztosított.

A negyedik fejezet a fejlődési árat mutatja be. Az eddigiekkel szemben ez a legidőszerűbb árkonceptió, amely tökéletesen visszatükrözi nemcsak a szocialista viszonyokat és az ember szerepét, hanem az intervenciókat is magában az árutermelésben, amely előfeltétele a szocialista viszonyok fejlődésének, tökéletesedésének is. Az emberek egymás közötti és a természettel való viszonyában elsősorban az a cél, hogy kiszélesítsük a társadalmi térbeni és időbeli határokat a munka társadalmi megszervezésében, amely tulajdonképpen a termelőerők fejlődését kíséri. A fejlődési árkonceptió így módon tehát elsősorban újratermelő tulajdonságával a múlt, a jelen, és a jövő kapcsolatát teremti meg. Az ár felépítésére, alakjára ugyanis elsősorban egy meghatározott gazdasági viszony reveláns jellemvonásai hatnak,

mint például az elosztás struktúrája, a termelés szubjektumainak alapvető céljai és motívumai stb. Második fontos területe a gazdasági életnek a meglévő gazdasági ágazatok meghatározott viszonyainak újratermelése, ugyanakkor ennek az árkoncepciónak szükségszerűen biztosítania kell a termelés technikai feltételeinek folyamatos újratermelését. E három struktúra újratermelésének végső esetben meghatározott célja és lényege van, amely általában a gazdasági viszonyok humanizálásában nyilvánul meg, az állandóan növekvő anyagi és szellemi szükségletek kielégítésében, az ember mind humánusabb fizikai kapcsolatában a természettel.

A fejlődési árkoncepció elsősorban biztosítja a bővített újratermelést, tehát: $S \rightarrow C + V$

ahol: S- az újratermelési ár általános alakja;

C- az alkalmazott anyagi tényezők elhasznált része;

V- pénzbeli értéke az alkalmazott munkaerőnek;

más szóval: $S = C + V + M$,

ahol: M- az akkumuláció, vagyis a létrehozott termékfelesleg.

A fejlődési ár általános alakjának segítségével el kell érni a gazdasági ágak, viszonyok és a technikai felépítés egyenletes, folyamatos újratermelését, ezért szükséges az akkumulációt egy meghatározott arányban elosztani mégpedig:

$$S = C_g + V_g + M \frac{C_g + V_g}{C + V},$$

ahol:

S- a termék ára a gazdasági ágban;

C- elhasznált anyagi tényezők a gazdasági ágban;

V_g - az alkalmazott munkaerő pénzbeli értéke a gazdaságban;

M_g - az akkumuláció teljes összege;

$C + V$ - alkalmazott anyagi és szubjektív tényezők az egész gazdaságban.

Abban az ártermelésben, ahol jelen van a termelőeszközök tulajdonosaira és a kisajátítottakra való megosztás, amely tulajdonképp kapitalista ártermelésre jellemző, az általános fejlődési árkoncepció így módosul:

$$S = (C_g + V_g) + M \frac{C_g + V_g}{C + V}$$

Ez az árkoncepció a kapitalista társadalmi viszonyokat is újratermeli. Ez abból látszik, hogy az anyagi költségek és a munkaerő újratermelése kiegyenlítődik oly módon, hogy mindkettőnek csak passzív, alárendelt szerepe van. Mind a kettő csak mint költség jelentkezik a termelőeszközök tulajdonosánál.

A szocialista viszonyokban a termelési folyamatban résztvevők a gazdasági egységek szintjén szuverén és felelős hordozói a társadalmi tulajdonnak.

Itt a személyi jövedelem mint egy meghatározott életszínvonal biztosítása közvetlenül összeköttetésben van és egyben függ az akkumulációs folyamatoktól. Ez azt jelenti, hogy mind a kettő a termelés eredménye. Az ennek megfelelő árkonceptió az előzőtől eltérően így néz ki:

$$S = C_g + (V_g + M \frac{C_g + V_g}{C + V})$$

Ha a mai szocialista viszonyok között feltételezzük a piaci automatizmus tökéletes hatását, akkor a gazdasági egységektől elvárhatjuk, hogy elsőbrendű lesz számukra egy átlagos vagy egy átlagon felüli felhalmozás elérése, s csak másodlagos egy átlagos vagy átlagon aluli személyi jövedelem megvalósítása. Ez azt jelenti, hogy fő feladat az akkumuláció, a jövőben történő fogyasztás a hosszú távú fejlődés biztosítása. Képletben mindez így tükröződik:

$$S = C_g + (M \frac{C_g + V_g}{C + V} + V_g)$$

A szubjektív tervezés, vagyis az állami szervek beavatkozása itt is jelentkezhet. Ha szükség van egyes gazdasági ágak előnyben részesítésére a többivel szemben (pl. energiaipar), akkor a felhalmozásráta oly módon differenciálható, hogy az akkumuláció szintjét koeficienssekkel (K) vagy növelik vagy csökkentik:

$$S = C_g + \left[M \frac{C_g + V_g}{C + V} \pm K + V_g \right]$$

Az akkumuláció növelésével a megfelelő gazdasági ág gyorsabb fejlődését érjük el, s így lehetőség nyílik arra, hogy kielégítsük a mind rohamosabban növekvő keresletet.

A fejlődési ár másik lényeges tulajdonsága, amellyel túlhaladja az eddigi koncepciók e szempontból negatív tulajdonságait, az a lehetőség, ami által a személyi jövedelmek nagysága szabályozható, mégpedig a gazdasági egységek valódi hozzájárulása révén. Itt kifejezésre jut az a tendencia, hogy kiküszöböljük az egyes ágazatok közötti átlagos személyi jövedelmek aránytalan különbségét és azt, hogy egyes gazdasági egységekben előnyben részesítsék az átlagon felüli jövedelmeket. Ez a probléma a következő aránytalannal oldható meg:

$$\bar{v} : \bar{V}_g = m' : M'_g$$

ahol: \bar{v} - az átlagos személyi jövedelem a gazdasági egységben;

\bar{V}_g - az átlagos személyi jövedelem a gazdasági ágazatban;

m' - a felhalmozási ráta a gazdasági egységben;

M'_g - a felhalmozási ráta a gazdasági ágban;

Ha ezt az arányt, vagyis kifejezést beépítjük a képletbe, a következőt kapjuk:

$$S = C + \left[\left(M + \frac{c+v}{C+V} \pm K \right) + \bar{V}_s \cdot \frac{m'}{M'_s} \right]$$

Ily módon elkerülhetők a nem racionális lépések a jövedelemelosztásban.

A bemutatott fejlődési árkonceptió elfogadható módon termeli újra mind az anyagot mind a szubjektív tényezőket ugyanakkor a dinamikus fejlődés lehetőségét is megteremti. Tulajdonképpen jelen van a szubjektív tényezők erős stimulálása is, hiszen minél nagyobb az akkumuláció annál nagyobb a személyi jövedelem is amelynek maximálása kétségkívül alapvető motívuma az ember tevékenységének.

A fejlődési árkonceptió aktív hatást fejt ki a dolgozók racionális viselkedésére, s így elősegíti a gazdaságosságra való törekvést; rövid és hosszú távú stabilizációra ösztönöz a jövedelem globális elosztásakor semlegesíti az egyes ágak monopóliumhelyzetét azáltal, hogy támogatja a gazdasági ágazatok egyenletes fejlődését; megszünteti a közvetlen személyes beavatkozással nyert magasabb személyi jövedelmek kiosztásának lehetőségét; hozzájárul a tervezés aktív hatásához az objektív alapokon kapott árak azután pedig nemzetközi és regionális összehasonlításokra is alkalmas.

A fejlődési árkonceptió a termelés és az elosztás minden releváns területén hatást fejt ki, s legjobban tükrözi a szocialista viszonyokat, biztosítja az önigazgatás fejlődését, a társadalmi tulajdonnal való legelfogadhatóbb „bánásmódot”.

Az 1972-ben íródott disszertáció egyike azoknak a törekvéseknek, amelyek célja egy elfogadható és alkalmazható elmélet kiépítése.

A. ZDRAVOMISZLOV: A SZOCIOLÓGIAI KUTATÁSOK MÓDSZERTANA

Megjelent a Kossuth Könyvkiadó gondozásában 1973-ban.

A mű eredeti címe: Metodologija i procedura szociológicseszkih isszedovanyij

A könyv előszóra és négy fejezetre tagolódik. A fejezetek a következők: I. A szociológiai ismeret tárgya, struktúrája és funkciója II. Kutatási eljárás. A program és a terv összeállítása. III. Anyaggyűjtés IV. Anyagelemzés és általánosítás a szociológiai kutatásban.

Zdravomiszlov könyvét nemcsak szociológusok számára írta, hanem mindazoknak, akik érdeklődnek a szociológiai kutatások eredményei iránt. Megkönnyíti a könyv anyagának követését, hogy a szociológiai vizsgálat szakaszainak sorrendjében tárgyalja, is így átfogó képet ad az egész kutatási folyamatról. Az olvasást érdekesebbé, szemléletesebbé teszi számos példa, illusztráció.

„A mű célja, hogy az olvasót megismertesse a szociológiai vizsgálatokkal, s emellett bizonyos mértékig hozzájáruljon az erre vonatkozó oktatási, módszertani irodalom hiányának pótlásához” – írja a szerző az előszóban.

A szociológiai ismeret tárgya, struktúrája és funkciója című bevezető rész ismerteti a szociológia fogalmát, keletkezését. A szociológia fogalom ugyanis régebbi múltra tekint vissza, mint maga a tudományos szociológia, melynek megalapítói Marx és Engels voltak. Ők kapcsolták össze először műveikben e társadalomra vonatkozó elméletet és gyakorlatot. Magát a szociológia kifejezést nem használták. A klasszikus marxista irodalomban először Lenin *Kik azok a „népbarátok” és hogyan harcolnak a szociáldemokraták ellen* című művében fordul elő (1894).

Zdravomiszlov felsorolja azt a három Lenin által megfogalmazott előfeltételt, amely nélkül nem jöhetett volna létre a tudományos szociológia:

1. a termelési viszonyok kiemelése a társadalmi viszonyok összességéből;
2. a társadalmi alakulat

3. a társadalmi alakulatok fejlődésének természettörténeti folyamatként való felfogása.

„Ez a három alapvető elméleti kiindulópont szabja meg a marxista szociológia jellegzetességeit.”

Ugyancsak Lenin konkretizálja elsőként a marxista szociológiai kutatás módszertani elveit:

- a) a tanulmányozott jelenségek konkrét megközelítését;
- b) a helyzet teljes elemzését és minden érdek számbavételét;
- c) az elmélet kapcsolatát a gyakorlattal.

Zdravomiszlov külön-külön magyarázza és szembeállítja ezeket az elveket a Comte utáni polgári szociológiai gondolkodással.

A könyv I. fejezetében külön rész foglalkozik a marxista szociológia tárgyáról folytatott vita néhány eredményével. A vita a VOPROSI FİLOSZOFII folyóirat hasábjain zajlott le és a meglehetősen nagyszámú résztvevő állásfoglalásának rendszerezésére vállalkozik itt a szerző. Példákon keresztül vezeti el az olvasót addig a marxi gondolatig, amely szerint az ember a társadalmi viszonyok összessége. „Minden társadalmi rendszer újratermelődése a társadalom és az egyén közötti kölcsönhatással megy végbe. A szociológia e kölcsönhatásrendszer különböző mechanizmusait tanulmányozza.” (29. o.)

A szerző szerint a szociológiának négy alapfunkciója van (a szociológiával kapcsolatos vita résztvevőinek nagy többsége abból indult ki, hogy a szociológiának egy funkciója van, ez pedig az elméleti, értelmező funkció). A négy alapfunkció Zdravomiszlov szerint:

- elméleti,
- ideológiai,
- kritikai és
- eszközfunkció.

Mivel a szociológiai kutatások nem elemezhetők a funkciók figyelembevétele nélkül, így az olvasót részletesebben megismerteti azokkal, különösen az elméleti funkcióval. Zdravomiszlov felhívja a figyelmet arra, hogy ezeket a funkciókat nem kell egymással szembeállítani, mert mindegyikük a szociológia és a társadalom kapcsolatának egy-egy mozzanatát tárja fel.

Az elméleti tevékenység a már eddig létrejött elméleti tudás alapján vizsgálja az adott kérdéseket, problémákat. Az új tényanyaggal való megismerkedés egy-egy szociológiai probléma megoldásakor nem eredményez új elméleti koncepciót. „Az elméleti tevékenység fő mozzanata az értelmezés, az új tények, megfigyelések és a kialakult elméleti ismeretek közötti kapcsolat megállapítását jelenti.” (31. o.) Az értelmezést tekinthetjük egyrészt úgy, hogy az az egyes visszavezetése az általánosra, másrészt, hogy a sajátosságok olyan kiemelése, amely elsősorban a valóság analitikus meg-

közelítésével függ össze. Az elméleti elemzés legmesszebb vezető lépése a prognózis; benne mutatkozik meg az addig végzett munka elméleti és gyakorlati értéke.

Ami a szociológia ideológiai funkcióját illeti, az főként a kutatási feladatok kiválasztásakor jut kifejezésre, szövegi le Zdravomiszlóv.

„A szociológia kritikai feladata az elméleti meddőség feltárása.”

Az eszközfunkcióról a szerző szerint akkor beszélhetünk, amikor a szociológia egyes alrendszerek: gazdasági, kulturális, politikai stb. tevékenység társadalmi problémáinak kutatási eszköze is.

Magát a szociológiai kutatást úgy definiálja, mint „bizonyos társadalmi probléma teljes és egységes tanulmányozását, amely a kiindulási anyagok összegyűjtésének és feldolgozásának külön e problémára alkalmazottan kidolgozott módszerére támaszkodik.” Mint a kutatás legfőbb követelményét különösen kiemeli a társadalmi probléma komplex megközelítését. De mi képez társadalmi problémát – teszi fel a kérdést. A szociális struktúra különböző szintjén fellépő kielégítetlen szükségletek. Ezeket a következőképpen csoportosítja:

- elemi
- szocializációs
- alkotó tevékenységre irányuló szükségletek.

A könyv első fejezete elvontabb, elméleti problémákat vázol, alapfogalmakkal ismerteti meg. A következőben a kutatási eljárást mutatja be, gyakorlatiasabb, kézzel foghatóbb az olvasók szélesebb tábora számára.

„A kutatómunka – mondja – kérdésfeltevést és a kérdésre adandó válasz keresését jelenti.” A továbbiakban tehát a válasz keresésének szabályairól olvashatunk. Zdravomiszlóv ismerteti a kutatási eljárás szakaszait:

1. a kutatási program vagy terv összeállítása;
2. a megfigyelési objektumok és egységek meghatározása vagyis kiválasztása;
3. anyaggyűjtés és a kutatási metodika eszközeinek kidolgozása;
4. anyaggyűjtés;
5. az anyag elemzése és általánosítása.

„Ezeket a szakaszokat szervesen összekapcsolja a kutatás alapeszméje és általános elgondolása.”

A program elméleti orientációja attól függ, hogy a társadalmi ismeretek mely területéhez áll közel a kutatás. Ez dönti el, hogy az ötféle kutatási eljárás közül melyiket alkalmazzák. Ezek az eljárások:

- statisztikai
- kísérleti
- tipológiai
- történelmi
- kiemelt esetek vizsgálata.

Ezek alkalmazását a szerző külön-külön tárgyalja. A programnak Zdravomiszlov szerint tartalmaznia kell:

- a kutatás céljainak és feladatainak kijelölését;
- a probléma megfogalmazását;
- vizsgálati szintjeinek tisztázását;
- a téma alapfogalmainak meghatározását;
- a kutatások során ellenőrizendő kérdések, hipotézisek megjelölését.

A program felsorolt elemeinek bemutatásakor a szerző felhívja a figyelmet azokra a nehézségekre, amelyek a programkészítéskor jelentkeznek. Kihangsúlyozza azokat a problematikus helyeket, amelyekre ajánlatos különös gondot fordítani, rámutat az esetleges hibákra, azok elkerülésének módjára.

A könyv III. fejezete feldolgozza a mintavételt, majd az anyaggyűjtési módszereket. Ismerteti a teljes körű vizsgálat végzésének gyakorlati nehézségeit, amelyek miatt a szociológiai kutatás legtöbb esetben mintavétel alapján történik. A szerző megmagyarázza a kutatás e szakaszában jelentkező alapfogalmak jelentését, választ ad arra a kérdésre, hogyan lehet a mintavétel megbízható, reprezentatív. A mintavétel három alapfaját: – véletlen

kiválasztást:

– a rétegzett

– a kvóták

(megengedett

részek) elve alapján végrehajtott kiválasztást külön-külön taglalja, és bemutatja alkalmazásukat.

A könyv legterjedelmesebb része az anyaggyűjtési módszerek részletes bemutatását öleli fel. Ezeket a módszereket három csoportra osztja:

1. megfigyelés
2. kikérdezés
3. dokumentumelemzés

Ezek a csoportok tovább oszlanak így például a megfigyelés lehet külső, résztvevő, beépült – a megfigyelő és a megfigyelés tárgyának viszonyától függően.

A kikérdezési módszer a megszerzendő információ jellegétől és a megszerzés módszerétől függően lehet: kérdőíves és interjú. A dokumentumelemzés módszerét aszerint, hogy az anyaggyűjtésre milyen dokumentumok szolgálnak, a szerző felosztja személyi dokumentumok és hivatalos dokumentumok elemzésére.

Zdravomiszlov ismerteti mindezeknek a módszereknek előnyeit és hátrányait. Szó esik a módszer megválasztásáról, amely a kutatási feladatnak és a program kidolgozottsági fokának a függvénye.

A könyv utolsó – IV. fejezete, amelyet az anyagelemzés és általánosítás problémájának szentel, előfeltételezi az olvasónak már egy adott szintű

tájékozottságát az adatfeldolgozás legelterjedtebb formáival kapcsolatban, mint amilyenek a csoportosítás, statisztikai táblázatok készítése, aránymérés, százalék és viszonyszámítás, matematikai középérték, módusz, medián számítását és a korreláció számítás különböző módszereit. E fejezetben ezekkel nem foglalkozik, hanem az adatfeldolgozás csak azon kérdéseire tér ki, amelyek a „szociológiai irodalomban eddig legkevésbé kidolgozottak: a matematikai módszerek és modellek szociológiai alkalmazásával kapcsolatban a rangsorolás, táblázatkészítés problémáira, az általánosítás feladataival kapcsolatban pedig az adatértelmezés kérdésére”.

Külön része e fejezetnek a skálaszerkesztést és a latens analízis módszereit ismerteti. Itt olvashatunk a matematika alkalmazásának területeiről a szociológiában, és arról az új területről, amelyet a szociológiai anyagelemzés nyitott meg a matematika alkalmazása előtt (elterjedt és közismert a matematika alkalmazása az információgyűjtés esetében).

A skálakészítést, a skálázás fő feladatát, felhasználási körét, a skálatípusok bemutatását Zdravomislov az eddigi kutatási anyagok felsorakoztatásán keresztül ismerteti.

A könyv befejező részében a szerző az empirikus és az elméleti tudás viszonyát vizsgálja. Figyelmeztet arra, hogy „a tudóst kutatási tevékenységének minden szakaszában két veszély fenyegeti: egyrészt a dogmatizmus, amely a gyakorlattól elszakadt elmélet vak tisztelésében nyilvánul meg, másrészt az a tehetetlenség, amely a tényekkel kapcsolatban a pozitivista gondolkodás jellemzője.”

Zdravomislov könyve érdekes olvasmányul szolgálhat mindazok számára, akiket érdekel a szociológiai kutatások problémája. Az anyag egészének elsajátítását azonban megnehezíti az a körülmény, hogy az olvasótól az összpontosítás és ismeretek különböző fokait követeli meg. Bár a mű nagyobb része az olvasók „szélesebb köréhez” szól, akadnak részek, sőt kis kivétellel az egész IV. fejezet, amely megkíván bizonyos magasabb fokú előzetes tudást a témával kapcsolatban.

A. RAKITOV: A TUDOMÁNYOS ISMERET ANATÓMIÁJA BEVEZETÉS A LOGIKÁBA ÉS A TUDOMÁNYOS METODOLÓGIÁBA

Fordította: Tucher György

A szöveget az eredetivel egybevetette: Dr. Székely Sándor

Kossuth Könyvkiadó 1971

Tartalom: A szerző előszava I. A tudomány madártávlatból – II. Jel és az ismeret – III. A nyelv, a nyelv és még egyszer a nyelv – IV. Az objektumok és a modellek – V. Az elmélet – VI. Az empirikus ismeret – Utószó

A Kossuth Könyvkiadó gondozásában 1971-ben jelent meg A. Rakitov A tudományos ismeret anatómiája című műve, amelyet Moszkvában 1969-ben adtak ki. Nem túl terjedelmes mű, nem is mélyül el túlságosan a „tudományos ismeretek felé vezető út egyengetésében”, mégis érdekesen és fokozatosan vezeti az olvasót a tudományos gondolkodásmód felé. Saját bevallása szerint a szerző nem is kívánt „receptet adni” az olvasónak arról, hogy hogyan lehetne belőle is tudós, inkább népszerűsítő és tájékoztató könyvnek szánta, amelyben arról beszél, hogy „a mai tudósnak a nagyfokú szakmai felkészültség, a tehetség és akarat mellett rendelkeznie kell a tudományos gondolkodás készségével, képesnek kell lennie arra, hogy megértse a megismerési folyamat lényegét, függetlenül attól, hogy fizikai, biológiai, kémiai vagy kozmikus jelenségről van-e szó”.

I. Az író először is a *tudomány fogalmát* elemzi „madártávlatból” Megállapításait így foglalhatjuk össze:

– a tudomány különböző objektumok törvényeiről, tulajdonságairól és viszonyairól szerzett *ismeretek rendszere*;

– a tudományos ismeretek állandóan funkcionálnak, az *új ismeretek* kidolgozása ennek nyomán történik;

– a tudományos ismereteket egy sajátos nyelv fejezi ki, a *tudományos*

nyelv, melyet a nagyfokú pontosság és a speciális logikai követelmények jellemeznek;

– a tudományos törvényeket az *empirikus kutatás*, azaz a tudományos kísérlet, és tágabb vonatkozásban a *gyakorlat* bizonyítja be, ellenőrzi és értékeli.

A felsorolt követelményeket tárgyalja és dolgozza fel A. Rakitov. Még mielőtt azonban e fejezetek részletesebb elemzésére térnénk át, megismerkedünk az úgynevezett „különös tudománnyal”, amely nem más mint a tudománnyal foglalkozó tudomány, vagyis a tudománykutatás, a tudományelmélet. „Fontos alkotórésze a logika és a tudomány metodológiája, melynek alapvető és kiinduló elve a marxista-leninista filozófia, a dialektikus materializmus”. Olyan tudománnyal van tehát dolgunk, amely a megismerés folyamatával foglalkozik, ami viszont minden más tudomány alkotó eleme.

II. Az író tehát fejtegetéseit az *ismeretnél* kezdi. Szerinte maga a tudás láthatatlan, csakhogy nyomokat hagy: ezek a *jelek* olyan dolgok, amelyek kifejezetten a tudás megőrzésére és átadására keletkeznek. Rakitov „igazi jeleknek” nevezi őket. Azt a tudományt pedig, amely a jelek természetével, keletkezésével, formáival és funkcióival foglalkozik, szemiotikának hívja.

Az igazi jelek ősei a dolgok különös tulajdonságai, amelyek elidegeníthetetlenek, a dolgok lényegét meghatározzák. Összegezéssel: a *természetes jelek* vagy dolgok egyes tulajdonságainak, vagy a jelenségek kölcsönhatásainak eredményeként keletkező, érzékszerveink által észlelhető dolgok. Vannak azonban *mesterséges jelek* is, emberek által meghatározottak; ilyenek az ikonikus (emberi alkotások) a sematikus (átmeneti) és a szimbolikus (egyezményes, helyettesítő objektumok) jelek. Részletesebben a szimbólumjelekkel foglalkozik az író. Három legáltalánosabb következményét veszi figyelembe: a szimbólumok érzékileg felfoghatók legyenek (hangok, grafikus jelek stb.), melyek különböznek egymástól;

– kerüljenek jelentésviszonyba valamilyen objektummal vagy ezek tulajdonságaival, jegyeivel;

– a szimbólumok és az objektumok között semmilyen külső hasonlóságnak sem kell lennie (eltérően az első és a második típusú mesterséges jelektől). (59. o.)

III. A harmadik fejezet tárgya a *nyelv*, hisz az ismeretterjesztésnek nélkülözhetetlen eszköze. A nyelvnek három formáját vizsgálja: – *természetes* (gondolatkifejezés a mindennapi életben);

– *tudományos* (mesterséges, nem univerzális, bonyolult);

– *sajátos formalizált nyelv* (mesterséges, axiomatikus, nyelvrendszer).

IV. A továbbiakban *objektumokat és a modelleket jellemzi*. Azokat a jelenségeket, amelyeket a tanulmányozandó objektumok kutatásában alkalmaznak, modelleknek nevezte el. Az objektumokat viszont két csoportra osztja.

„Az első csoporthoz azokat soroljuk, amelyeket tanulmányoznunk kell, amelyeknek tulajdonságait, viselkedését kell megmagyarázni, vagy előre jelezni, a másodikhoz pedig azokat, amelyek segítségével tanulmányozzuk az első csoport objektumainak tulajdonságait”. (108. o.)

Fontos, hogy a modellek szemléletesek, érzékelhetőek legyenek, és ne egyezzenek meg teljesen az objektum tulajdonságaival. Ezeknek a különbségeknek áttetszővé, nyilvánvalóvá kell tenniük a modellnek pontosan azokat a jellegzetességeit, amelyek révén a tanulmányozott objektum helyettesítőjévé válik.

Beszélhetünk fizikai, gondolati, jelszerű és tárgyszerű modellekről, majd un. demonstratív és kenrisztikus modellekről. Ezt az osztályzást, akár a többi magyarázatot, az ivó példával illusztrálja.

Végül leszögezi, hogy egyetlen modell sem lehet a tanulmányozott objektum teljes, tökéletes helyettesítője, mely alkalmas lenne arra, hogy segítségével minden lehetséges ismeretet elnyerjünk. E vonatkozásban az objektumokat két csoportra osztja. „Az elsőbe elvileg a végtelenül sok tulajdonságú és vonatkozású objektumok tartoznak, a másodikba a véges, rögzített számú tulajdonsággal rendelkező objektumok”. (127. o.)

Mielőtt pedig rátérne könyvének talán legfontosabb fejezeteire, az elméletre és az empirikus ismeretre, felhívja az olvasó figyelmét arra is, hogy a modell segíti, de nem tartalmazza a kész tudományos előrejelzést. Hogy a magyarázathoz eljussunk, tudományos elméletre van szükségünk.

Tulajdonképpen a tudomány igazán ott kezdődik, ahol megjelenik az *elmélet*. A tudományos elmélet akkumulátor, ami mindent koncentrálnál, és ezért a legértékesebb. Közös vonása minden elméletnek:

- a) ítéletekből, kijelentésekből épül fel;
- b) kölcsönösen összefüggő ítéletek összessége;
- c) az ítéleteket következtetések kapcsolják össze.

Az ítéletek az elmélet alapját, premisszáit alkotják; azokat az ítéleteket pedig amelyek a következtetés eredményei, konklúzióknak, zárótételnek nevezik. Végtelenül sok ilyen konklúzió lehetséges, és az elmélet annál hatékonyabb, minél több benne a konklúzió. A konklúziót gyakran nem azonnal kapjuk meg, hanem sok bonyolult átalakítás eredményeként. Gyakran más, általánosabb törvényeket tárnak fel, és ilyenkor az egész elméletet ki kell tágítani. A tudományos elmélet tehát különböző általános *törvényekből áll*, amelyek közt még különféle összefüggések is lehetségesek. Némelyek *egyenrangúak*, nem lehet egymásból levezetni őket, mások viszont hierarchikus rendszerben állnak. A piramis tetején a legáltalánosabb törvény áll; e posztulátumból vezethetők le a másodfokú, majd a harmadfokú stb. törvények halmaza; a piramis legalsó fokán a levezetett végkövetkeztetések vannak, amelyek azonban különböznek a megfigyelés eredményeként kapott leírásoktól. Leglényegesebb különbség az, hogy az elmélet lehetővé

teszi a dolgok megmagyarázását, előrejelzését, míg a leírások révén ez nem tehető meg.

Az író figyelme kiterjed az elmélet szerkezetének meghatározására is. Előtérbe helyezi a nyelvet, amelyen a tudomány beszél, és amely szigorúan formalizált, hisz az elmélet szerkezetét sokban befolyásolja. A nyelv fejezi ki a tudomány törvényeit, méghozzá általában az egyezményes, szimbólikus nyelv.

Végül pedig a következő problémát veti fel a szerző: mivel a modellek és a tudomány törvényei is az absztrakció eredményei, nem lehet-e modelleket alkalmazni a törvények helyett? Csak egy esetben lehet erre igenlő választ adni, ha jelszerű modell-formulákról és izoláltan vizsgált törvényekről van szó. Az író ismerteti a törvények és a modellek közti lényeges különbségeket. (150. o.)

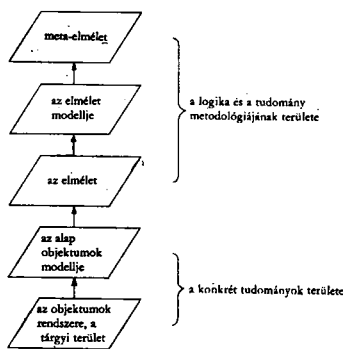
Törvények	Modellek
1. Mindig az adott elmélet nyelvének a mondatai.	1. Csak némelykor jelszerűek; a nyelvi kifejezések a nyelvmodellek egyik formája.
2. Visszaütközik a szükségszerű, lényegi, tartós kapcsolatokat az objektumok között.	2. Maguknak az objektumoknak a tulajdonságait és jellemzőit tükrözik.
3. A modellen keresztül alkalmazhatók a közvetlen tanulmányozott objektumokra.	3. A tanulmány tárgyává közvetlenül alkalmazzák.
4. Csak a kölcsönös kapcsolatukban nyújtanak ismeretet a reális objektumokról, kiegészítik egymást.	4. Kölcsönös kapcsolataikon kívül is felhasználhatók ismeretek szerzésére a reális objektumokról.
5. A logika vagy a matematika szabályai szerint következnek egymásból.	5. Funkcionálásuk ugyanazoknak a törvényeknek és szabályoknak van alárendelve, mint az általuk helyettesített objektumok funkcionálása.

Végül A. Rakitov az elmélet, a gondolkodás jelentőségét hangsúlyozza bizonyításul, hogy nélkülözhetetlen elem a megismerés folyamatában: „A dialektikus materializmus úgy véli, hogy a gondolkodás, keletkezését tekintve, másodlagos és függő helyzetben van. Az emberi agyban keletkezik a külső valóságnak az emberre történő hatása során. Ám, ha a gondolkodás már létrejött, saját törvényei szerint fejlődik, létezik. Lenin hangsúlyozta, hogy az anyag és a tudat ellentétének csak igen szűk határok között van abszolút jelentősége: jelen esetben kizárólag annak a sarkalatos ismeretel-

méleti kérdésnek a határai között, hogy mit kell elsődlegesnek és mit másodlagosnak tekintenünk. A határokon túl a szóban forgó ellentét viszonylagossága kétségtelen. – (...) A tudományos elmélet a gondolkodás eredménye, a tudomány nyelvén kifejezett kész ismeret.” (155—156. o.)

Amikor a tudomány a természet titkait kutatja, akkor a törvényeket igyekszik felfedni. Amikor azonban magát az elméletet kívánja tökéletesíteni, saját gondolkodását tanulmányozni, akkor a vizsgálódás eredményei a metaelméletek.

Az eddig elmondottak alapján a tudományos ismeret felépítését a következőképpen mutatja be: (12. ábra; 157. o.)

VI. Ez a séma még kiegészítésre szorul, hisz az elmélet nem ment fel minket a *gyakorlat*, a megfigyelés, a kísérletezés alól, de megkímél bennünket attól, hogy felesleges kutatást végezzünk, kitérőket tegyünk.

Az emberek kétoldalú kapcsolata a gyakorlati tevékenységgel közvetlenül átvezet egy új problémához, az empirikus tudás kérdéséhez. Empirikus ismeretet, a megfigyelés, a kísérlet és az emberek társadalmi termelési gyakorlata révén nyerhetünk. Alapja tehát a *megfigyelés*, amelynek eredménye azoktól a feltételektől függ, amelyek között megvalósul. Fontos körülmény a megfigyelés eszközeinek és műszereinek jellege, hisz azok kihatnak az eredményre. A megfigyelésnek három típusát sorolja fel:

- a megfigyelés az A objektum és a B megfigyelő érzékszervei közötti közvetlen és egyenesvonalú kölcsönös kapcsolat révén valósul meg: $A \rightarrow B$;
- az A és a B közé egy C közvetítő eszköz iktatódik, amely nem zavarja a kölcsönhatás jellegét: $A \rightarrow C = B$;
- a közvetítő eszköz lényegesen megváltoztatja a kölcsönhatást, azaz nemcsak mennyiségi, de minőségi jellegére is hat: $A \rightarrow C \rightarrow B$.

Fontos következtetés az is, hogy tiszta empirikus tudás nem létezik. Ahhoz, hogy megfigyelésen alapuló ismereteket nyerjünk, túl kell lépni a megfigyelés határait, és a teoretikus gondolkodás eljárásaihoz folyamodnunk. Az ilyen feldolgozású eredményeket, ismereteket tudományos tény-

nek nevezzük. A tény önmagában semmit sem bizonyít, csak más tényekkel együtt képes jelentőssé válni.

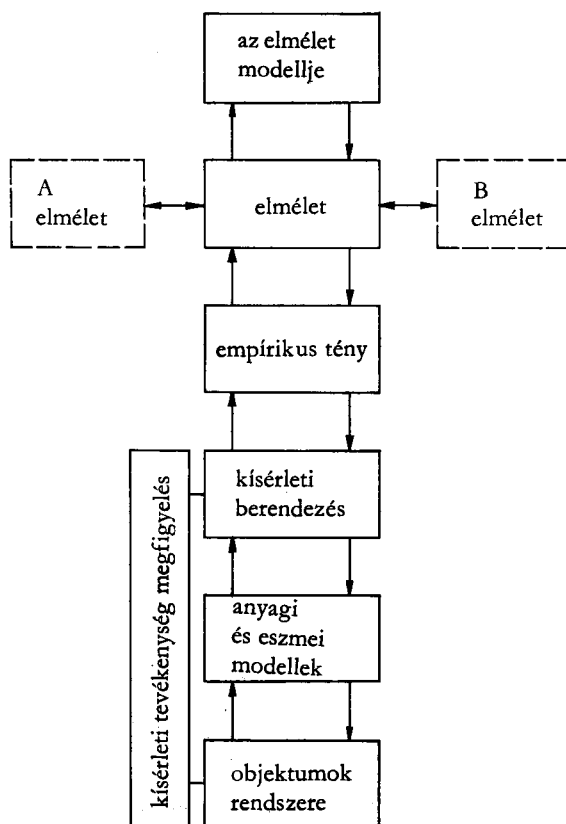
A különböző kutatási módszereket követő eredmények két csoportra oszthatók:

- a) igenlő vagy tagadó választ adnak valamely korábban feltett kérdésre;
- b) nem válaszolnak ilyen kérdésre, sőt inkább kérdésfeltevésre készítetnek.

Ha a kivétel eredményei pontosan egybeesnek az elméleti előrejelzésekkel, akkor az elméletet verifikálnak nevezzük. E folyamat elvileg végtelen.

Ha az elmélet egyetlen tétele sem támasztható alá, akkor annak nincs empirikus jelentése, illetve empirikusan megcáfolt, falszifikált. Ehhez elegendő egyetlen cáfoló megfigyelés.

Az eddig elmondottak alapján végül is az előző fejezetben megadott séma így módosul (21. ábra, 211. o.):

Az ábrán, az alulról felfelé mutató nyilak az empirikus ismeret felépítésének módját mutatják, melynek alapját az általánosítás különböző módjai és formái képezik.

A felülről lefelé mutató nyilak az empirikus ismeret deduktív felépítési folyamatának felelnek meg, mely a bizonyítás, a verifikáció és a falszifikáció eljárásával megy végbe.

Az elmélet fogalomtól jobbra és balra a két irányú nyilak az adott elméletnek más elméletekkel való lehetséges logikai kapcsolatát ábrázolják.

*

A. Rakitov könyvét bevezetőnek szánta a logika és metodológia tudományába. Elméleti következtetéseit ezért minduntalan gyakorlati példákkal támasztja alá és teszi érthetővé, kerek egészé.

Az utószóban még egyszer hangsúlyozza az ismeretalkotás módjának *a tudományos kutatásnak szakaszait*:

- a kutatás céljait, eszközeit és feltételeit tükröző feladatok kitűzése;
- az információ összegyűjtése és kiegészítése;
- az előzetes hipotézis felállítása;
- az elméleti feldolgozás;
- a kísérlet, eredmények összehasonlítása a konklúziókkal és az elmélettel;
- a nyert eredmény végleges megfogalmazása és értékelése;
- a tudományos eredmények bevezetése a termelésbe.

Egészében véve a szerző széleskörűen és alaposan mutatta be a tudományos gondolkodás problémáit. Jó meglátással jellemzi a gondolkodás vonásait is:

- objektivitás
- türelmesség
- bizonyító erő (logika, kísérlet)
- pontosság, meghatározottság
- a rendszerszemlélet elve
- dinamizmus.

A tudományos munkában a legjobb út kiválasztása csakis alapos megfontolás eredménye. Ez a könyv orientációként szolgál ebben, mert alapot nyújt az olvasónak a: – kutatás szervezése, – a rendszerelmélet elve, valamint a tudományos és a köznapi gondolkodás kölcsönhatása terén is.

Rehák László

ÚJ FOLYÓIRATUNK AZ OKTATÁS OSZTÁLYJELLEGÉRŐL

Marksizam u svetu, II. évf. 1975, 1. szám

Tartalma: Stipe Suvar, Sociološko-klasna odredenost obrazovanja – Susanne Keller, Richard Vahrenkamp, Iluzije kasnog kapitalizma – Samuel Bowles, Protivrečnosti u visokom školstvu – Lucien Séve, Marksistička kritika škole i njena karikatura s „leva” – Antonio Lettieri, Fabrika i škola – Wulf D. Hund. Dieter Krammer, Za materijalističku teoriju kulture – Werner Mittenzvei, Marksizam i realizam – Bertolt Brecht, Protiv Georga Lukácsa – Prikazi.

Fő- és felelős szerkesztő: Miloš Nikolić. Kiadja: NIP „Komunist”, Belgrád.

A folyóirat 1975. évi első számának központi témája az oktatás osztályjellege. Ennek a kérdésnek szenteli az első két cikkét. A szerkesztőség jó válogatása tartalmas számot kínál az olvasónak és a második évfolyamába lépő folyóirat e számmal igazolja, hogy a Komunist belgrádi kiadó központja megfelelő munkacsoportot tömörített maga köré, amely képes időszerű témákat feldolgozni, kiegyensúlyozott minőségű számokat közreadni.

A folyóirat első száma 1974 januárjában jelent meg *Marxizmus a nagyvilágban, külföldi folyóiratokból és könyvekből válogatott fordítások folyóirata* címmel. Az első évfolyamban a havi folyóiratok (5–6 és 7–8 kettős számmal) mintegy 60 tanulmányt és dokumentumot közölt, 40 könyvet és 80 tanulmányt mutatott be. Az 1975. évi programja is (lásd: Politika 1975. június 29. 32. o.) terjedelméből és a számonkénti részletes tartalomról ítélve lényegében megegyezik az első évfolyam szerkesztésével.

A szerkesztőség az első számban bejelentette (A folyóirat elindítása kapcsán; 1974., I. évf. 1. szám, 3. o.), hogy a világ nagyszámú marxista és haladó folyóirataiból közöl fordításokat. A szerkesztés alapvető szándéka azokból a munkákból válogatni és fordításban közölni, amelyek elméleti kérdésekben igyekeznek lényegeset mondani és elősegítik a proletariátus

megfelelő ellenszegülését a polgári társadalom viszonyaival és világnézetével szemben.

A szerkesztőség még az első szám idézett vezércikkében leszögezte: „... minden konkrét társadalmi helyzet különböző történelmi, gazdasági, politikai és kulturális adottságai révén bizonyos irányzati különbséget, mutatnak a jelenkor marxizmusán belül.” Ezért olyan munkák fordítását is közli majd a folyóirat, amelyben egyes kérdések tárgyalása, vagy maga a kérdéshez való közelítés nem lesz összhangban a szerkesztőség eszmei álláspontjával. Az ilyen toleráns mérce alkalmazása a válogatásban azért indokolt, mert így teljesebb lesz az olvasó betekintése a külföldi kommunis-ták és a velük szorosabban együttműködő haladóerők eszméibe, leszűkíti az ilyen eszmékkel való manipulálás lehetőségét nálunk az országban, továbbá hozzájárul egy saját álláspontjaiból kiinduló dialógus lefolytatásához

Már az első számban (amelynek alaptémája: Forradalom és ellenforradalom Chilében, a szerkesztőség még két szempontot hangoztat: a folyóirat betekintést nyújt a külföldön uralkodó nézetekbe társadalmi-politikai rendszerünkről és politikánkról és helyet ad a hazai szerzők hozzászólásainak is. Az utóbbi jellegű írások a folyóirat lényeges közleményeinek bizonyultak és még kibővültek a szerkesztőség számonként megjelenő bevezető cikkeivel, amelyek kitérnek a fordításban közölt tanulmányra vagy dokumentumra.

Ehhez az elvhez következetesen tartotta magát a szerkesztőség. Az eddig megjelent számokban legalább egy szerkesztőségi bevezető cikk hívta fel az olvasó figyelmét a közölt tanulmányok lényeges gondolataira, de a kérdéses álláspont különbségére is. Emellett mind gyakrabban közli egy-egy ismertebb szerző hozzászólását vagy egy-egy hazai munkatárs jelentkezik a megjelent külföldi tanulmányokat részletesebben elemző írással. Így például az 1975. évi első számban a szerkesztőség bevezető cikkén kívül (3—11. o.) megjelent dr. Stipe Suvar írása (15—21. o.), amelyben a zágrábi szerző Az oktatás társadalmi osztálymeghatározása címen a szám fő témáját tárgyaló tanulmányokhoz fűz megjegyzést részben saját tapasztalataink és meglátásaink alapján.

A szerkesztőségi cikk felhívja a figyelmet, hogy az 1974. évi 10. szám általánosabb témájának A termelőerők osztályjellegének bizonyos értelemben vett folytatása e szám. A szerkesztőség hangsúlyozza, hogy a fejlett kapitalista országokban gyakran fordul elő, hogy amikor az oktatás szerepét tárgyalják a termelőerő fejlesztésében, az oktatást mint a termelőerő fontos tartozékát elvonatkoztatják. Lényeges társadalmi osztályvonatkozásaitól, a termelési mód szükségszerű osztályjegyeitől. A közölt tanulmányok szerzői ezt a hibát nem követik el, mert a marxista módszer alkalmazása lehetővé teszi számukra, hogy az oktatást a termelési mód egésze és újratermelése alapján közelítsék meg. Csakis így válik lehetővé, hogy az iskola és a terme-

lés viszonyát nem vizsgálják egyszerűen a technológia oldaláról, hanem elsősorban osztályszempontok alapján.

Dr. Stipe Suvar miután sorra elemzi a közölt tanulmányok mondanivalóját, megállapítja, hogy az önmagukat neokapitalizmussal jelölt tőkésországokban, amelyek valójában elérték a termelés fejlett technikai-technológiai és fogyasztás magas fokát, az oktatás előtérbe került. A marxisták oktatásra vonatkozó bírálatának lényege az oktatás és a termelő munka szétválasztottsága, amit szükségszerűen e társadalom újtermelési módja idéz elő és tart fenn. Ezért a mai tőkés országok oktatási problémáinak marxista elemzése és bírálata, vonja le következtetését S. Suvar, számunkra is bizonyos vonatkozásban serkentőleg hat, nevezetesen abban a törekvésünkben, hogy az oktatás a társult munka függvénye legyen, és a munka felszabadulásának egyik területe. A munka felszabadulására vonatkozó szemléletét S. Suvar azzal zárja, hogy Marx meglátása alapján hangsúlyozza, hogy a szocialista társadalomnak a termelés szellemi erejét vissza kell származtatnia a termelésbe, ami azt is jelenti, hogy a termelés szellemi erejének hordozója a termelő legyen. Miután utal arra, hogy a tőkés rendben a „szellemi erő” teljesen és végérvényesen el van választva a termeléstől és a termelőtől, és így ez a fajta tudás a tőke mellett mint a társadalomtól elidegenedett hatalom jelentkezik. Ennek a helyzetnek mint az előbbi társadalom csökevényének az „átmentése” a szocialista társadalomban a szocializmus bürokráciájának, és technokráciájának az alapja. Leszögezi: „A nevelés és az oktatás – a munka világába integrálódtak – sokban hozzájárulhatnak a munka felszabadulásához.”

Susanne Keller és Richard Vahrenkamp 1974 januárjában és márciusában megjelentetett tanulmányának témája a késői kapitalizmusnak az oktatásról alkotott illúziói, címe pedig Az oktatás és a termelés „bummja”. Fejtegetésükben a burzsoá társadalom múltban és ma is hangoztatott hamis jelszaváról, a „mindenki számára egyenlő lehetőségeket biztosító” látszólagos társadalmi lehetőségéről beszélnek akkor, amikor a valóságban kimondottan privilegizált munkahelyek léteznek. Mivel ez utóbbi tény a burzsoá társadalom képtelen elkendőzni, így az előjogokat és különleges előnyöket biztosító munkahelyek betöltésének lehetőségéről igyekeznek „az egyenlő lehetőségek” elvét elhíttetni. Az ilyen munkahelyek betöltéséhez viszont megfelelő végzettséget, még pontosabban megfelelő diplomát követelnek.

Ez csökkenti a nyárspolgárság nyomását a tőkések kiváltságai ellen. A tanulmányírók hivatkoznak Schesky nyugat-német konzervatív szociológus állítására, miszerint „a jobb szakmai képzés iránti törekvés ma a polgárság körében helyettesíti a vagyon birtoklása iránti igényt” (26. o.) Mégis ezek csak törekvések, a valóságos folyamatok mást mutatnak. A szerzők a Német Szövetségi Köztársaság adataiból bizonyítják (29. o.), hogy az 1960–1969-es időszakra, noha gazdasági fejlődésről van szó, a mérnökképzés határozott visszaesést mutat, az évi 11 000-ról 8 000-re csökken.

Találó okfejtésével a két szerző tanulmányának figyelemreméltó része az, amely a szakképzés és az ideológiai összefüggését tárgyalja (32—33. o.) Megállapítják, hogy a jobban fizetett munka hierarchizálását a magasabb fokú végzettséggel igazolja a burzsoázia, viszont ezeket a helyeket a valóságban a burzsoázia számára tartják fent. Mindezt átfogó ideológiai hadjáratral leplezik. Így a szellemi munka minden formáját jobban fizetik meg, míg a munkásról azt a felfogást vallják, hogy „a természetnek a társadalmon kívüli része. Az intellektus a burzsoá lényeges kiváltsága marad; az értelmiséget jobban fizetik, mint a kétkezi munkást, mert az előbbi a polgársághoz tartozik”.

A tőkés rendszerben az oktatás és a szakképesítés osztálycélú szervezésének különféle formáit tárgyalva a szerzők vázlatosan három irányzatra utalnak:

1. Wiener irracionalista rendszerelméletének alkalmazási kísérletére
2. a darwinista elv (az egymásközi harc alapján történő életképesek „kiválasztása”) felcserélésére az „egyenlő” lehetőségek elvével és
3. a harmincas évek Harvard Business School „Human relations” irányzatából kifejlődött ágazatközi társadalomtudományra, amelyet „Operations Reserch” névvel jelölnek és széles körben alkalmaznak, megintcsak határozott osztályszempontok védelmezése érdekében (41—48 o.).

Véleményünk szerint a tanulmány sokatmondó része a munkamegosztás hatásáról szóló hatodik fejezet, amelyben a szerzők világosan megkülönböztetik a munkamegosztás és a munka hierarchikus ellenőrzését. „A munka hierarchikus végzése az élő munka feletti kapitalista uralmat szolgálja. A munkamegosztás igazi célja a tervszerű tömeges termelés (34. o.). A szerzők továbbá joggal állapítják meg:

„A munka hierarchikus végzésének előfeltétele és következménye az, hogy a mérnökök külön kasztjának legyen kizárólagos joga (a munkásoktól elkülönítve) a termelőeszközök kutatására és fejlesztésére. Az ilyen kaszt – „műszaki értelmiség” – létezésének semmi köze sincs az ipari jellegű munkamegosztáshoz, mindenben a tőkerendszer uralkodó érdekeihez kapcsolódik. A szerzők figyelmeztetése helyénvaló, ezt nálunk is már vitattuk, előfordul olyasmi is, hogy szocialista országok lelkesedéssel importálják az átvett nyugati technológiával együtt azt az elvet, hogy a munkások gépeknek vannak alárendelve és kiszolgáltatva.

Samuel Bowels tanulmánya 1971-ben jelent meg Párizsban, és az Amerikai Egyesült Államok főiskolai rendszerének alapvető ellentmondását tárgyalja. Sok számszerű adattal az előző tanulmányhoz hasonló fő ellentmondásra mutat rá. Itt is az iskolázási lehetőségek látszólagos demokratizálódása, ugyanakkor a már megszerzett előjogok további biztosítása (a főiskolai, az egyetemi és a harmadfokú képzést elnyerő szakemberek új nemzedéke számára) az alapvető ellentmondás.

A szerző elemzésének végkövetkeztetése nem mutat kiutat, csak megállapítja: „Az amerikai főiskolai rendszeren belül jelentkező ellentmondásoknak mély gyökerei vannak; ezeket az ellentmondásokat nem lehet egykönnyen, megoldani”. (86. o.) Véleménye szerint most tör felszínre a már régebben lappangó ellentét, ugyanis az iskolázási lehetőségek kiszélesítésére a termelőerők fejlesztéséhez szükséges kiváló szakemberek hiányát vonta maga után, és a már felduzzasztott számú főiskolások körében a szembetűnő rangsorolást (85. o.) – valójában a középiskolákban létező társadalmi és faji megkülönböztetések jelentek meg a főiskolai környezetben is. (87. o.).

Lucien Séve tanulmánya az iskolarendszer „baloldali” bírálatát elemzi és nem meglepő egyik zárómegállapítása, miszerint az ultra-baloldali valamiféle szupermarxista elképzelések rokonok az utópikus evangéliumi felfogásokkal, és a „rousseau-i nézetekkel” (102. o.). Ezek a nézetek viszont igazolást nyújtanak az iskolai intézmények és az egyetem bomlasztási politikájának, amely megegyezik a monopóliumok érdekeivel. A szerző a Francia Kommunista Párt álláspontjából kiindulva bírálja az utóbbi években jelentkező anarchikus kinyilatkoztatásokat a franciaországi iskolai rendszerrel kapcsolatban. Megállapítja, hogy az FKP a második világháború utáni időszakban csak félszegen nyúlt az iskoláztatás kérdéséhez, de azért vázolja az akkori pártálláspontokat.

A szerző Marx és Lenin nézeteit idézve utal a mai helyzetben jelentkező látszólag radikális, valójában semmitmondó, néhol meg egyenesen a katolikus püspöki álláspontokkal egybecsengő „ultrabaloldali” nézetekre. Az FKP részleteiben hiányos állásfoglalása ellenére mindig a burzsoá visszaélések ellen küzdött. A burzsoá kormányok és a jobboldal ugyanis az objektív hangsúlyozása és a világnézet kizárásának örve alatt mindig azon volt, hogy a burzsoá rendszer, a polgári világnézet szolgájává tegyék az egész iskolai rendszert.

Ezért indokolt a szerző figyelmeztetése, hogy szükséges az „ultra-baloldali” nézetek gondolati szegénységét és a gyakorlat szempontjából káros voltát felfedni. Az az állítás, hogy az iskolarendszerben minden egyformán ideológiai, valójában azokat a törekvéseket segíti, hogy a középiskolai filozófiai oktatásra utolsó csapásokat mérjenek. A kivezető utat Lucien Séve a haladó erők összefogásában látja, abban, hogy az iskolai rendszer bomlasztása nélkül megszüntessék az iskolákban meglévő társadalmi különbségeket és az osztályjellegű elzárkózottságot, demokratizálva a francia iskolai rendszert.

Antonio Lettieri az Általános Olasz Munkásszövetség (GGIL) szakszervezeti tisztviselője tanulmányának olasz eredetijének címe: Jegyzetek a szakképzettségről, az iskolai és a munkaidőről bevezető részében leszögezi, hogy a következő négy kérdéscsoport szemszögéből vizsgálja (104–105. o.):

- a szakképzettség új felosztásának problémái...
- a problémát a szakképzettség új felosztása és a munkaszervezés, megváltozása közötti kapcsolat;
- az iskola mai valóságának kapcsolata a munkások munkaellenőrzés lehetőségével;
- A munkaszervezet és az iskola közötti, valamint a munkaidő és a munka közötti kapcsolat.

A szerző saját tapasztalatai alapján bizonyítja, hogy a munkahelyek túlzott kategorizációja mesterséges a szakképzettség és a munka végzése szempontjából, ellentétes a munkások tényleges érdekeivel, de megfelel a tőkésnek, hogy ezáltal manipulálhasson az alkalmazottakkal. A technikai fejlődés a munka integrációjához vezet, a munkát személyhez köti, de a munkást elszemélyteleníti. Viszont már a tőkésék is elvetik a régi technikai munkamegosztást és alkalmazzák a munka rekompenzálásának technikáját, a munkacsoport önigazgatását, a kollektív előreléptetés technikáját stb. Ez a körülmény egyúttal figyelmeztet arra is, hogy ezek a megoldások osztály- és politikai szempontból semlegesek, megfelelnek a tőkésnek is, nemcsak a munkásoknak. Lucien Séve leszögezi (109. o.):

„Ez nem jelenti azt, hogy ezeknek a módszereknek alkalmazását korlátozni vagy elvetni akarjuk azért, mert a munkaadók is alkalmazzák (különben igen ritkán). Ellenkezőleg, emlékezni kell itt arra, hogy a technika nem valami önmagában adott: vele a munkaadók rendelkeznek, de a munkások számára megfelelő megoldás lesz, ha azt a munkásosztály kollektíven irányítja, úgy, hogy teljes egészében tudatában van technikai és politikai jelentőségének”.

Az iskola megváltoztatásának szükségességét a szerző elsősorban azért sürgeti, mert a munkást két körülmény akadályozza, hogy uralja a munkafolyamatát. Az egyik technikai tudásának gyors elévülése, a másik, hogy nem juthat elegendő tudáshoz és szakmai jártassághoz. A szerző helyesen állapítja meg (111. o.):

„A kapitalizmus szoktatott meg minket, hogy olyan rendszerben éljünk, amelyben a fizikai és a szellemi munka egymást cáfolni igyekszik. Ez a cáfolat különben a nyárspolgári ideológia tipikus megnyilvánulása, amely borzad a fizikai munkától, különösképpen a gyáritól... Az iskola osztályjellegének lényege abban van, hogy szembeállítja a kultúrát és a termelést, a tudományt és a technikát, a fizikai és a szellemi munkát”.

A kapitalista rendszer nem gátolja az iskolára való jogot, hanem elsősorban akadályozza, hogy az iskola társadalmi szerepe változzon. Az iskola ma mind több fiatal számára megnyitja kapuit, de ahogyan a szerző fogalmazza, azért, hogy deformált struktúrák bilincsébe verje és ezáltal a rendszer megszilárdításának szerepét vállalja. A szerző az iskola és a gyár kapcsolatának szorosabb összefűzésében látja a megoldást, ami makuknak a munkásoknak

tényleges részvételével valósítható csak meg, mert a reakciós irányzatok ma is szemmel láthatóan a munkahelyet elválasztják az iskolától. Ezáltal elkülönítik egymástól a kultúrát és a termelést, az egyik csak az elit számára létezik, amely magához ragadta a gazdasági-politikai hatalmat. (118. o.).

A kultúra leszűkítése a szellemi és erkölcsi fejlődésre és elválasztása a termelőerők anyagi tényezőjétől, az anyagi kultúrától, ami a XIX. században megy végbe erőteljesebben – két nyugatnémet szerző, Wulf D. Hund és Dieter Kramer értekezésének szintén egyik alapvető kérdése. A másik témakör, amellyel behatóbban foglalkoznak, hogyan alakíthatják ki a kapitalista rendszeren belül a munkások a saját kulturális politikájukat, amely megfelel tényleges érdekeiknek.

A folyóirat záró részében két tanulmányt közöl Werner Mittenzwei tollából, mégpedig az 1968-ban megjelentetett Marxizmus és realizmus meg a Brecht-Lukács vita című írását és Bertolt Brecht négy polemikus írását G. Lukács ellen gyűjtőcímmel, amelyeket 1938-ban írt a Moszkvában megjelenő *Das Wort* folyóirat számára, de közöletlenek maradtak. Először 1967-ben jelentek meg ezek a Brecht-írások, szerzőjük halála után. A folyóirat szerkesztősége (185. o.) megjegyzi, hogy még tisztázatlan, vajon Brecht maga állt-e el leközlésüktől, vagy azokat elküldte, de a szerkesztőség moszkvai részlege tekintett el a megjelentetéstől.

A PROBLÉMA MEGFOGALMAZÁSÁTÓL A KUTATÁSBAN SZERZETT EREDMÉNYEK ÉRTÉKELÉSÉIG

A könyv eredeti címe: A szociológiai felvétel módszerei.

A kötetet összeállította és a tanulmányokat válogatta: Cseh-Szombathy László és Ferge Zsuzsa, fordította Józsa Péter. Kiadó: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1975, III. kiadás, 430 oldal.

Tartalom: Bevezetés, I. A szociológiai vizsgálatok céljai, alapelvei, 1. Témaválasztás. A probléma megfogalmazása. A) A kutatási téma megválasztása. B) A kutatási probléma megfogalmazása. 2. A hipotézis felállítása. 3. A fogalmak meghatározása. Operacionalizálás. A) A fogalmak meghatározása. B) Operációs fogalmak 4. A fogalmaktól az empirikus mutatókig. 5. A vizsgálatok főbb típusai. A) A probléma megfogalmazó vagy felderítő célú vizsgálatok B) A leíró jellegű vizsgálatok C) A magyarázó jellegű vizsgálatok. II. Az adatgyűjtés megtervezése. Mintavétel. 1. A társadalomvizsgálatok megtervezése. 2. Próba felvételek. 3. A jelenség lokalizálására vonatkozó döntések. 4. Teljes, részleges és mintavételes felmérések. 5. A mintavétel alapgondolatai. 6. A mintavétel módszerei. A mintavétel nagysága. III. Adatforrások, adatgyűjtési módszerek. 1. Dokumentumok. 2. A dokumentumok elemzése. A) A kvantitatív szemantika. B) A tartalomclemzés. 3. A megfigyelés. A) A strukturálatlan megfigyelés. B) A strukturális megfigyelés. 4. A kérdezés. 5. A kérdőív szerkesztés. 6. Postai kérdőívek. 7. A kérdezés szabályai. Az interjú művészete. 8. A kérdezés elmélete. A) A „helyes” interjúviselkedés modelljei. B) A kérdező mint hibaforrás. C) A kérdezők alkalmazásának stratégiája. D) A kérdezett. 9. Kísérleti módszer a szociológiában. A) A főirányok a szociológiai kísérletek problémájának kidolgozásában. B) A kísérlet és a megfigyelés viszonya a szociológiában. C) A szociológiában lehetséges kísérleti kutatások válfajairól. 10. Vélemények és attitűdök mérése. A) Különböző módszerek a vélemények mérésére. B) Különböző attitűdskálák. IV. Adatfeldolgozás, kódolás. 1. Az anyag ellenőrzése. 2. Kódolás. 3. A kódolás megbízhatóságának problémái. 4. A táblázás. 5. Az adatok csoportosításának néhány alapelve. V. Méréselmélet. Az adatok értékelése. 1. Bevezetés a mérés elméletébe. 2. A kvantitatív mérés problémái a szociológiában. 3. A hipotézisvizsgálat logikája. 4. A statisztikai próbák lépései. 5. Az eredmények számszerű értékelése. 6. A matematika alkalmazása a kutatásban és az elméletben. 7. A modellek és elméletek. 8. Modellszerkesztés a szociológiai kutatásban. VI. Az eredmények szociológiai értelmezése. 1. Elemzési lehetőségek a leíró vizsgálatoknál. 2. A leíró jellegű felmérés elemzésének technikai aspektusai. 3. Mi a különbség a magyarázat keresése és az összefüggés kimutatása között? – Függelék. 1. A 2 próba táblázati értékei. 2. Irodalomjegyzék. A könyvben előforduló folyóiratcím-rövidítések.

Az eddigi irodalomból hiányzott a szociológia módszertanát és a technikai ismereteket tárgyaló irodalom. Az immár III. kiadást megéretté készítő könyv tanulmányait hatalmas nemzetközi szakirodalomból válogatták ki, nagyjából amerikai, angol, francia, nyugatnémet és szovjet anyagból. Egyetlen, kifejezetten a könyv számára íródott részlet a matematikai-statisztikai módszerekről szóló munka, e témakörből ugyanis a szerzők nem találtak a kötet kereteibe beilleszthető anyagot. A kiadvány a szociológiai felvétel módszereinek minden fázisán végigvezeti az olvasót.

„A szociológia empirikus tudomány... A szociológiai konstrukciók alapvetően a társadalmi valóság tényeinek rendezését, az elméleti eredmények a társadalmi jelenségek magyarázását jelentik.” (5.) A szociológia fogalmát az idézet igen homályosan definiálja. Tény az, hogy a társadalmi valóság lényege csupán csak empirikus vizsgálat alapján megközelíthetetlen. Egy szociológus számára ezért döntő követelmény a kellő elméleti felkészültség. Ugyanilyen igény a gyakorlat és az elmélet helyes összekapcsolása is. A szerzők szerint a gyakorlati kutatás nélkülözhetetlen. Habár mindenkinek módjában áll a mindennapi életet szemlélni, következtetéseket levonni, mégsem mondhatjuk, hogy a szociológiához mindenki ért. A módszerek, a technikai, lehetőségek ismerete rendkívül nagy előnyt jelent. Felmenti a kutatót az alól, hogy idejét készen átvehető metódusok „feltalálásával” töltsse el, csökkenti a tévedések és tévelygések veszélyét. Az új módszerek olykor lehetőséget adnak új összefüggések feltárására, vagy bizonyos tényezők meggyőzőbb rögzítésére.

A módszerek alkalmazásának néhány igen lényeges követelménye:

1. A szociológiai módszerek alkalmazása még nem szociológiai vagyis kizárólag módszerek ismeretével nem juthatunk előre. „A szociológiai módszerek (technikák) és a szociológiai tudományos kutatás között olyasféle viszony van, mint a laboratóriumi kísérleti eljárások között és a vegyészeti kutatás között... Mégis, általában is elképzelhető bizonyos fajta specializálódás, illetve munkamegosztás.” (7.)

2. A kutatás tárgya az elsődleges, az határozza meg a módszert. Először a tárgyat kell megválasztani, s csak azután a megfelelő módszert, amely a leghatározottabban biztosítja a cél elérését. Igen gyakran csak néhány módszer alkalmazásának lehetősége jelent vonzóerőt, s ilyenkor csak szekundáris kérdéssé válik a kapott eredmény teljessége. A szociológia gyermekbetegségének egy sajátos mozgatóerejét Kaplan „az eszköz törvényének” nevezi. „Ha egy gyerek kezébe kalapácsot adunk, írja Kaplan, hamarosan mindenütt talál majd valami fontos kalapácsolnivalót. Ha az ember kezébe kap, azaz megismer egy vonzó, új eszközt, akkor a lehető leggyakrabban, legszélesebb körben igyekszik azt felhasználni, és nem is nagyon töri a fejét azon, hogy nem lehetne-e a kérdést más módszerrel megválaszolni. Ilyenkor maga a technika jelenti az alapvető vonzóerőt” (8.)

3. A módszerek mechanikus alkalmazása torz képet nyújthat egyes kutatásokról. Egyrészt a társadalomban gyakorlatilag soha sincs két azonos konstelláció, tehát mindig meg kell fontolni, hogy egy módszer, ami egyik jelenségnél sikeresen alkalmazható megfelelő-e egy másik helyzetben is. Univerzális, minden problémát megoldó módszer nincs. Másrészt a közeg nem semleges. „A kutatónak mindig fel kell tennie a kérdést, hogy „mit csinál” az általa alkalmazott módszerrel magukkal a megfigyelttel vagy a megfigyelt adatokkal?” (9.)

4. A módszer nem fétis. Mindig meg kell gondolni, hogy az adott feltételek között az mennyire alkalmazható; de ugyanakkor lehetetlen minden módszertani szabályt betartani, ezért nem baj, ha esetleg eltérések is vannak.

I. A kötet első szakasza a szociológiai vizsgálatok céljairól és alapelveiről szól. „A probléma megfogalmazása lényegesebb, mint a megoldás – Einstein – Infeld.” (21.) Az első lépés tehát a témaválasztás. Témát nyújthat maga a gyakorlat, a gyakorlatban jelentkező probléma, a tudományos vagy egyéb érdeklődés, amely rendszerint valamilyen általános kérdést tart szem előtt. Megállapíthatjuk azonban, hogy témaválasztáskor sem kizárólagosan személyi preferenciával, sem kizárólagosan a gyakorlatban szemmel látható indítékok független hatásával állunk szemben. A témaválasztás mellett meg kell határozni a specifikus problémát, amellyel egy tudós foglalkozhat, valamint a megjósolt megoldást, vagyis a hipotézist. A pusztán intuíció is hozzájárul a hipotézis kialakításához, de bizonyos korlátai vannak. Nincs ugyanis biztosíték arra, hogy a megsejtett összefüggéseket más kutatók is meg ne találják. Ugyanakkor az intuíción alapuló hipotéziseknek nincs kapcsolatuk más elméletekkel, nem függnék össze a meglévő ismeretanyagokkal. Végül is minden kutatásnak az a célja, hogy egy hipotézist állítson fel és igazoljon. A vizsgálatnak célja lehet a probléma megfogalmazása, a jelenség behatóbb megismerése, információk szerzése arról, hogy mennyire lehet gyakorlati kutatásokat végezni egy meghatározott területen. A leíró jellegű vizsgálatoknál a cél egy vagy több függő változó pontos megmérése. Itt jelentkezik a kapott probléma definiálásának nehézsége, valamint a megfelelő alapsokaság megválasztásának problémája. Egy heterogén alapsokaság tanulmányozása útján jutunk el az általános állításhoz. A magyarázó jellegű vizsgálatok követik a leíró jellegűeket. A természetben megtalált faktorokkal való manipulálás maga után vonja azt, hogy számtalan más, kívülről ható tényező hatásával is számolni kell. Fő cél az okozati hatás kikutatása.

II. A második fejezet az adatgyűjtés megtervezésével, mintavétellel foglalkozik, ez a vizsgálat stratégiája, programja, menetrendje. A vizsgálat tervezésekor elsősorban technikai és szervezési jellegű döntéseket hoznak. A Moser-től vett szemelvények szerint a tervezéskor a legfontosabb:

a) a vizsgálat céljának pontos rögzítése, mert ellenkező esetben a kapott

eredményeket bizonytalanul tudjuk feldolgozni; tudnunk kell, hogy gyakorlatilag keresztülvihető-e vagy sem;

b) A vizsgálati alapsokaságot pontosan el kell határolni (pl. földrajzi, demográfiai határok).

Az adatok összegyűjtési módszere a témától, a vizsgálat méretétől stb. függ.

Még néhány dologra érdemes előre, tervezéskor figyelmet fordítani, mint pl. hibák, adatfeldolgozás, elemzés, dokumentumok, időpont, költségek, személyek stb.

A próbafelvételek lehetőséget nyújtanak arra, hogy a vizsgálatot racionális keretekbe helyezzük, vagyis minden szempontból kivitelezhetővé tegyük. A jelenség lokalizálására vonatkozó döntések magukban foglalják az időpont eltervezését (pl. évszak), az emberek alapsokaságainak kiválasztását, amelyeknek döntő hatásuk van a kutatott területen belül, vagy annak meghatározását, hogy egyénekből vagy közösségekből álljon-e az alapsokaság (pl. 1 család, vagy csak a család keresője-e a fő alany?).

A kutatás tervezése tökéletes lesz, ha a mintavételt is elvégezzük. Szintén Moser szemelvényei tárgyalják a teljes és részleges mintavételi felméréseket. A részleges esetben fennáll az esetleges kritikátlan általánosítások veszélye. A mintavételnek számos előnyei vannak: munka- és időmegtakarítás, jobb ellenőrzés és pontosság, a részletesebb adatfelvétel lehetősége.

A mintavétel módszereit a magyar szakirodalomban Köves és Párniczky általános statisztikájának egy része tárgyalja. A mintavétel a legmegfelelőbb akkor, ha teljesen objektív, ha a véletlenül alapuló módszereket alkalmazzuk (pl. sorsolás, véletlen számtábla). A nem véletlen kiválasztásnál a hiba nagyságáról matematikai úton nem tudunk tájékoztatást nyerni. A mintavétel nagyságának tervezésekor Moser szerint figyelembe kell venni az eredmények szükségszerű megbízhatóságát, de ugyanakkor a vizsgálat „sokcélúságából” eredő követelményeket is. A minta nagyságával kapcsolatos döntéseket nemcsak a standard hibára vonatkozó becslések befolyásolják, hanem a költségek durva becslése is.

III. A kötet harmadik része az adatforrásokat, adatgyűjtési módszereket mutatja be. Ezek 3 nagy csoportra oszlanak: dokumentumok, megfigyelési eljárások és a kérdezésen alapuló módszerek. A dokumentumok kvantitatív elemzési módszereinek 2 kategóriáját ismerjük: szövegek szókincsét statisztikai eljárásokkal elemző módszerek, és a tartomelemzés, a szövegben kifejezett gondolatok elemzése. A megfigyelésnek mint tudományos elemzésnek fontos kiegészítő szerepe van adatgyűjtéskor. Az interjúval való kombinálás adja a legpontosabb képet arról, hogy a kérdezettek a valóságról hogyan is vélekednek. A megfigyelés lehet strukturálatlan és strukturált. Az első esetben a megfigyelő a figyelt csoport tagja, adatgyűjtési terve nincs előre meghatározva. A második esetben viszont előre ismert a cél, s ezért

a pontos adatgyűjtési terv is. Ha az ember észleleteit, indítékait, terveit, magánjellegű viselkedéseit másmilyen adatgyűjtési módszerrel elemezzük, ez az interjú, a kérdőív, vagyis a kérdezés. Kérdezéskor, interjúnál meghatározott kutatási tervvel kell rendelkezni, de emellett a kérdező ügyességének érvényesülésére is tág lehetőség nyílik. Ez az ügyesség egy olyan légkör kialakítására vonatkozik, amelyben megfelelő, megbízható érvényes feleletet kapunk. A kérdezés szabályai közé tartozik elsősorban is, hogy minden egyes kérdést úgy kell feltenni, mint ahogy megfogalmazták őket, meghatározott sorrendben, a kérdések megmagyarázása nélkül, hogy kiküszöböljük a személyes befolyásolhatóságot. Három féle interjúviselkedési modellt ismerünk: a) a „puha”, vagyis kooperatív interjú; b) semleges interjú; c) „kemény” interjú, vagyis kihallgatási technikával végzett adatgyűjtés.

Egyik stílus sem helyesebb, mint a másik, hanem különféleképp is alkalmasak különböző témákra és célokra.

Adatgyűjtési módszer a szociológiában a kísérlet is, amelyet szovjet szakirodalomból vett szemelvényekkel mutatnak be a szerzők.

A legfontosabb probléma a metodika és a matematika helyes összekapcsolása. Metodikai kérdés a kísérlet és a megfigyelés helyes viszonya, matematikai probléma viszont a vélemények és attitűdök mérése megfelelő skálák segítségével.

IV. A negyedik fejezet az adatfeldolgozást, a kódolást tárgyalja. Az adatfeldolgozás első lépése az adatok, az anyag ellenőrzése, amely rutinmunka, s a teljesség, a pontosság és egyöntetűség ellenőrzésére vonatkozik. A szerzők Moser szemelvényeivel mutatják be a kódolást is, amely az adatok elemzése előtt történik, s a válaszok értelmes csoportokba sorolását jelenti. Itt el kell dönteni, hogy milyen kategóriákat alkalmazzunk, s a feleleteket be kell sorolni ezekben a kategóriákba. A kapott táblázatok vagy statisztikai elemzésre szolgálnak, vagy végleges közlésre. A táblázás az egyes osztályba tartozó adatok összeszámlálása. Itt a lyukkártyák alkalmazása terjedt el, mert gépi úton a munka gyorsan, s minimális hibával végezhető el. Az adatok csoportosításakor igen fontos tudni, hogy mit akarunk tanulmányozni, mert ennek megfelelően kell elrendezni a válaszokat.

V. A kutatás ötödik fázisa, amely egyben a kötet ötödik fejezete is, tulajdonképpen a méréselmélet, az adatok értékelése. Maga a mérés csupán csak azért lehetséges, mert bizonyos kapcsolat áll fenn az objektumok empirikus összefüggései és a matematika szabályai között. „A társadalomtudományok területén újra meg újra ugyanaz az akadály gördül a kvantifikálás útjába: a megfelelő mérés hiánya. Az elosztási jelenségek méréséhez csupán számlálásra van szükség, de ezektől az egyszerű esetektől eltekintve hiányoznak a kvantitatív mérés eszközei. A kvantitatív elmélet igen kevés, és a meglévők is elég kezdetlegesek. Ez is tanúsítja, milyen súlyos követ-

kezményei vannak a mérés hiányának.” (296. Coleman szemelvénye). Az adatok számszerű értékelése esetén a szám alakjában levő adatokat igen hatékony eszközökkel fel lehet dolgozni. A megismerés eszköze a társadalomtudományokban is a mérés, amely a minőségi és mennyiségi összefüggések feltárását segíti elő. Minél magasabb mérhetőségi szintről van szó, annál gazdagabb mérési módszerek állnak rendelkezésünkre. Egyes mérési szintek legegyszerűbb és legáltalánosabban alkalmazott módszerei az egyes jelenségek eloszlásának jellemzésére és 2 jelenség közötti összefüggések számszerűsítésére használt módszerek; például: abszolút és relatív százalékos megoszlás, módusz, középérték, medián, különböző eloszlású típusainak ábrázolása a koordináta-rendszerben hisztogramok, poligonok segítségével; matematikai módszerekkel megtudjuk, hogy milyen erős a kapcsolat 2 változó között, annak megállapítására viszont, hogy melyik az ok és melyik az okozat, már genetikai vagy logikai magyarázatra van szükség.

A matematika szociológiai alkalmazását az egyszerűbbtől a bonyolultabb felé haladva a következő módon csoportosíthatjuk Coleman szerint:

- a társadalomtudományban használt különböző egységek (egyén, csoport, szervezet) kvantitatív mérése;

- a matematika abból a célból, hogy egy magatartásnak mértéket adjunk (ilyen az attitüdmérés, a skálaelemzés, általában az indexszerkesztés); – empirikus összefüggések, amelyek a helyzetek nagy osztályába csoportosíthatók, s „törvényeknek” számítanak;

- az elmélet matematizálása, a nyelven keresztül észlelt logikai összefüggés, amelyet matematikai struktúráként fogadhatunk el. Ez a matematika legfontosabb haszna a szociológiában. Két fő típusa van: a magyarázó és a szintetikus. Az első esetében a gyakorlat alapján kialakítják a hipotetikus konstrukciókat, s ezt visszavonatkoztatják a gyakorlatra, tehát általánosítással kezdődik. A másodiknál az alapvető tulajdonságokból kiindulva egy szintetikus kategóriát alakítunk ki (pl. népességnövekedési elmélet).

- előrebecslő modellek, amelyek már nagyon széles körű általánosításokkal dolgoznak.

A szerzett ismereteket ismeretrendszerbe kell elhelyezni – ez a modell, tulajdonképpen értelmezési eszköz, amelyen keresztül valaki kifejezi mondanivalóját. Az empirikus szociológiai kutatás feladata felfedni a törvényszerűséget, a szabályosságot, tehát állandósító mutatókat, amelyek segítségével jellemezni tudjuk az esetek tömegéből kialakuló törvényszerűségeket. E sémákból, ha matematikai alakban írjuk fel, modellt kapunk. „... a modellszerkesztés nem egyszerűen a matematikának a konkrét kutatásra való alkalmazását jelenti. A modellszerkesztés az eszmék meghatározott körét és meghatározott rendjét feltételezi.” (358. oldal. a szovjet szakirodalomból Maszlov szemelvénye.) A matematikai modell tehát az általános eszmék rendszerét jelenti, de ezzel szemben az empiria matematikai feldolgozása

csupáncsak technikai eljárás. A modell megszerkesztésében alkalmazott eljárásoktól függően van: dinamikus (folyamatos), strukturális (elosztási) valamint kölcsönös függőségi modell.

VI. A vizsgálat utolsó szakaszában kerül sor az eredmények szociológiai értelmezésére. A szerzők Hyman művéből vett szemelvények segítségével főleg a leíró jellegű vizsgálatok elemzési lehetőségeit mutatják be. Minél nagyobb és heterogénebb a leírt népesség, a leírás annál elvontabb és globálisabb lesz. A leíró jellegű felméréseknél nem az a feladat, hogy megállapítsuk a jelenség okait, a magyarázó jellegűeknél viszont annál inkább, mert fel kell fedni az empirikusan kapott összefüggések mögött rejlő folyamatokat is, tehát sokoldalúan kell megközelíteni a problémát. „... a magyarázó vizsgálat nemcsak akkor eredményes, ha sikerült a felfedezett összefüggést megállapítani. Nagy jelentősége lehet egy olyan kutatásnak is, amely korábban elfogadott nézeteket cáfol meg. Az összefüggés hiányának kimutatása éppen olyan értékes lehet, mint az, ha pozitív kapcsolatokat találunk.” (380. o.) A kutatót, saját következtetéseinek ismertetése mellett, az adatok minél részletesebb közlése is kötelezi, mert ezek mások számára újabb vizsgálati hipotéziseket jelentenek, a közölt módszertani tapasztalatok pedig elősegítik a szociológia módszertanának fejlődését.

A kötet a szociológiával foglalkozók és a szociológia iránt érdeklődők igényeit egyaránt kielégíti, ugyanakkor a továbbképzés céljaira is tökéletesen megfelel.

A LÉTÜNK 1976. I. (január—februári) számának TARTALMA

- Vladan Četković* A szocialista Szövetség időszerű kérdései
Milenko Palić A népfront felé
Gaál György Vajdaság gazdasága a két világháború között
Kovács Teréz A tanyák társadalmi struktúrája egy bácskai községben — Be-
csén
Hegedűs Antal A bácskai és szerémségi ún. katolikus népoktatás története
- J e l e n é s m ű l t
- Jovan Popović* Vajdaság népeinek egyetlen útja
Veljko Vlahović Időszerű változások a világgazdaságban és a munkásosztály
- D o k u m e n t u m
- Dušan Popović* Bácska ellenállási mozgalma
- S z i m p o z i o n
- Đura Knežević* Demokratikus centralizmus a JSZK elméletében és gyakorlatában
- S z e m l e
- Laki László* J. B. Tito: Öngazgatású szocializmus
Csula Mária Dr. Lakatos György: Az ipari társadalom elméletéről
Bajagić Verona Dr. D. G. Ničić: Kézikönyv a marxista filozófia alapjainak ta-
nulmányozásához
Molnár Verona A matematikai filozófia problémáiról

létünk

— társadalmi, tudományos, kulturális folyóirat. Alapító: Vajdaság Dolgozó Népe Szocialista Szövetségének Tartományi Választmánya. Kiadó: Forum Lap- és Könyvkiadó Vállalat, Újvidék. Felelős szerkesztő: dr. Rehák László. Szerkesztőség: 24000 Subotica, Trg slobode 2/I. Szerkesztőségi óra minden pénteken 16-tól 17 óráig. Megjelenik kéthavonta. Ára példányonként 5 dinár, kettős számoké 10 dinár. Előfizetés folyó évre belföldön 25, külföldi címzetre 50 dinár. Megrendelhető: Forum terjesztő részlege, 21000 Novi Sad, Vojvode Mišića 1.

